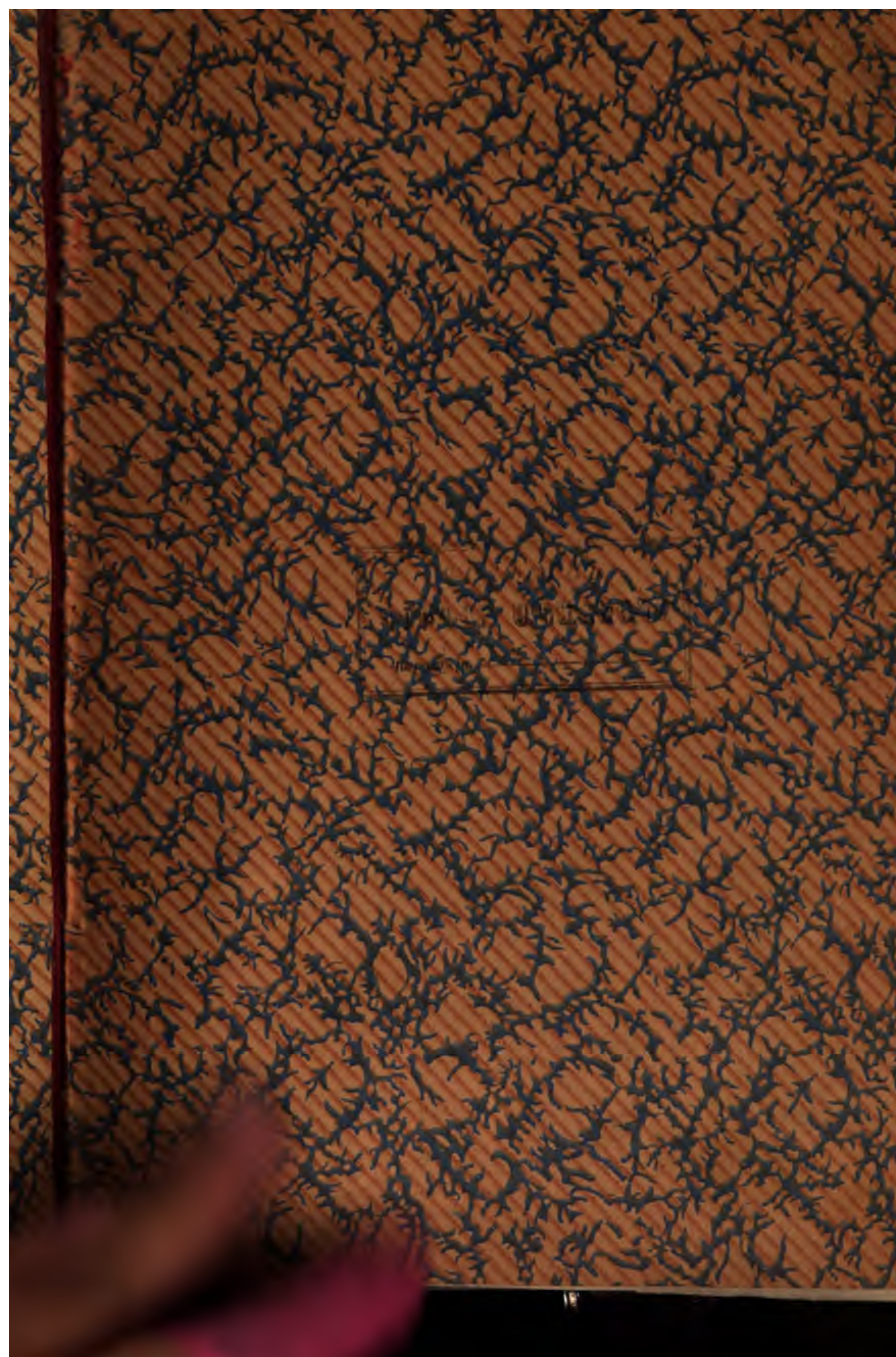
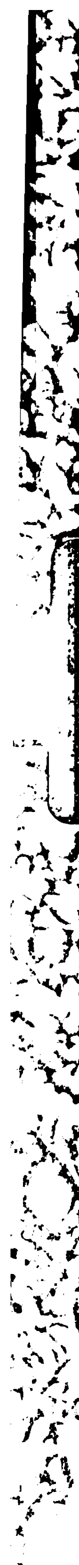

THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
LIBRARIES

Samuel, Anetsi, ...

ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ Նօ. 2

Hawakmunk i grots patmagrats

ՍԱՄՈՒԷԼԻ ՔԱՀԱՆԱՅԻ

ԱՆԵՑՒՈՅ

ՀԱՒԱՔՄՈՒՆՔ Ի ԳՐՈՑ ՊԱՏՄԱԳՐԱՑ

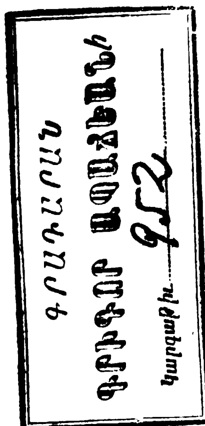
ՅԱՂԱԳՍ ԳԻՒՏԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑ ԱՆՑԵԼՈՑ ՄԻՆՉԵՒ Ի ՆԵՐԿԱՅՍ

ԾԱՑՐԱՔԱՂ ԱՐԱՐԵԱԼ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆՈՎ, ՀԱՄԵՄԱՏՈՒԹԵԱՄԲ

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾՆԵՐՈՎ ԵՒ ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ

ԱՐՇԱԿ ՏԷՐ-ՄԻՔԵԼԵԱՆԻ

ՎԱՂԱՐՇԱՊԱՏ
Ս. ԷՋՄԻԱԾՆԻ ՏՊԱՐԱՆ

1892

ՀՐԱՄԱՆԱՒ

ԱՄԵՆԱՊԱՏԻՒ Տ. ՏԵՂԱԿԱԼԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅՈՑ

Տ. ԵՐԵՄԻԱ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ·

> «Որչափ բազում են հարցն հոգեւորք, եւ բազում ունին որդիս առաքինիս, եւ որչափ բազում են յոյժ ժառանգութիւնքըն՝ առաւել քան զայն եկք եւ ժառանգիչք:» Եղիշէ· էջ· 241:

Հայրենի վեհապանծ հարստութեան գլաւոր ժառանգութիւնից՝ միմիայն բեկորներն են մնացել դարձել այն հասարակութեան, որ ինքնագիտաստութիւն ունի վայելելու։ Թող լինին այդ ինքնագիտաստութեան հասածները մի բուռն ժողովուրդ, թող լինին դոքա հողմերի դիմաց տատանուող ու ծածանուող տերեւներ, բաւական է որ ոչ թէ անուամբ են՝ այլ կանաչ են և ծաղկում են, և նախնեաց աւերակների վրայ սլացող Ջուարթունը յառաջ կմղէ Հայաստանեայց ս. եկեղեցու մշտավառ ջահը դոցա փայլ տալու համար։ Բազմաստեղն է այդ ջահն և նորա լոյսը թափանցող. նա կմտնի իւրաքանչիւրի սիրտն, եթէ միայն կոյր չլինին նորա դռներն—աչքերը. նա կողեւորէ նորան, որովհետեւ այդ լոյսն՝ աղբիւրանալով աստուածային աւետարանից՝ անցել է հոգեկիցների անկեղծաւոր բովերից և մեզ հասել, մեր թանկագին ժառանգութիւնը դարձել։ Կտեսնէ Հայն այդ բոլորն և նա խելամուտ կլինի թէ ո՞ւմ ժառանգն է ինքն և ի՞նչի ժառանգորդ։ Հաւաստի ենք, որովհետեւ դարեր շարունակ

դժբաղդութիւնների ճոլը տեսակներն եկել են Հայոց գլխին, սակայն բնաւ Հայոց մէջ պէտք չէ զգացուել մի նոր Եսայու ձայնի, որ ելնէր Հայոց Ջուարթունի աստուածային ձայնի յետևից. «ծանեաւ եզն զստացիչ իւր, և էշ զմսուր տեառն իւրոյ. և Իսրայէլ զիս ոչ ծանեաւ, և ժողովուրդ իմ զիս իմիտ ոչ առ»:

Հայաստանեայց ս. եկեղեցին ուղղումէ իւր ջահը դէպի իւր հարուստ մատենադարանի դարակները, մի՞թէ կոյր է Հայն, որ չտեսնէ իւր ժառանգութեան յուշարձանները. մի՞թէ խուլ է նա, որ չլսի դոցա ձայները. մի՞թէ խոպան է, որ չընդունի նորա նուէրներն և չբեղմնաւորէ տասնապատիկ, հարիւրապատիկ և հազարապատիկ, և վերջապէս՝ մի՞թէ նա բնազդում անգամ չունի, որ կարենայ ճանաչել իւր հարազատ մօր տուած կաթն և որոշէ օտարի թոյնից, ծնողի ձուկը՝ թշնամու օձից: Ահաւասիկ, այդ գիտէ Հայաստանեայց ս. եկեղեցին և պէտքէ ձգտէ՝ տալ իւր որդիներին՝ ժողովրդի ժառանգութիւնն իւր հարազատութեամբ և սրբութեամբ. նա պէտքէ տայ ամենայն ինչ, որ կերակուր պէտքէ լինի իւր որդիներին. և այդ՝ մայրական գթով և գիտնական ճշմարտասիրութեամբ:

Հայոց ոսկեղենիկ դարն ուժգին ձայն տալով իւր որդիների սրտերի մէջ, ամուր թնդիւններ հանեց դարեր շարունակ Հայաստանեայց ս. եկեղեցու կուռ կամարների տակ. դար չկայ՝ առանց այդ թնդիւնի որոտման, ժամանակ չկայ առանց դորա արձագանքի. բազմատարբեր են այդ արձագանքներն ու թնդիւնները, սակայն մի և նոյնն է այդ հզօր ձայնարկուն՝ Հայաստանեայց եկեղեցին, նորա սուրբ կեդրոնի հոգին: Ահա այսօր և Միածնի սրբարանը շող շողալով դէպի իւր գանձերի պահեստները՝ «Ս. Էջմիածնի Մատենադարանի» մի նոր շրջան է բանում իւր սիրեցեալ զաւակների առաջ: Արդարև՝ այդ կընդունեն հարա-

զատ որդիներն և որքան ընդունուի այնքան կառատանայ անսպառ աղբիւրը։

Նախնեաց մի նշանաւոր յիշատակարանն է Սամուէլ Անեցու պատմութիւնն, որ մինչև այժմ դեռ ամբողջովին լոյս չէ տեսել։ Այդ գրութիւնը բովանդակում է իւր մէջ մի հակիրճ ամփոփումն ամբողջ Հայոց պատմութեան, ըստ որում իւր տեսակում միակն է և խիստ յարմար է մեր հին կեանքն ուսումնասիրողին իբրև ձեռնարկ ծառայելու։ Նա լիովին կարող է առաջնորդ լինել ուսումնասիրութեան սկզբում ընթերցողի ուշադրութիւնն բոլոր կէտերի վրայ դարձնելու, և վերջում՝ ամբողջ անցեալն աչքի առաջ ներկայացնելու համար։ Նա չէ տալիս դատողութիւններ, այլ միայն իրողութիւններ և այն ևս այնպիսի աշխոյժով, որ բնաւ չէ ձանձրացնում ընթերցողին։ Իսկ ապա միջնադարեան պատմութեան համար դառնում է գրեթէ միակ աղբիւր, եթէ մի մեծ շրջան ինկատի առնենք։

Սամուէլ Անեցու անձնաւորութեան մասին շատ սակաւ տեղեկութիւն ունինք։ Ինքը միայն մի տեղ է իւր անունը յիշում, այն է էջ. 128. «Եւ ընկերք սորա (Սարգսի փառիսոսցւոյ) տէր Խաչատուր և Գրիգոր և Յովհաննէս և Սամուէլ. ամենեքեան սոքա Անեցիք»,[1]

Ներսէս Լամբրոնեցու «Մեկնութիւն Սաղմոսի» յիշատակարանի մէջ ևս յիշւում է Սամուէլ ոմն 1190 թուից (տես. ստորև էջ. 231. 233), սակայն թերևս չկարենանք պնդել թէ հէնց սոյն այս Սամուէլ Անեցին պէտքէ լինի այդ անձը, թէև ոճն, պատմական ծանօթութիւններն և արտայայտական եղանակը բաւական հաւաստիք է այդ ենթադրութեան։ Եթէ առաջին յիշատակութիւնն իւր անձին է վերաբերում և ուրեմն 1129 թուին արդէն ջահիլ էր, հասկանալի է՝ որ իւր պատմութիւնը վերջացնե-

1 Տես. և Վարդան պատմ. էջ. 121.

դժբաղդութիւնների ծովը տեսակներն եկել են Հայոց գըլխին, սակայն բնաւ Հայոց մէջ պէտք չէ զգացուել մի նոր Եսայու ձայնի, որ ելնէր Հայոց Ջուարթունի աստուածային ձայնի յետևից. «ծանեաւ եզն զստացիչ իւր, և էշ զմսուր տեառն իւրոյ. և Իսրայէլ զիս ոչ ծանեաւ, և ժողովուրդ իմ զիս իմիտ ոչ առ»։

Հայաստանեայց ս. եկեղեցին ուղղումէ իւր ջահը դէպի իւր հարուստ մատենադարանի դարակները, միթէ կոյր է հայն, որ չտեսնէ իւր ժառանգութեան յուշարձանները. միթէ խուլ է նա, որ չլսի դոցա ձայները. միթէ խուլան է, որ չընդունի նորա նուէրներն և չբեղմնաւորէ տասնապատիկ, հարիւրապատիկ և հազարապատիկ, և վերջապէս՝ միթէ նա բնազդում անգամ չունի, որ կարենայ ճանաչել իւր հարազատ մօր տուած կաթն և որոշէ օտարի թոյնից, ծնողի ձուկը՝ թշնամու օձից։ Անհաւասիկ, այդ գիտէ Հայաստանեայց ս. եկեղեցին և պէտքէ ձգտէ՝ տալ իւր որդիներին՝ ժողովրդի ժառանգութիւնն իւր հարազատութեամբ և սրբութեամբ. նա պէտքէ տայ ամենայն ինչ, որ կերակուր պէտքէ լինի իւր որդիներին. և այդ՝ մայրական գթով և գիտնական ճշմարտասիրութեամբ։

Հայոց ոսկեղենիկ դարն ուժգին ձայն տալով իւր որդիների սրտերի մէջ, ամուր թնդիւններ հանեց դարեր շարունակ Հայաստանեայց ս. եկեղեցու կուռ կամարների տակ. դար չկայ՝ առանց այդ թնդիւնի որոտման, ժամանակ չկայ առանց դորա արձագանքի. բազմատարբեր են այդ արձագանքներն ու թնդիւնները, սակայն մի և նոյնն է այդ հզօր ձայնարկուն՝ Հայաստանեայց եկեղեցին, նորա սուրբ կեդրոնի հոգին։ Ահա այսօր և Միածնի սրբարանը շող շողալով դէպի իւր գանձերի պահեստները՝ «Ս. Էջմիածնի Մատենադարանի» մի նոր շրջան է բանում իւր սիրեցեալ զաւակների առաջ։ Արդարև՝ այդ կընդունեն հարա-

զատ որդիներն և որքան ընդունուի այնքան կառատանայ անսպառ աղբիւրը։

Նախնեաց մի նշանաւոր յիշատակարանն է Սամուէլ Անեցու պատմութիւնն, որ մինչև այժմ դեռ ամբողջովին լոյս չէ տեսել։ Այդ գրութիւնը բովանդակումէ իւր մէջ մի հակիրճ ամփոփումն ամբողջ Հայոց պատմութեան, ըստ որում իւր տեսակում միակն է և խիստ յարմար է մեր հին կեանքն ուսումնասիրողին իբրև ձեռնարկ ծառայելու։ Նա լիովին կարող է առաջնորդ լինել ուսումնասիրութեան սկզբում ընթերցողի ուշադրութիւնն բոլոր կէտերի վրայ դարձնելու, և վերջում՝ ամբողջ անցեալն աչքի առաջ ներկայացնելու համար։ Նա չէ տալիս դատողութիւններ, այլ միայն իրողութիւններ և այն ևս այնպիսի աշխոյժով, որ բնաւ չէ ձանձրացնում ընթերցողին։ Իսկ ապա միջնադարեան պատմութեան համար դառնումէ գրեթէ միակ աղբիւր, եթէ մի մեծ շրջան ի նկատի առնենք։

Սամուէլ Անեցու անձնաւորութեան մասին շատ սակաւ տեղեկութիւն ունինք։ Ինքը միայն մի տեղ է իւր անունը յիշում, այն է էջ․ 128․ «Եւ ընկերք սորա (Սարգսի փառիսոսցւոյ) տէր Խաչատուր և Գրիգոր և Յովհաննէս և Սամուէլ․ ամենեքեան սոքա Անեցիք»,[1]

Ներսէս Լամբրոնեցու «Մեկնութիւն Սաղմոսի» յիշատակարանի մէջ ևս յիշւում է Սամուէլ ոմն 1190 թուից (տես․ ստորև էջ․ 231․ 233), սակայն թերևս չկարենանք պնդել թէ հէնց սոյն այս Սամուէլ Անեցին պէտքէ լինի այդ անձը, թէև ոճն, պատմական ծանօթութիւններն և արտայայտական եղանակը բաւական հաւաստիք է այդ ենթադրութեան։ Եթէ առաջին յիշատակութիւնն իւր անձին է վերաբերում և ուրեմն 1129 թուին արդէն ջահիլ էր, հասկանալի է՝ որ իւր պատմութիւնը վերջացնե-

[1] Տես․ և Վարդան պատմ․ էջ․ 121։

լիս (1179—1180 թուին) պէտքէ եղած լինի ալևորեալ հասակի մէջ։ Այդ ժամանակ նորա ծերութիւնը հաւանական է երևում, վասն զի (էջ՝ 51) ասում է. «յարաժամ զգուշէի գործել պատարքինութիւն։ Ջանացի յոյժ և ինչ-կնաձս հարձատորականէս, արտայայտեցի . . . ։» Իսկ յիշեալ յիշատակարանի մէջ ասում է. «Եւ զիմս աղքատութիւն գնել տուրքն օրհնութեամբ՝ ի գամբարան հանգստեան ընդ-արդոց խնդրեմ հարցն, որ այժմ հասալ եմ ասցն ծերութեան ալեօք նոժիւք» (էջ՝ 232)։ Այնպէս որ ընդունելով թէ այդ մի և նոյն անձնաւորութիւնն է, կգանք այն եզրակացութեան, որ Սամուէլ Անեցին վախճանուել է խորին ծերութեան մէջ՝ մասնաւորապէս 1190 թուից յետոյ, ուրեմն համարեա թէ հարիւր տարեկան հասակում։ Ըստ այսմ Սամուէլ ծնուած պէտքէ լինի շուրջ 1100 թուին։ Ցայտ է որ մի· գայլ պատմութեան նկատմամբ Սամուէլ Անեցին ականատես վկայ է։

Բայց այս պատմութիւնից՝ Սամուէլ Անեցին պէտքէ գրած լինի նաև զանազան մեկնական նիւթերի վրայ, որովհետև յանախ հանդիպում ենք գրչագրների մէջ այլ և այլ վկայութիւնների՝ համառօտ «Սամուէլ քահանայի» գրուածներից։ Սակայն այս Սամուէլին հարկէ չշփոթել Սամուէլ վարդապետի հետ, որ գրել է յառաջ Ա. կաթուղիկոսի հրամանով նամակը։[1] Վասն որոյ և վկայութիւնների մասին համառօտասոյն նկատողութիւններ անել գժուար կլինի։ Միայն Սամուէլի վերջինեան խօսքերը թէ «յարաժամ զգուշէի գործել պատարքինութիւն», ցոյց է տալիս՝ որ նա հեռու չէ եղել առանձին-ճշմարիտ գործերից, նա իր քահանայը չէ թողցրել գործնական չշմարտութիւնից։

Սամուէլ Անեցու պատմութեան 13 գրչագրներ կան Ս. Էջմիածնի մատենադարանում, որոնք մեծ մասամբ յետին

[1] [illegible] էջ 37· 38.

դարերից են։ Ափսոս որ հեղինակին ժամանակակից օրինակներ չունինք։ Դոցանից միայն մէկը մագաղաթի վրայ է գրուած և բոլորովին, ինչպէս համեմատութիւնից ևս նկատւումէ, իւրատեսակ է, ըստ որում ունի նաև այնպիսի կտորներ, որոնք միւսների մէջ պակասումեն։ Բոլոր այդ գրչագրները պատահական կարգով նշանակել եմ հայերէն մեծատառերով Ա ից մինչև ԺԳ։

Ա. օրինակն է № 1696 (Ա. բաժնի), որ բովանդակումէ իւր մէջ բազմատեսակ նիւթեր։ Ինքն մագաղաթեայ է, կաշեկազմ, քառածալ, մաքուր բոլորագիր և վնասուած ու յետոյ կարկատուած լուսանցքներով թերթեր ևս ունի։ Այս գրչագիրն ընկել է Մեսրովպ եպիսկոպոս Սմբատեանի ձեռքն, որ և սկզբում նշանակել է թէ Սամուէլի պատմութեան վերնագիրն և թէ աւելացրել է մի ցանկ ...։

Գրչագիրը գրութեան յիշատակարան չունի. 252. թերթի վրայ կայ միայն թէ «Շնորհօք Ս. Հոգւոյն՝ և հրամանաւ տեառն իմոյ Յովասափ քրիստոսաքարոզ վարդապետի»։ Իսկ վերջում։

Յիշատակարան ստացողի մատենիս.

Յիշեա՛ բազումողորմ և ամենագութ Տէր յողորմութիւնս և ի գթութիւնս քո, զՅակոբ եպիսկոպոսն Շամախեցի, զմիաբանն Ս. Էջմիածնի, որ ստացեալ է զսա. վերստին և նորոգեալ կամեցողութեամբդ քո առ ի վայելումն անձին իւրոյ ի կեանս իւրում։ Իսկ յետ վախճանին իւրոյ, առ մեզ յիշել ի բարի. իւրոյ ինքեան. նաև հոգևոր և մարմնաւոր ծնողացն և երախտաւորացն և ամենից տրիւնակցացն իւրոց։ Արդ՝ զսոսա՝ զնա՝ և զմեզ՝ որք խնդրեցաք, ահա կրկին աղաչեմք զմարդասէր Աստուածդ մեր՝ յիշել և մեղաց մերոց զթողութիւն շնորհել յաւուր մեծի գալստեանդ քում և հրաւիրել յանտրտում ուրախութիւն.

սըն քոյ. յորում օրհնեսցուք զքեզ հանդերձ Հարբ և Հոգւովդ որբով ի յաւիտենից յաւիտեանս. ամէն։ Արդ մերստին Նորոգեալ կազմեցաւ գիրքս և գրեցաւ յիշատակարանս ի ՌՃՂ. և Զ. Թուականիս մերում. (1747) և յաւուրսն տեառն . . . . * Հայրապետի Ս. Էջմիածնի։ Եւ ընդ հովանեաւ սորին։ Որ վասն մեր զթողութիւն բանիւ հայցէ, նա ընկալցի արդեամբ զնոյն ի Քրիստոսէ։

Ամբողջ գրչագիրը բովանդակում է հետևեալը.

1. Սամուէլ Անեցի. 2. Պատմութիւն խրոնիկոնին, զոր նուաստ ծառայս Հեթումն՝ տէր Կոռիկոսոյ՝ փոխեցի ի Ֆռանգ գրոց. ի Թուին Հայոց ՉԽԵ։ 3. Ռուբինեանց պատմութիւն (տես. յաւելուած Գ)։ 4. Ազգաբանութիւն Թագաւորացն Երուսաղէմի և Թագաւորացն Կիպրոսի։ 5. Պատմութիւն Միքայէլի Ասորւոյ։ 6. Վասն տիեզերական սինհոդոսացն։ 7. Այս են քաղաքք և շինողք նոցին։ 8. Գետք և գնացք նոցա մեծ և անուանիք։ Անուանք քաղաքաց Հնդկացն և Պարսիցն։ 10. Կարգադրութիւն Աստուծով սըրբոց մայրաքաղաքաց և մետրապօլտաց։ 11. Եպիփանու եպիսկոպոսի Կիպրացոյ. վասն նախապատիւ եկեղեցեաց իւրաքանչիւր աթոռոց մայրաքաղաքաց։ [1] 12. Գիր որ եղև առ ի Ներսէս կրօնաւորէ, մակակոչեցեալ դուքսապատիւ, ի խնդրոյ և հրամանաւ բարեպաշտ մեծի Թագաւորին Ֆռանգաց ի Սիկիլիա կղզին Ռօճերի, վասն հինգ պատրիարգացն աթոռոց . . . ։ 13. Կղերականների պատուի և գործի մասին, տեառն Ներսէսի Թարգմանեալ՝ եպիսկոպոսի Տարսոնի

---

* Մի կոտրուելի ձեռք վեր է արել և տեղը գրել «Ղազարու կաթուղիկոսի և» . . . ։

[1] Սորա մի փոխայլակը հրատարակել է Գելցեր՝ փոքր Հայոց քանի մի քաղաքների գիտնական բացատրութիւններով. Georgii Cypri descpriptio orbis romani Edidit praefatus est commentario instruxit H. Gelzer. Lipsiae 1890:

այսօրէկ կարգաւորութիւնք։ 14․ Այլ և այլ մանրակտորք։ 15․ Ս․ Եպիփանու վասն ականց պատուականաց։ 16․ Մխիթար իմաստուն բժշկապետի վասն քարանց և յատկութեանց նոցա և բժշկութեան նոցա։ 17․ Բանք Գրիգորիսի կաթուղիկոսի․ յաղագս կշռոց․ անուանք լերանց և գետոց։ 18․ Աշխարհագրութիւն, հատած Բ։ 19․ Սահմանք մասանց պէսպէս շարժմանց և կրից (Վարդան վարդապետի)։ 20․ Անուանք տառքերոց։ 21․ Յաղագս աւետարանացն գրութեան։ 22․ Կարգաւորութիւնք ցուցմանց օրհնութիւնաքեր ցուցակի (Թերի)։

Տեղ տեղ կան նորագոյն եղծումներ և աւելացումներ, որոնք անպատուաքեր են պարապ գրչին։[1] Սամուէլ Անեցու պատմութեան առաջին բաժնի վերջում, Քրիստոսի թուականից առաջ ևս գրուած է նոյն գրչակից․ «Սամուէլ քահանայ Անեցի ժողովող գրոյս․ յամի մարդեղութեան փրկչին ՌՃՄԱ․ և ի մերոյս թիւ Ռ։ Ի Խ․ ամի կաթուղիկոսութեան Գրիգորի Գ․ Պահլաւունոյ, և ի թագաւորութեան Հայոց Թորոսի Բ։ Այս վերցրուած է անշուշտ Հ․ Զարբանալեանի «պատմութիւն Հայ․ դպրութեան» մէջ յիշուածից՝ էջ․ 650։ Այնուհետև այս գրչագրի մէջ պակասում է պատմութեան ամբողջ մասը, թէև թողուած է տեղը։

Բ․ օրինակը (№ 1697) քառածալ, թղթեայ, բոլորագիր, մի գեղեցիկ գրուած գրչագիր է, որ և հարազատագոյն երևալով իւր կաղապարի հնութեա՛մբ՝ ծառայել է ինձ իբրև հիմնական Ա․ ից յետոյ։ Սա հասցնում է Սամուէլի պատմութիւնն մինչև 1337 թուականը։ Նոյն իսկ այս պատ-

[1] Նկատելի է՝ որ այդ հին սովորութիւն է որ և Հայերը գիտէին, ուսոփ և գրումեն օրինակ՝ մի մաշտոցի մէջ․ «Ձեռքն այն չորանայ, և աչքն կուրանայ՝ ով ոք որ ի ս, գրոցս պարապ տեղիքն գրիչ դնելով՝ այլ որիշ իրմէն ի զատ բան գրէ, յանգգնող քն ընդ կապանօք եղիցին․ ամէն․

մուլթեան 55 թերթի վրայ գրուած է. «Ով վըսամք (sic!) հանդիսասիրաց՝ և խումբք կոչեցեալ բաքունապետաց. յորժամ պատահիք այսմ գրենացս՝ և քաղցրանայք ի բանս ճաշակացս. մաղթեմ ես ի ձէնջ՝ յիշել անմոռաց՝ յաղօթս ձեր սուրբ՝ զտրուպ Պօղոս Գաւառցի գրչակս. նաև զվարդապետն իմ վարդապետաց՝ Վարդան անուանեալ, պետ քարոզողչաց, և զԱբրահամ գլուխ աշակերտաց՝ Տիգրանակերտցի վարդապետ գոված. զի և ձեզ լիցի մասն պարգևաց՝ յանյաչաղ ձրից ի Տեառնէն կենաց։

Ապա հետևումեն 1. Կիրակոս Գանձակեցու պատմութիւնն, որի մէջ ևս յիշումէ նոյն Պօղոս. «ով եղբարք զՊօղոս գրիչս մի մոռանայք յաղօթից»։ 2. բազմերջանիկ և երանաշնորհ ս. հօրն անյաղթ փիլիսոփայի և լուսաւոր վարդապետի՝ Վարդանայ Թարգմանչի և կրկին լուսաւորչին Հայոց բան պատմագրութեան . . . . 3. Թովմայ Մեծոփեցու պատմութիւնը։ Սորա վերջում կայ այս մանրամասն յիշատակարանը.

Այլև Վարդանայ մեծի հռետորի Բաղիշեցւոյ վարդապետի. որ ետ գրել զսա յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց և աշակերտեալ մանկանց. Աբրահամու վարդապետի Համթեցւոյ, որ է ընտիր կարդացող և խորին փիլիսոփայ՝ տեղեակ հնոց և նորոց կտակարանաց. այլ և արտաքնոց և նրբից և քերականութեան տեղեակ. և տէր Մարգար և տէր Գրիգոր կուսակրօն աբեղայից. և Ներսէսի եպիսկոպոսի, որ է ընտիր հեզահոգի. և երկու Սարգիս սարկաւագաց, և երկու Ներսէս սարկաւագաց, և այլոցն ամենեցունց, որք են թուով խ. կարդացողք. վարդապետ և եպիսկոպոս. կուսակրօն աբեղայ՝ և Գ. աշխարհի քահանայք. այլ և տնտես մի և Բ. սպասաւոր կանայք առաջի ձեռաց նորա. և Բ. մշակ, որք լինին խ. և Ե. միաբան. խ. կարդացող և Ե. տնտես և մշակ։ Խնդրեմք ի բարերա-

րէ Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ, որ այսպիսի կարգաւորութեամբ պահեսցէ զսուրբ ուխտս Յովհաննու, որ մականուամբ Ամիրդօլու ս. Յովհաննէս ասի. վարդապետօք և եպիսկոպոսօք, քահանայիւք և սարկաւագօք՝ և հաւատացեալ ժողովրդօք, ամէն։ Գրեցաւ ի մերում թուականութեանս ՌՃ և ԻԵ. (=1676) ամին, ձեռամբ տէր Պօղոսի Գաւառցոյ։

Դորան հետևումէ Ս. Էջմիածնի վերահաստատութեան պատմութիւնն, որի ընթացքում երկու անգամ դարձեալ յիշւումէ Վարդան Բաղիշեցին, ապա Նկատւումէ. և է այժմ վարդապետն յերկիրն Մշու ի սպասաւորութիւն Ս. Էջմիածնայ՝ այսինքն նուիրակ հրամանաւ Տ. Յակոբայ՝ թուին ՌՃ և ԻԵ։

Վերջումն է. Պատմութիւն մեծի րաքունապետին Թոմայի, զոր արարեալ է Կիրակոսի բանասէր վարդապետի։

Գ. № 1703 վեցածալ, թղթեայ, Նոտրագիր։ Սկըզբում ունի Կիրակոսի պատմութիւնն, որին և հետևում են ապա հատակտորներ, ցանկ կաթուղիկոսաց, Եղիշէի երիցու՝ ասացեալ յաղագս Թաքօր լերինն, աշխարհագրութիւն Խորենացու և ապա հետևումէ Սամուէլի պատմութիւնը համանման Բ. ին։ Այս օրինակը տգէտ գրչի է պատկանում, որպէս ինքն իսկ խոստովանում է մէջ տեղը. «ով եղբայր, յիշեցէք զհողոյ հաւասար և զանպիտան Երզնկացի Սահակ երէցս, որ տգիտութեամբ գրեցի զանհասկանալի գիրքս և զխրթիմ գիրքս, որ ոչ գիտէի զեղն և զմուտն։ Թէ այլ ինչ մնացուած բան կայ՝ վաղիւն գրեմ՝ թէ հոգին սուրբ առաջնորդէ։ Իսկ մի այլ տեղ. գրեցաւ ձեռամբ մեղաւոր Սահակ երիցուս, գիտենաք որ Դ. ամիս ջուր չեմ խմեր։ [1] Ամէն։

---

[1] Այստեղ գտնումենք և հանելուկներ [illegible] ր ծնաւ զիս ի մօրէ իմմէ, ես ծնայ զհայր իմ ի կնոջէ [illegible], իմ ծը-

դժբաղդութիւնների բոլոր տեսակներն եկել են Հայոց գլխին, սակայն բնաւ Հայոց մէջ պէտք չէ զգացուել մի նոր Եսայու ձայնի, որ ելնէր Հայոց Ջուարթունի աստուածային ձայնի յետեւից. «ծանեաւ եզն զստացիչ իւր, եւ էշ զմսուր տեառն իւրոյ. եւ Իսրայէլ զիս ոչ ծանեաւ, եւ ժողովուրդ իմ զիս իմիտ ոչ առ»։

Հայաստանեայց ս. եկեղեցին ուղղումէ իւր ջահը դէպի իւր հարուստ մատենադարանի դարակները, միթէ կոյր է Հայն, որ չտեսնէ իւր ժառանգութեան յուշարձանները. միթէ խուլ է նա, որ չլսի դոցա ձայները. միթէ խոպան է, որ չընդունի նորա նուէրներն եւ չբեղմնաւորէ տասնապատիկ, հարիւրապատիկ եւ հազարապատիկ, եւ վերջապէս՝ միթէ նա բնազդում անգամ չունի, որ կարենայ ճանաչել իւր հարազատ մօր տուած կաթն եւ որոշէ օտարի թոյնից, ծնողի ձուկը՝ թշնամու օձից։ Ահաւասիկ, այդ գիտէ Հայաստանեայց ս. եկեղեցին եւ պէտքէ ձգտէ՝ տալ իւր որդիներին՝ ժողովրդի ժառանգութիւնն իւր հարազատութեամբ եւ սրբութեամբ. նա պէտքէ տայ ամենայն ինչ, որ կերակուր պէտքէ լինի իւր որդիներին. եւ այդ՝ մայրական գթով եւ գիտնական ճշմարտասիրութեամբ։

Հայոց ոսկեղենիկ դարն ուժգին ձայն տալով իւր որդիների սրտերի մէջ, ամուր թնդիւններ հանեց դարեր շարունակ Հայաստանեայց ս. եկեղեցու կուռ կամարների տակ. դար չկայ՝ առանց այդ թնդիւնի որոտման, ժամանակ չկայ առանց դորա արձագանքի. բազմատարբեր են այդ արձագանքներն ու թնդիւնները, սակայն մի եւ նոյնն է այդ հզօր ձայնարկուն՝ Հայաստանեայց եկեղեցին, նորա սուրբ կեդրոնի հոգին։ Ահա այսօր եւ Միածնի սրբարանը շող շողալով դէպի իւր գանձերի պահեստները՝ «Ս. Էջմիածնի Մատենադարանի» մի նոր շրջան է բանում իւր սիրեցեալ զաւակների առաջ։ Արդարեւ՝ այդ կընդունեն Հարա-

զատ որդիներն և որքան ընդունուի այնքան կառատանայ անսպառ աղբիւրը։

Նախնեաց մի նշանաւոր ժամանակագրութիւնն է Սամուէլ Անեցու պատմութիւնն, որ մինչև այժմ դեռ ամբողջովին լոյս չէ տեսել։ Այդ գրութիւնը բովանդակումէ իւր մէջ մի հակիրճ ամփոփումն ամբողջ Հայոց պատմութեան, ըստ որում իւր տեսակում միակն է և խիստ յարմար է մեր հին կեանքն ուսումնասիրողին իբրև ձեռնարկ ծառայելու։ Նա լիովին կարող է առաջնորդ լինել ուսումնասիրութեան սկզբում ընթերցողի ուշադրութիւնն բոլոր կէտերի վրայ դարձնելու, և վերջում՝ ամբողջ անցեալն աչքի առաջ ներկայացնելու համար։ Նա չէ տալիս դատողութիւններ, այլ միայն իրողութիւններ և այն ևս այնպիսի աշխոյժով, որ բնաւ չէ ձանձրացնում ընթերցողին։ Իսկ ապա միջնադարեան պատմութեան համար դառնումէ գրեթէ միակ աղբիւր, եթէ մի մեծ շրջան ինկատի առնենք։

Սամուէլ Անեցու անձնաւորութեան մասին շատ սակաւ տեղեկութիւն ունինք։ Ինքը միայն մի տեղ է իւր անունը յիշում, այն է էջ․ 128․ «Եւ ընկերք սորա (Սարգսի փառիսոսցւոյ) տէր Խաչատուր և Գրիգոր և Յովհաննէս և Սամուէլ․ ամենեքեան սոքա Անեցիք»,[1]

Ներսէս Լամբրոնեցու «Մեկնութիւն Սաղմոսի» յիշատակարանի մէջ ևս յիշւում է Սամուէլ ոմն 1190 թուից (տես․ ստորև էջ․ 231․ 233), սակայն թերևս չկարենանք պնդել թէ հէնց սոյն այս Սամուէլ Անեցին պէտքէ լինի այդ անձը, թէև ոճն, պատմական ծանօթութիւններն և արտայայտական եղանակը բաւական հաւաստիք է այդ ենթադրութեան։ Եթէ առաջին յիշատակութիւնն իւր անձին է վերաբերում և ուրեմն 1129 թուին արդէն ջահիլ էր, հասկանալի է՝ որ իւր պատմութիւնը վերջացնե-

[1] Տես․ և Վարդան պատմ․ էջ․ 121․

լիս (1179—1180 թուին) պէտքէ եղած լինի ալեւորեալ հասակի մէջ։ Այդ ժամանակ նորա ծերութիւնը հաւանական է երեւում, վասն զի (էջ· 51) ասում է․ «յարաժամ զգուշէի գործել զառաքինութիւն։ Ջանացի յոյժ և ի նեղ չեանս մարմնաւորականիս, արտայայտեցի • • • ։» իսկ յիշեալ յիշատակարանի մէջ ասումէ․ «Նւ զիմս աղքատութիւն դնել սորին օրհնութեամբ՝ ի դամբարան հանգստեան ընդ սրբոց իմոց հարցն, որ այժմ հասալ եմ այսին ծերա–ցեալ ալեօք հոծեալ» (էջ· 232)։ Այնպէս որ ընդունելով թէ այդ մի և նոյն անձնաւորութիւնն է, կգանք այն եզրակացութեան, որ Սամուէլ Անեցին վախճանուել է խորին ծերութեան մէջ՝ մօտաւորապէս 1190 թուից յետոյ, ուրեմն համարեա թէ հարիւր տարեկան հասակում։ Ըստ այսմ Սամուէլ ծնուած պէտքէ լինի շուրջ 1100 թուին։ Ցայտ է որ ԺԲ· դարի պատմութեան նկատմամբ Սամուէլ Անեցին ականատես վկայ է։

Բացի այս պատմութիւնից՝ Սամուէլ Անեցին պէտքէ գրած լինի նաև զանազան մեկնական նիւթերի վրայ, որովհետև յաճախ հանդիպումենք գրչագրների մէջ այլ և այլ վկայութիւնների՝ հանուած «Սամուէլ քահանայի» գրուածներից։ Սակայն այս Սամուէլին հարկէ չշփոթել Սամուէլ վարդապետի հետ, որ գրել է Խաչիկ Ա· կաթուղիկոսի հռչակաւոր նամակը։ [1] Վասն որոյ և վկայութիւնների մասին հաստատուն նկատութիւններ անել դժուար կլինի։ Միայն Սամուէլի վերոյիշեալ խօսքերը թէ «յարաժամ զգուշէի գործել զառաքինութիւն», ցոյց է տալիս՝ որ նա հեռու չէ եղել աստափինո–ղներն գործելուց․ նա իւր քանքարը չէ թագցրել գործնական շրջանարկութիւնից։

Սամուէլ Անեցու պատմութեան 13 գրչագրներ կան Ս· Էջմիածնի մատենադարանում, որոնք մեծ մասամբ յետին

[1] Աստղիկ, III, ԻԱ. հմմտ. Է. և Ուռհայեցի. էջ· 47· 54·

դարերից են։ Ափսոս որ հեղինակին ժամանակակից օրինակներ չունինք։ Դոցանից միայն մէկը մագաղաթի վրայ է գրուած և բոլորովին, ինչպէս համեմատութիւնից ևս նկատւումէ, իւրատեսակ է, ըստ որում ունի նաև այնպիսի կտորներ, որոնք միւսների մէջ պակասումեն։ Բոլոր այդ գրչագրները պատահական կարգով նշանակել եմ հայերէն մեծատառերով Ա ից մինչև ԺԳ։

Ա. օրինակն է № 1696 (Ա. բաժնի), որ բովանդակումէ իւր մէջ բազմատեսակ նիւթեր։ Ինքն մագաղաթեայ է, կաշեկազմ, քառածալ, մաքուր բոլորագիր և վնասուած ու յետոյ կարկատուած լուսանցքներով թերթեր ևս ունի։ Այս գրչագիրն ընկել է Մեսրովպ եպիսկոպոս Սմբատեանի ձեռքն, որ և սկզբում նշանակել է թէ Սամուէլի պատմութեան վերնագիրն և թէ աւելացրել է մի ցանկ ...։

Գրչագիրը գրութեան յիշատակարան չունի. 252. թերթի վրայ կայ միայն թէ «Շնորհօք Ս. Հոգւոյն՝ և հրամանաւ տեառն իմոյ Յովասափ քրիստոսաքարոզ վարդապետի»։ Իսկ վերջում։

Յիշատակարան ստացողի մատենիս.

Յիշեա բազումողորմ և ամենագութ Տէր յողորմութիւնս և ի գթութիւնս քո, զՅակոբ եպիսկոպոսն Շամախեցի, զմիաբանն Ս. Էջմիածնի, որ ստացեալ է զսա. վերստին և նորոգեալ կամեցողութեամբդ քո առ ի վայելումն անձին իւրոյ ի կեանս իւրում։ Իսկ յետ վախճանին իւրոյ, առ մեզ յիշել ի բարի. իւրոյ ինքեան. նաև հոգևոր և մարմնաւոր ծնողացն և երախտաւորացն և ամենից արիւնակցացն իւրոց։ Արդ՝ զսոսա՝ զնա՝ և զմեզ՝ որք խնդրեցաք, ահա կրկին աղաչեմք զմարդասէր Աստուածդ մեր՝ յիշել և մեղաց մերոց զթողութիւն շնորհել յաւուր մեծի գալըստեանդ քում և հրաւիրել յանտրտում ուրախութիւն-

սըն քոյ՝ յորում օրհնեսցուք զքեզ հանդերձ Հարբ և Հոգւովդ սրբով ի յաւիտենից յաւիտեանս. ամէն։ Արդ վերստին նորոգեալ կազմեցաւ գիրքս և գրեցաւ յիշատակարանս ի ՌՃՂ. և Զ. Թուականիս մերում. (1747) և յաւուրսն տեառն . . . . * Հայրապետի Ս. Էջմիածնի։ Եւ ընդ հովանեաւ սորին։ Որ վասն մեր զԹողութիւն բանիւ հայցէ, նա ընկալցի արդեամբ զնոյն ի Քրիստոսէ։

Ամբողջ գրչագիրը բովանդակում է հետևեալը.

1. Սամուէլ Անեցի. 2. Պատմութիւն խրոնիկոնին, զոր նուաստ ծառայս Հեթումս՝ տէր կոռիկոսոյ՝ փոխեցի ի Ֆռանգ գրոց. ի Թուին Հայոց ՉԽԵ։ 3. Ռուբինեանց պատմութիւն (տես. յաւելուած Գ)։ 4. Ազգաբանութիւն Թագաւորացն Երուսաղէմի և Թագաւորացն Կիպրոսի։ 5. Պատմութիւն Միքայէլի Ասորւոյ։ 6. Վասն տիեզերական սինհոդոսացն։ 7. Այս են քաղաքք և շինողք նոցին։ 8. Գետք և գնացք նոցա մեծ և անուանիք։. Անուանք քաղաքաց Հնդկացն և Պարսիցն։ 10. Կարգադրութիւն Աստուծով սրբոց մայրաքաղաքաց և մետրապօլտաց։ 11. Եպիփանու եպիսկոպոսի Կիպրացոյ. վասն նախապատիւ եկեղեցեաց իւրաքանչիւր աթոռոց մայրաքաղաքաց։ [1] 12. Գիր որ եղև առ ի Ներսէս կրօնաւորէ, մակակոչեցեալ դուքսապատիւ, ի խնդրոյ և հրամանաւ բարեպաշտ մեծի Թագաւորին Ֆռանգաց ի Սիկիլիա կղզին Ռօճերի, վասն հինգ պատրիարգացն աթոռոց . . . ։ 13. Կղերականների պատուի և գործի մասին, տեառն Ներսիսի Թարգմանեալ՝ եպիսկոպոսի Տարսոնի

* Մի կտրուելի ձեռք վեր է արել և տեղը գրել «Ղազարու կաթուղիկոսի և» . . . ։

[1] Սորա մի փոխայլակը հրատարակել է Գելցեր՝ փոքր Հայոց քանի մի քաղաքների գիտնական բացատրութիւններով. Georgii Cypri descpriptio orbis romani Edidit praefatus est commentario instruxit H. Gelzer. Lipsiae 1890:

պյոռքիկ կարգաւորութիւնք։ 14․ Այլ և այլ մանրակոոքք։ 15․ Ս․ Եպիփանու վասն ականց պատուականաց։ 16․ Մխիթար իմաստուն բժշկապետի վասն քարանց և յատկութեանց նոցա և բժշկութեան նոցա։ 17․ Բանք Գրիգորիսի կաթուղիկոսի․ յաղագս կշռոց․ անուանք լերանց և գետոց։ 18․ Աշխարհագրութիւն, հատած Բ։ 19․ Սահմանք մասանց պէսպէս շարժմանց և կրից (Վարդան վարդապետի)։ 20․ Անուանք առաքելոց։ 21․ Յաղագս աւետարանացն գրութեան։ 22․ Կարգաւորութիւնք ցուցմանց օրհնութիւնաքեր ցուցակի (Թերի)։

Տեղ տեղ կան նորագոյն եղծումներ և աւելացումներ, որոնք անպատուաքեր են պարապ գրչին։[1] *Սամուէլ Անեցու պատմութեան առաջին բաժնի վերջում, Քրիստոսի թուականից առաջ ևս գրուած է նոյն գրչակից․ «Սամուէլ քահանայ Անեցի ժողովող գրոյս․ յամի մարդեղութեան փրկչին ՌՃԾԱ․ և ի մերոյս թիւ Ո։ ի Խ․ ամի կաթուղիկոսութեան Գրիգորի Գ․ Պահլաւունոյ, և ի թագաւորութեան Հայոց Թորոսի Բ։ Այս վերցրուած է անշուշտ Հ․ Զարբանալեանի «պատմութիւն Հայ․ դպրութեան» մէջ յիշուածից՝ էջ․ 650։ Այնուհետև այս գրչագրի մէջ պակասում է պատմութեան ամբողջ մասը, թէև թողուած է տեղը։*

Բ․ օրինակը (№ 1697) քառածալ, թղթեայ, բոլորագիր, մի գեղեցիկ գրուած գրչագիր է, որ և հարազատագոյն երևալով իւր կաղապարի հնութեամբ՝ ծառայել է ինձ իբրև հիմնական Ա․ից յետոյ։ Սա հասցնում է Սամուէլի պատմութիւնն մինչև 1337 թուականը։ Նոյն իսկ այս պատ-

---

[1] Նկատելի է՝ որ այդ հին սովորութիւն է որ և Հայերը գիտէին, ուստի և գրումեն օրինակ՝ մի մաշտոցի մէջ․ «Ձեռքն այն չորանայ, և աչքն կուրանայ՝ ով ոք որ ի ս, գրոցս պարապ տեղիքն գրիչ դնելով այլ ուրիշ իրմէն ի զատ բան գրէ, յանգգնող քն ընդ կապանօք եղիցին․ ամէն։

մութեան 55 թերթի վրայ գրուած է. «Ով վըսամք (sic!)
՛հանդիսասիրաց՝ և խումբք կոչեցեալ բաքունապետաց. յոր-
ժամ պատահիք այսմ գրենացս՝ և քաղցրանայք ի բանս
ճաշակացս. մաղթեմ ես ի ձէնջ՝ յիշել անմոռաց՝ յաղօթս
ձեր սուրբ՝ զտրուպ Պօղոս Գաւառցի գրչակս. նաև զվար-
դապետն իմ վարդապետաց՝ Վարդան անուանեալ, պետ
քարոզողչաց, և զԱբրահամ գլուխ աշակերտաց՝ Տիգրանա-
կերտցի վարդապետ գոլած. զի և ձեզ լիցի մասն պար-
գևաց՝ յանյաչաղ ձրից ի Տեառնէն կենաց։

Ապա հետևումեն 1. Կիրակոս Գանձակեցու պատմու-
թիւնն, որի մէջ ևս յիշումէ նոյն Պօղոս. «ով եղբարք
զՊօղոս գրիչս մի մոռանայք յաղօթից». 2. բազմերջանիկ
և երանաշնորհ ս. հօրն անյաղթ փիլիսոփայի և լուսա-
ւոր վարդապետի՝ Վարդանայ Թարգմանչի և կրկին լու-
սաւորչին Հայոց բան պատմագրութեան .... 3. Թովմայ
Մեծոփեցու պատմութիւնը։ Սորա վերջում կայ այս ման-
րամասն յիշատակարանը.

Այլև Վարդանայ մեծի հռետորի Բաղիշեցւոյ վարդապե-
տի. որ ետ գրել զսա յիշատակ իւր և ծնողաց իւրոց և
աշակերտեալ մանկանց. Աբրահամու վարդապետի Համթե-
ցւոյ, որ է ընտիր կարդացող և խորին փիլիսոփայ՝ տե-
ղեակ հնոց և նորոց կտակարանաց. այլ և արտաքնոց և
նրբից և քերականութեան տեղեակ. և տէր Մարգար և
տէր Գրիգոր կուսակրօն աբեղայից. և Ներսէսի եպիսկո-
պոսի, որ է ընտիր հեզահոգի. և երկու Սարգիս սարկա-
ւագաց, և երկու Ներսէս սարկաւագաց, և այլոցն ամենե-
ցունց, որք են թուով խ. կարդացողք. վարդապետ և
եպիսկոպոս. կուսակրօն աբեղայ՝ և դ. աշխարհի քահա-
նայք. այլ և տնտես մի և բ. սպասաւոր կանայք առաջի
ձեռաց նորա. և բ. մշակ, որք լինին խ. և ե. միաբան.
խ. կարդացող և ե. տնտես և մշակ։ Խնդրեմք ի բարերա-

րէ Տեառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ, որ այսպիսի կարգաւորութեամբ պահեսցէ զսուրբ ուխտս Յովհաննու, որ մականուամբ Ամիրդօլու ս. Յովհաննէս առի. վարդապետօք և եպիսկոպոսօք, քահանայիւք և սարկաւագօք՝ և հաւատացեալ ժողովրդօք, ամէն։ Գրեցաւ ի մերում թուականութեանս ՌՃ և ԻԵ. (= 1676) ամին, ձեռամբ տէր Պօղոսի Գաւառցոյ։

Դորան հետևումէ Ս. Էջմիածնի վերահաստատութեան պատմութիւնն, որի ընթացքում երկու անգամ դարձեալ յիշւումէ Վարդան Բաղիշեցին, ապա նկատւումէ. և է այժմ վարդապետն յերկիրն Մշու ի սպասաւորութիւն Ս. Էջմիածնայ՝ այսինքն նուիրակ հրամանաւ Տ. Յակոբայ՝ թուին ՌՃ և ԻԵ։

Վերջումն է. Պատմութիւն մեծի րաբունապետին Թոմայի, զոր արարեալ է Կիրակոսի բանասէր վարդապետի։

Գ. № 1703 վեցածալ, թղթեայ, նոտրագիր։ Սկըզբում ունի Կիրակոսի պատմութիւնն, որին և հետևում են ապա հատակտորներ, ցանկ կաթուղիկոսաց, Եղիշէի երիցու՝ ասացեալ յաղագս Թաբօր լերինն, աշխարհագրութիւն Խորենացու և ապա հետևումէ Սամուէլի պատմութիւնը համանման Բ. ին։ Այս օրինակը տգէտ գրչի է պատկանում, որպէս ինքն իսկ խոստովանում է մէջ տեղը. «ով եղբայր, յիշեցէք զհողոյ հաւասար և զանպիտան Երզնկացի Սահակ երէցս, որ տգիտութեամբ գրեցի զանհասկանալի գիրքս և զխրթիմ գիրքս, որ ոչ գիտէի զելն և զմուտն։ Թէ այլ ինչ մնացուած բան կայ՝ վաղուն գրեմ՝ թէ Հոգին սուրբ առաջնորդէ։ Իսկ մի այլ տեղ. գրեցաւ ձեռամբ մեղաւոր Սահակ երիցուս, գիտենաք որ Դ. ամիս ջուր չեմ խմեր։[1] Ամէն։

---

[1] Այստեղ գտնումենք և հանելուկներ. «Հայր իմ ծնաւ զիս ի մօրէ իմմէ, ես ծնայ զհայր իմ ի կնոջէ իւրմէ, դստերք իմ ծը-

Ցետոյ գալիս են Թովմայ Մեծոփեցու պատմութիւնն, որում յիշւումէ և Ղազար բանասէր գծագրող Ռ.ԽՋ. թուին։ վերջում կան և Թովմայի յիշեալ գրութիւնն ու կենսագրութիւնն, որից յետոյ կրկնւումէ վերստին Ղազարի և նորա հոգևոր եղբայր Եղիայ Բաբերդացու յիշատակը։ Հապա մի ուրիշ ձեռագրով գրուած է և մի յուշագրութիւն. զյիշատակարանոյն գրքոյս, որ պարունակէ յինքեան զերիս գիրս . . . . . անյայտ գոլով յիշատակն, կըրկին գրեցաք, ես Սահակ վարդապետ և կնքեցաք. ՌՄԽԵ. յուլ. Ի. որ է բարձրադիտակ ս. յարկիս։

Գ. ը № 1698 վեցածալ, թղթեայ և նոտրագիր է, որում գտնւումեն. բանք խրատականք, քարոզականք (Տաթևացու), աշխարհագրութիւն Խորենացու, մանրուք, յաղագս զարմին ս. Գրիգոր Լուսաւորչին, (թերի։) Սամուէլի պատմութեան սկզբում կայ այս յիշատակարանը՝ «Գիրքս այս յիշատակ է Թորոս եպիսկոպոսին, ի վայելումն Սիւնեցի (Որոտնեցի) Մինաս վարդապետին. որքան որ կենդանի է՝ զմեզ անմոռանալի ունիցէ ի միտի իւրում, յորժամ ընթեռնու զսուրբ գիրքս՝ զմեզ յիշեսցէ և ինքն յիշեալ լիցի առաջի Աստուծոյ. թուին ՌՃԺԳ. (=1664)։ Զսկսեալս իմ դու կատարեա, Տէր Յիսուս։ Զգործս ձեռաց մերոց ուղիղ արա մեզ Տէր, եղն։ *

նան զմայր իւրեանց՝» «Այն ով էր որ ի մօրէ ծնաւ և ի հօրէ ոչ. մեռաւ»։ «Այն ով է որ ի Հօրէ ծնաւ և ի Մօրէ. ոչ մեռաւ»։ «Այն ով ոք են որ ի հօրէ և ի մօրէ ծնան և մեռան»։ «Այն ով է որ ի մօրէ ծնաւ և ի հօրէ ոչ և մեռաւ և կենդանի է»։

* Սկզբում կայ այս ոտանաւորը

Իմաստունն իմանայ
Եւ անիմաստն զարմանայ.
Բայց դու ջանա ուսիր զսա,
Զի պիտոյիւք պիտոյանայ։

Սա հասցնումէ պատմութիւնը մինչև 1167 թիւը։ Տգէտ է գրիչն և գրութիւնը խառնաշփոթ։

Ե. № 1675. վեցածալ, թղթեայ, նոտրագիր. բովանդակումէ Միքայէլ Ասորու պատմութիւնը, պատմութիւն վասն ազգին Նետողաց, նորին տեառն Միխայէլի Ասորւոյ, յաղագս քահանայութեան, ևլն, խրատ ժամակարգութեան ի Գրիգոր վարդապետէ, դաշանց թուղթ, հատուած՝ աշխարհի արարչութեան մասին, տեսիլ ս. վարդապետին Ցոլհաննիսի որ մականուն կոզեռն կոչի։ Դուզնաքեայ՝ դրուատ Դաւթի փիլիսոփայի, ներբողեան կենսատու խաչին, առ ի ս. հօրէն Դաւթէ ասացեալ . . . Ս. Ն. Շնորհալու, պատմութիւն և խօսք Խիկարայ, այլ և այլք, պատմութիւն մեծ աշխարհակալին Աղեքսանդրի, Առաքել շնորհալից վարդապետի գովեստ ս. Աստուածածնի. պատմութիւն Թովմայ Մեծոփեցու, յիշատակարանն և վարքը, պատմութիւն Հացունեաց խաչի, Ներշէի՝ վասն Թաբօր լերինն, Պօղոս Տարօնեցու ընդդէմ հերձուածոյն . . . ։ Նորին քարոզ վասն համբարձման, տոմարական գիտելիք։

Ունի հետևեալ յուշագրութիւնները. Արդ աղաչեմ զամենեսեանդ, որք հանդիպիք այսմ տառիս, մի ողորմեայիւ յիշել ի Տէր զԹորոս եպիսկ։ Ով ոք յիշէ, յիշեալ լիցի, արքայութեան արժան լիցի. ամէն։

Ձեռս երթայ դառնայ ի հող.
Գիրս մնայ յիշատակող
Զձեզ աղաչեմ, ով ընթերցող,
Վասն իմ առ Տէր լինիք մաղթող,
Զի յոյժ տապատոչոր սրտիւ գրեցի զգիրքս ի ս. ծնունդն։

Ցարմարեցաւ ճառ ծննդեանն և յայտնութեանն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ և գովեստ Տիրամայր Աստուածածնին, ի բազմամեղ Առաքել Պիտակ անուն վարդապետէ

ի Նորաշէն անապատիս, որ յանուն ս. Աստուածածնին և Ցովհաննու կարապետին. ի Թվ. Հայոց ՊՁ (=1431): Աղաչեմ զընթերցողսդ յիշման արժան առնել զմեղօք զառածեալս Առաքել:

Այլ և զծրօղս զԹորոս եպիսկ. կրկնակի ժտելով հայցեմ և խնդրեմ մի հայր մեղայիւ յիշեցէք զբազմամեղս, զի մեծաւ տառապանօք ծրեցի զսա ի ս. ծնունդն, յաղագս Նախանձու յեղբարց իմոց, զոր արարին ընդ իս ի Գահայ մեծի ս. Յակոբայ Տեառնեղբօրն, զի խորհեցան չար և գուբ փորեցին ազգի ազգի, և մատնելով առ ումեմն Հիպիտոր, անխել և անոպայ և Նախանձով վառեալ, զի երկրորդ դատ և դատաստան արարին ի վերայ իմ, մինչ մեք անյոյս և անօգնական լինելով ամենեցունց՝ եկի աստ. ըստ այնմ որ ոչ էր որ օգնէր ինձ, կամ Թէ եղէ ես առանց օգնականի, զոր տէր Աստուածն ամենայնի հատուսցէ նոցա աստ ի մարմնի. այլ և հանդերձելումն դատ արասցէ ընդ իս և ընդ արքայ, զի կարէվէր խոցեալ եղև սիրտ իմ:

Զնուաստ գրիչս Թորոս եպիսկոպոս և զծնօղս իմ մաղԹեմ ի ձէնջ, ով գրակարդաց, յիշեցէք ի Քրիստոս, զի յոյժ տապատոչոր սրտիւ հարեալ, որպէս ի Նետէ կարեվէր խոցմամբ ումեմն Հիպիտոր կոչեցելոյ գերեզմանին քրիստոսեան, ի ս. ծնունդն, ծրելով իմով ձեռամբս, զի ահէ որդոցն Քանանու մաշեալ լինէր սիրտ իմ, զի ումն Զըզլու և ումն Աղլու, որ են Բ. ազգք Ֆիլահ կոչեցեալք. սոքա երկոքեանք տալով պատերազմ ընդ միմեանս ի ԲեԹղեհէմ գիւղաքաղաքի, դեռ ևս վճարումն չեղև և դոցա պատերազմին, զոր և վերջն բանի նմա միայն է գիտելի, այն որ արար զերկինս և զերկիր ոչնչէ:

Վերջում կայ. ես տէր Սարգիս զայս գիրգըս առի ինձ յիշատակ հոգոյս Թիւն ՌՃԽ և Զին:

Իսկ սկզբում․ ես անպիտան գծող սորին․ որ Զ․ տառիւ անսւնս կոչին՝ գիմ՛ն յառաջին և յըրէն յետին։

Եւ ապա․ օձն ափսոնէ՛ և սաա զայս․ բիսմիլահի՝ բա․ բիլահի՝ աման Թաբիլահի Ելն։

Գրիչն անուշադիր է․՝ ըստ որում և շփոթութիւններ անպակաս են։

Զ․ № 1700․ Թղթեայ՝ վեցածալ՝ բոլորագիր և նոտրագիր․ բովանդակումէ ընթերցուածներ բոլորագիր՝ որոնց վերջում և այս յուշագրութիւնը․ Զսակաւ աշխատողս ի սմա մեղսամած և բազմավէր յոգիս՝ յիշէք ի Տէր՝ զՆիկող Լովցի՝ մականուն Տօմաժիրսքիյ՝ որդոյ պ․ Աւետիքին՝ ․ ․ ․ ․ ընդ նմին և զվարդապետն իմ՝ զտէր Վարդան սրբազան զքահանայ՝ որ ուսոյց ինձ զգիրս և զայլ իրս։ ընդ նմին և զմիւս վարդապետն իմ զտէր Դաւիթ Զէյթունցի՝ ․ ․ ․ ․ ․ ․ աւարտեցաւ սա ի Թվին Ռ․ ոբելեանի, և Ա․ ոբեյեանի՝ և ԺԴ․ին․ և մարտի ամսոյ Ի․ օրն Դշի․ ծաղկա։

Ապա նոտրագիր այլ և այլք ձայների՝ երգերի վրայ՝ ընդդէմ քաւարանի Ելն՝ նշանագիրներ՝ քարոզներ (բոլորագիր)՝Եփրեմի՝ յաղագս ապաշխարութեան․ դորա վերջում․ «եսմեղաւոր և անարժան ծառայի Ցիսուսի Քրիստոսի՝ պ․ Նագուպին որդի Զասիքին․ գրեցաւ այս Թուղթս Թվին ՌԿԵ (=1616) Մարտ ԺԵ։ Ցետոյ գալիս են կտորներ Նարեկից։

Սամուէլի պատմութիւնն հասնումէ աստ մինչև 1179 Թիւը․ խիստ անուշադրութեամբ փայլումէ գրչակը։

Է․ № 247 (Բ․ բաժին)՝ վեցածալ՝ Թղթեայ՝ նոտրագիր՝ պարունակումէ․ Միքայէլ Ասորու պատմութիւնը մինչև 1193 Թիւն և նորա միւս գրուածները՝ խրատ ժամանակագրութեան Գրիգոր վարդապետի՝ Թագաւորական ցանկեր և հատակտորներ՝ նամակների յառաջքներ՝ գասակար-

գութիւն վերին զօրացն, Նպիփանեայ՝ վասն Բվ. ականց, Նզովք յառաջին ժողովն Մանազկերտի, դաշանց թուղթ, Հարցումն տաճկաց և պատասխանի մերոյ վարդապետաց ընդդէմ նոցա, ս. Շնորհալու թղթերից, Պատմութիւն ս. Ներսէսի, հատուածներ մի բնութեան, առաջաւորաց, անխմոր և անափակ բաժակին, որ խաչեցարի և այլոց մասին։

Յիշւումէ և գրիչն. Քրիստոս Աստուած, ողորմեա ստացողի գրոյս տէր Արիստակէս րաբունապետի, և ինձ անարժան գրչի Կարապետ երիցու և ըլւողի օրինակի և «ամէն» ձայնողի։

Զծոյլս ի բարիս,
Զյօժարս ի չարիս,
Զկարապետ երիցուկ գերիս,
Աղաչեմ յիշել ի ս. մատենիս,
Ո՛վ ընթերցողք այսմ ս. տառիս,
Որ լի՛իք և դուք արժանիս,
Լսելոյ զձայնն «եկ առիս»։

Այս օրինակը հասնումէ մինչև 1425 թիւը։

Ը. № 1692 (Ա. բաժին) վեցածալ, թղթեայ, նոտրագիր. ունի և կիւրղի՝ կոչումն ընծայութեան։ Յուշագիրը Սամուէլի պատմութեան մէջ ասումէ. գրեցաւ յայս գաւազանագիրքս ձեռամբ մեղաւոր և անարժան Ներսէս սարկաւագի որդւոյ Հօլուպվոյթին կամէնցւոյ, ի յաշխարհըս Իլախաց ի նոյն քաղաքի. ի վայելումն հոգևոր հօրն մերոյ սրբասնալ և քաջ ռաբ.... (կտրուած)։

Այս օրինակը հասնումէ մինչև 1221 թիւն և շատ շփոթ ու պակասաւոր է։ Գրչագրի վերջում կայ մի ընդարձակ յուշագրութիւն. փառք ամենասուրբ Երրորդութեան և մի աստուածութեան Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ. այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։ Շնորհիւ Տեառն և ողորմութեամբ նորին, գրեցի և կա-

տարեցի զծաղկահաւաք մատեանս ս. Կիւրղի, որ էր գրած ի ս. արանց ի հին ժամանակին և անարգ ընկեցեալ կայր ի մէջ աղբիւսաց եկեղեցւոյ. և իմ առեալ թափ տուի ի յաղբէն և տեսի փտեալ և ցեց կերեալ, և գիրն անյոպայ երկաթագրին անյարմարն մնամ թէ վասն գրին անյընդունելութեան ընկեցիկ եղեալ է. և ես զայս ամփոփեցի ԽԶ. տարի և ոչ ոք հաւաս չկալաւ զսա ընթերցման, և ես զծերութիւնս և զտկարութիւն մարմնոյն ի բաց եդի, և վերստին գաղափարեցի. յետոյ եկեալ բանասիրացըդ, բայց կու խնդրեմ ի սրբութեանց ձերոց ընթերցողացդ և փոխարկողացդ, որ անմեղադիր լինիք անյարմար գրիս. զի նիւթն անյարմար էր, և ժամանակն ձմեռն էր, և ես յուսահատեր էի ի կենացս. որ մէկ մի չեղև ընթերցող Այսչափ գրեանուցս, որ հաւաքեցի, և գրեցի. ոչ միայն այս՝ այլ բազում, և գրել տեղս անպատշաճ, զի Գ. տեղ փոխեցայ վասն գրելոյ, և վերջն ի Քրիստոսի լուսաբուխ ս. գերեզմանն ի ս. յարութիւն եղև, բայց այս գըրոցս երկրորդ նորոգումն թվին ՆԴԸ. եղեր, և երրորդ նորոգումն ՊԸ. եղեր է, և ես վերջի ծրագրողս նուաստ և յետնեալս ի բանասիրաց, Մաղաքիա ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի, ի յունիլ. ամսոյ սկսայ, որ թիվն էր ՌՀԴ. և ապրիլ ԻԸ. աւարտեցի, ողորմութեամբ բարերարին, ի Հայրապետութեան կիլիկեցւոց տէր Մինասին, և ի յառաջնորդութեան ս. Յակոբայ առաքելոյս, տէր Գրիգոր արքեպիսկոպոսին. Աստուած զինքն ընդ երկայն աւուրս արասցէ, ի պայծառութիւն ս. եկեղեցեացս ի պարծանս մեր Հայոց ազգիս: Դարձեալ աղաչեմ զձեզ հարք իմ և եղբարք, և որդիք իմ ի Տէր, որք հանդիպիք ի սմա տեսութեամբ կամ ընթերցմամբ կամ գաղափարելով, յիշեսջիք ի սրբամատոյց յաղօթս ձեր զվերջին աշխատողս ի սմա Մաղաքիա սպասաւոր բանին, և զառածեալս ի մեղս՝

գութիւն վերին զօրացն, Նպիփանեայ՝ վասն ԲՃ. ականց, Նզովք յառաջին ժողովն Մանազկերտի, դաշանց Թուղթ, Հարցումն տաճկաց և պատասխանի մերոյ վարդապետաց ընդդէմ նոցա, ս. Շնորհալու Թղթերից, Պատմութիւն ս. Ներսէսի, հատուածներ մի բնութեան, առաջաւորաց, անխմոր և անապակ բաժակին, որ խաչեցարի և այլոց մասին։

Յիշուսցէ և գրիչն. Քրիստոս Աստուած, ողորմեա ստացողի գրոյս տէր Արիստակէս րաբունապետի, և ինձ անարժան գրչի կարապետ երիցու և տըւողի օրինակի և «ամէն» ձայնողի։

Զծոյլս ի բարիս,
Զյօժարս ի չարիս,
Զկարապետ երիցուկ գերիս,
Աղաչեմ յիշել ի ս. մատենիս,
Ո՛վ ընթերցողք այսմ ս. տառիս,
Որ լինիք և դուք արժանիս,
Լսելոյ զձայնն «եկ առիս»։

Այս օրինակը հասնում է մինչև 1425 թիւը։

Ը. № 1692 (Ա. բաժին) վեցածալ, թղթեայ, նոտրագիր. ունի և կիւրղի՝ կոչումն ընծայութեան։ Յուշագիրը Սամուէլի պատմութեան մէջ ասում է. գրեցաւ յայս գաւազանագիրքս ձեռամբ մեղաւոր և անարժան Ներսէս սարկաւագի որդւոյ Հօլուպվոյթին կամէնցւոյ, ի յաշխարհըս Իլախաց ի նոյն քաղաքի. ի վայելումն հոգևոր հօրն մերոյ սրբասնալ և քաջ ռաբ . . . . (կտրուած)։

Այս օրինակը հասնում է մինչև 1221 թիւն և շատ շփոթ ու պակասաւոր է։ Գրչագրի վերջում՝ կայ մի ընդարձակ յուշագրութիւն. փառք ամենասուրբ Երրորդութեան և մի աստուածութեան Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ. այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։ Շնորհիւ Տեառն և ողորմութեամբ նորին, գրեցի և կա-

տարեցի զծածկահաւաք մատեանս ս. Կիւրղի, որ էր գրած ի ս. արանց ի հին ժամանակին և անարգ ընկեցեալ կայր ի մէջ աղբիւսաց եկեղեցւոյ. և իմ առեալ թափ տուի ի յաղբէն և տեսի փտեալ և ցեց կերեալ, և գիրն անյոպայ երկաթագրին անյարմարն մնամ թէ վասն գրին անյընդունելութեան ընկեցիկ եղեալ է. և ես զայս ամփոփեցի ԽԲ. տարի և ոչ ոք հաւաս չկալաւ զսա ընթերցման, և ես զծերութիւնս և զտկարութիւն մարմնոյն ի բաց եդի, և վերստին գաղափարեցի. յետոյ եկեալ բանասիրացըդ, բայց կու խնդրեմ ի սրբութեանց ձերոց ընթերցողացդ և փոխարկողացդ, որ անմեղադիր լինիք անյարմար գրիս. զի նիւթն անյարմար էր, և ժամանակն ձմեռն էր, և ես յուսահատեր էի ի կենացս. որ մէկ մի չեղև ընթերցող այսչափ գրեանուցս, որ հաւաքեցի, և գրեցի. ոչ միայն այս՝ այլ բազում, և գրել տեղս անպատշաճ, զի Գ. տեղ փոխեցայ վասն գրելոյ, և վերջն ի Քրիստոսի լուսաբուխ ս. գերեզմանն ի ս. յարութիւն եղև, բայց այս գըրոցս երկրորդ նորոգումն թվին ՆԴԸ. եղեր, և երրորդ նորոգումն ՊԸ. եղեր է, և ես վերջի ծրագրողս նուաստ և յետնեալս ի բանասիրաց, Մաղաքիա ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի, ի յունիլ ամսոյ սկսայ, որ թիվն էր ՌՀԴ. և ապրիլ ԻԸ. աւարտեցի, ողորմութեամբ բարերարին, ի հայրապետութեան Կիլիկեցւոց տէր Մինասին, և ի յառաջնորդութեան ս. Յակոբայ առաքելոյս, տէր Գրիգոր արչիեպիսկոպոսին. Աստուած զինքն ընդ երկայն աւուրս արասցէ, ի պայծառութիւն ս. եկեղեցեացս ի պարծանս մեր Հայոց ազգիս: Դարձեալ աղաչեմ զձեզ հարք իմ և եղբարք, և որդիք իմ ի Տէր, որք հանդիպիք ի սմա տեսութեամբ կամ ընթերցմամբ կամ գաղափարելով, յիշեսջիք ի սրբամատոյց յաղօթս ձեր զվերջին աշխատողս ի սմա Մաղաքիա սպասաւոր բանին, և զառածեալս ի մեղս՝

գութիւն վերին զօրացն, Եպիփանեայ՝ վասն ԲՃ. ականց, Նզովք յառաջին ժողովն Մանազկերտի, դաշանց Թուղթ, Հարցումն տաճկաց և պատասխանի մերոյ վարդապետաց ընդդէմ Նոցա, ս. Շնորհալու Թղթերից, Պատմութիւն ս. Ներսէսի, հատուածներ մի բնութեան, առաջաւորաց, անխմոր և անապակ բաժակին, որ խաչեցարի և այլոց մասին։

Յիշատակ է և գրիչն. Քրիստոս Աստուած, ողորմեա ստացողի գրոյս տէր Արիստակէս րաբունապետի, և ինձ անարժան գրչի կարապետ երիցու և տըւողի օրինակի և «ամէն» ձայնողի։

Զծոյլս ի բարիս,
Զյօժարս ի չարիս,
Զկարապետ երիցուկ գերիս,
Աղաչեմ յիշել ի ս. մատենիս,
Ո՛վ ընթերցողք այսմ ս. տառիս,
Որ լինիք և դուք արժանիս,
Լսելոյ ղձայնն «եկ առիս»։

Այս օրինակը հասնում է մինչև 1425 *թիւը։*

Ը. № 1692 (*Ա. բաժին*) *վեցածալ, Թղթեայ, Նոտրագիր. ունի և կիւրղի՝ կոչումն ընծայութեան։ Յուշագիրը Սամուէլի պատմութեան մէջ ասում է. գրեցաւ յայս դաւազանագիրքս ձեռամբ մեղաւոր և անարժան Ներսէս սարկաւագի որդւոյ Հօլուպվոյթին կամէնցւոյ, ի յաշխարհըս Իլախաց ի Նոյն քաղաքի. ի վայելումն հոգևոր հօրն մերոյ սրբասնալ և քաշ ռաբ . . . . (կտրուած)։*

Այս օրինակը հասնում է մինչև 1221 *թիւն և շատ շփոթ ու պակասաւոր է։ Գրչագրի վերջում՝ կայ մի ընդարձակ յուշագրութիւն. փառք ամենասուրբ Երրորդութեան և մի աստուածութեան Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ. այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։ Շնորհիւ Տեառն և ողորմութեամբ նորին, գրեցի և կա-*

տարեցի զծաղկահաւաք մատեանս ս. Կիւրղի, որ էր գրած
ի ս. արանց ի հին ժամանակին և անարգ ընկեցեալ կայր
ի մէջ աղբիւսաց եկեղեցւոյ. և իմ առեալ թափ տուի
ի յաղբէն և տեսի փտեալ և ցեց կերեալ, և գիրն
անյօպայ երկաթագրին անյարմարն մնամ թէ վասն գրին
անյընդունելութեան ընկեցիկ եղեալ է. և ես զայս ամփո-
փեցի ԽԲ. տարի և ոչ ոք հաւաս չկալաւ զսա ընթերցման,
և ես զծերութիւնս և զտկարութիւն մարմնոյն ի բաց
եդի, և վերստին գաղափարեցի. յետոյ եկեալ բանասիրա-
ցըդ, բայց կու խնդրեմ ի սրբութեանց ձերոց ընթերցո-
ղացդ և փոխարկողացդ, որ անմեղադիր լինիք անյարմար
գրիս. զի Նիւթն անյարմար էր, և ժամանակն ձմեռն էր,
և ես յուսահատեր էի ի կենացս. որ մէկ մի չեղև ըն-
թերցող այսչափ գրեանուցս, որ հաւաքեցի, և գրեցի. ոչ
միայն այս՝ այլ բազում, և գրել տեղս անպատշաճ, զի Գ.
տեղ փոխեցայ վասն գրելոյ, և վերջն ի Քրիստոսի լուսա-
բուխ ս. գերեզմանն ի ս. յարութիւն եղև, բայց այս գը-
րոցս երկրորդ նորոգումն թվին ՆԳԸ. եղեր, և երրորդ նո-
րոգումն ՊԸ. եղեր է, և ես վերջի ծրագրողս նուաստ և
յետնեալս ի բանասիրաց, Մաղաքիա ծառայ Յիսուսի Քրիս-
տոսի, ի յունիլ ամսոյ սկսայ, որ թիվն էր ՌՀԴ. և ապրիլ
ԻԸ. աւարտեցի, ողորմութեամբ բարերարին, ի հայրա-
պետութեան Կիլիկեցւոց տէր Մինասին, և ի յառաջ-
նորդութեան ս. Յակոբայ առաքելոյս, տէր Գրիգոր ար-
շիեպիսկոպոսին. Աստուած զինքն ընդ երկայն աւուրս
արասցէ, ի պայծառութիւն ս. եկեղեցեացս ի պարծանս
մեր Հայոց ազգիս: Դարձեալ աղաչեմ զձեզ հարք իմ
և եղբարք, և որդիք իմ ի Տէր, որք հանդիպիք ի սմա
տեսութեամբ կամ ընթերցմամբ կամ գաղափարելով, յի-
շեսջիք ի սրբամատոյց յաղօթս ձեր զվերջին աշխատողս
ի սմա Մաղաքիա սպասաւոր բանին, և զառածեալս ի մեղս՝

գութիւն վերին զօրացն, Եպիփանեայ՝ վասն ԲԺ. ականց, Նզովք յառաջին ժողովն Մանազկերտի, դաշանց Թուղթ, Հարցումն տաճկաց և պատասխանի մերոյ վարդապետաց ընդդէմ նոցա, ս. Շնորհալու Թղթերից, Պատմութիւն ս. Ներսէսի, Հատուածներ մի բնութեան, առաջաւորաց, անխմոր և անապակ բաժակին, որ խաչեցարի և այլոց մասին։

Յիշուսմէ և գրիչն. Քրիստոս Աստուած, ողորմեա՛ ստացողի գրոյս տէր Արիստակէս րաբունապետի, և ինձ անարժան գրչի Կարապետ երիցու և տըւողի օրինակի և «ամէն» ձայնողի։

Զծոյլս ի բարիս,
Զյօժարս ի չարիս,
Զկարապետ երիցուկ գերիս,
Աղաչեմ յիշել ի ս. մատենիս,
Ո՛վ ընթերցողք այսմ ս. տառիս,
Որ լի՛իք և դուք արժանիս,
Լսելոյ զձայնն «եկ առիս»։

Այս օրինակը հասնումէ մինչև 1425 թիւը։

Ը. № 1692 (Ա. բաժին) վեցածալ, թղթեայ, նոտրագիր. ունի և Կիւրղի՝ կոչումն ընծայութեան։ Յուշագիրը Սամուէլի պատմութեան մէջ ասումէ. գրեցաւ յայս գաւազանագիրքս ձեռամբ մեղաւոր և անարժան Ներսէս սարկաւագի որդւոյ Հօլուպվոյթին Կամէնցւոյ, ի յաշխարհըս Իլախաց ի նոյն քաղաքի. ի վայելումն հոգևոր հօրն մերոյ սրբասնալ և քաջ ռաբ.... (կտրուած)։

Այս օրինակը հասնումէ մինչև 1221 թիւն և շատ շփոթ ու պակասաւոր է։ Գրչագրի վերջում՝ կայ մի ընդարձակ յուշագրութիւն. փառք ամենասուրբ Երրորդութեան և մի աստուածութեան Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ. այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։ Շնորհիւ Տեառն և ողորմութեամբ նորին, գրեցի և կա-

տարեցի զծաղկահաւաք մատեանս ս. Կիւրղի, որ էր գրած ի ս. արանց ի հին ժամանակին և անարգ ընկեցեալ կայր ի մէջ աղբիւսաց եկեղեցւոյ. և իմ առեալ թափ տուի ի յաղբէն և տեսի փտեալ և ցեց կերեալ, և գիրն անյօպայ երկաթագրին անյարմարն մնամ թէ վասն գրին անյընդունելութեան ընկեցիկ եղեալ է. և ես զայս ամփոփեցի ԽԲ. տարի և ոչ ոք հաւաս չկալաւ զսա ընթերցման, և ես զծերութիւնս և զտկարութիւն մարմնոյն ի բաց եդի, և վերստին գաղափարեցի. յետոյ եկեալ բանասիրացըդ, բայց կու խնդրեմ ի սրբութեանց ձերոց ընթերցողացդ և փոխարկողացդ, որ անմեղադիր լինիք անյարմար գրիս. զի նիւթն անյարմար էր, և ժամանակն ձմեռն էր, և ես յուսահատեր էի ի կենացս. որ մէկ մի չեղև ընթերցող այսչափ գրեանուցս, որ հաւաքեցի, և գրեցի. ոչ միայն այս՝ այլ բազում, և գրել տեղս անպատշաճ, զի գ. տեղ փոխեցայ վասն գրելոյ, և վերջն ի Քրիստոսի լուսաբուխ ս. գերեզմանն ի ս. յարութիւն եղև, բայց այս գըրոցս երկրորդ նորոգումն թվին ՆԴԸ. եղեր, և երրորդ նորոգումն ՊԸ.եղեր է, և ես վերջի ծրագրողս նուաստ և յետնեալս ի բանասիրաց, Մաղաքիա ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի, ի յունիլ. ամսոյ սկսայ, որ թիվն էր ՌՀԴ. և ապրիլ ԻԸ. աւարտեցի, ողորմութեամբ բարերարին, ի Հայրապետութեան Կիլիկեցւոց տէր Մինասին, և ի յառաջնորդութեան ս. Յակոբայ առաքելոյս, տէր Գրիգոր արքեպիսկոպոսին. Աստուած զինքն ընդ երկայն աւուրս արասցէ, ի պայծառութիւն ս. եկեղեցեացս ի պարծանս մեր Հայոց ազգիս: Դարձեալ աղաչեմ զձեզ հարք իմ և եղբարք, և որդիք իմ ի Տէր, որք հանդիպիք ի սմա տեսութեամբ կամ ընթերցմամբ կամ գաղափարելով, յիշեսջիք ի սրբամատոյց յաղօթս ձեր զվերջին աշխատողս ի սմա Մաղաքիա սպասաւոր բանին, և զառածեալս ի մեղս՝

գութիւն վերին զօրացն, Եպիփանեայ՝ վասն ԲՃ. ականց, Նզովք յառաջին ժողովն Մանազկերտի, դաշանց թուղթ, Հարցումն տաճկաց և պատասխանի մերոյ վարդապետաց ընդդէմ նոցա, ս. Շնորհալու թղթերից, Պատմութիւն ս. Ներսէսի, հատուածներ մի բնութեան, առաջաւորաց, անխմոր և անապակ բաժակին, որ խաչեցարի և այլոց մասին։

Յիշուածէ և գրիչն. Քրիստոս Աստուած, ողորմեա՛ ստացողի գրոյս տէր Արիստակէս րաբունապետի, և ինձ անարժան գրչի Կարապետ երիցու և տըւողի օրինակի և «ամէն» ձայնողի։

Զծոյլս ի բարիս,
Զյօժարս ի չարիս,
Զկարապետ երիցուկ գերիս,
Աղաչեմ յիշել ի ս. մատենիս,
Ո՛վ ընթերցողք այսմ ս. տառիս,
Որ լինիք և դուք արժանիս,
Լսելոյ զձայնն «եկ առիս»։

Այս օրինակը հասնումէ մինչև 1425 թիւը։

Ը. № 1692 (Ա. բաժին) վեցածալ, թղթեայ, նոտրագիր. ունի և Կիւրղի՝ կոչումն ընծայութեան։ Յուշագիրը Սամուէլի պատմութեան մէջ ասումէ. գրեցաւ յայս գաւազանագիրքս ձեռամբ մեղաւոր և անարժան Ներսէս սարկաւագի որդւոյ Հօլուպվոյթին Կամէնցւոյ, ի յաշխարհըս Իլախաց ի նոյն քաղաքի. ի վայելումն հոգևոր հօրն մերոյ սրբասնալ և քաջ ռաբ .... (կտրուած)։

Այս օրինակը հասնումէ մինչև 1221 թիւն և շատ շփոթ ու պակասաւոր է։ Գրչագրի վերջում՝ կայ մի ընդարձակ յուշագրութիւն. փառք ամենասուրբ Երրորդութեան և մի աստուածութեան Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ. այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։ Շնորհիւ Տեառն և ողորմութեամբ նորին, գրեցի և կա-

տարեցի զծաղկահաւաք մատեանս ս. Կիւրղի, որ էր գրած ի ս. արանց ի հին ժամանակին և անարգ ընկեցեալ կայր ի մէջ աղբիւսաց եկեղեցւոյ. և իմ առեալ թափ տուի ի յաղբէն և տեսի փտեալ և ցեց կերեալ, և գիրն անյոպայ երկաթագրին անյարմարն մնամ թէ վասն գրին անյընդունելութեան ընկեցիկ եղեալ է. և ես զայս ամփոփեցի ԻԲ. տարի և ոչ ոք հաւաս չկալաւ զսա ընթերցման, և ես զծերութիւնս և զտկարութիւն մարմնոյն ի բաց եդի, և վերստին գաղափարեցի. յետոյ եկեալ բանասիրացըդ, բայց կու խնդրեմ ի սրբութեանց ձերոց ընթերցողացդ և փոխարկողացդ, որ անմեղադիր լինիք անյարմար գրիս. զի նիւթն անյարմար էր, և ժամանակն ձմեռն էր, և ես յուսահատեր էի ի կենացս. որ մէկ մի չեղև ընթերցող այսչափ գրեանուցս, որ հաւաքեցի, և գրեցի. ոչ միայն այս՝ այլ բազում, և գրել տեղս անպատշաճ, զի Գ. տեղ փոխեցայ վասն գրելոյ, և վերջն ի Քրիստոսի լուսաբուխ ս. գերեզմանն ի ս. յարութիւն եղև, բայց այս գըրոցս երկրորդ նորոգումն թվին ՆԴԸ. եղեր, և երրորդ նորոգումն ՊԸ. եղեր է, և ես վերջի ծրագրողս նուաստ և յետնեալս ի բանասիրաց, Մաղաքիա ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի, ի յունիլ. ամսոյ սկսայ, որ թիվն էր ՌՀԴ. և ապրիլ ԻԸ. աւարտեցի, ողորմութեամբ բարերարին, ի հայրապետութեան Կիլիկեցւոց տէր Մինասին, և ի յառաջնորդութեան ս. Յակոբայ առաքելոյս, տէր Գրիգոր արքեպիսկոպոսին. Աստուած զինքն ընդ երկայն աւուրս արասցէ, ի պայծառութիւն ս. եկեղեցեացս ի պարծանս մեր Հայոց ազգիս: Դարձեալ աղաչեմ զձեզ հարք իմ և եղբարք, և որդիք իմ ի Տէր, որք հանդիպիք ի սմա տեսութեամբ կամ ընթերցմամբ կամ գաղափարելով, յիշեսջիք ի սրբամատոյց յաղօթս ձեր զվերջին աշխատողս ի սմա Մաղաքիա սպասաւոր բանին, և զառածեալս ի մեղս՝

գութիւն վերին զօրացն, Եպիփանեայ՝ վասն ԲԺ. ականց, Նզովք յառաջին ժողովն Մանազկերտի, դաշանց Թուղթ, Հարցումն տաճկաց և պատասխանի մերոյ վարդապետաց ընդդէմ նոցա, ս. Շնորհալու Թղթերից, Պատմութիւն ս. Ներսէսի, հատուածներ մի բնութեան, առաջաւորաց, անխմոր և անապակ բաժակին, որ խաչեցարի և այլոց մասին։

Յիշում է և գրիչն. Քրիստոս Աստուած, ողորմեա՛ ստացողի գրոյս տէր Արիստակէս րաբունապետի, և ինձ անարժան գրչի կարապետ երիցու և տըւողի օրինակի և «ամէն» ձայնողի։

Զծոյլս ի բարիս,
Զյօժարս ի չարիս,
Զկարապետ երիցուկ գերիս,
Աղաչեմ յիշել ի ս. մատենիս,
Ո՛վ ընթերցողք այսմ ս. տառիս,
Որ լինիք և դուք արժանիս,
Լսելոյ զձայնն «եկ առիս»։

Այս օրինակը հասնում է մինչև 1425 թիւը։

Ը. № 1692 (Ա. բաժին) վեցածալ, թղթեայ, նոտրագիր. ունի և կիւրղի՝ կոչումն ընծայութեան։ Յուշագիրը Սամուէլի պատմութեան մէջ ասում է. գրեցաւ յայս գաւազանագիրքս ձեռամբ մեղաւոր և անարժան Ներսէս սարկաւագի որդւոյ Հօլուպվոյթին կամէնցւոյ, ի յաշխարհըս Իլախաց ի նոյն քաղաքի. ի վայելումն հոգևոր հօրն մերոյ սրբասնալ և քաջ ռաբ.... (կտրուած)։

Այս օրինակը հասնում է մինչև 1221 թիւն և շատ շփոթ ու պակասաւոր է։ Գրչագրի վերջում՝ կայ մի ընդարձակ յուշագրութիւն. Փառք ամենասուրբ Երրորդութեան և մի աստուածութեան Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ. այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։ Շնորհիւ Տեառն և ողորմութեամբ նորին, գրեցի և կա-

տարեցի զծաղկահաւաք մատեանս ս. Կիւրղի, որ էր գրած ի ս. արանց ի հին ժամանակին և անարգ ընկեցեալ կայր ի մէջ աղբիւսաց եկեղեցւոյ. և իմ առեալ թափ տուի ի յաղբէն և տեսի փտեալ և ցեց կերեալ, և գիրն անյօպայ երկաթագրին անյարմարն մնամ թէ վասն գրին անյընդունելութեան ընկեցիկ եղեալ է. և ես զայս ամփոփեցի ԻԲ. տարի և ոչ ոք հաւաս չկալաւ զսա ընթերցման, և ես զծերութիւնս և զտկարութիւն մարմնոյն ի բաց եդի, և վերստին գաղափարեցի. յետոյ եկեալ բանասիրացըդ, բայց կու խնդրեմ ի սրբութեանց ձերոց ընթերցողացդ և փոխարկողացդ, որ անմեղադիր լինիք անյարմար գրիս. զի նիւթն անյարմար էր, և ժամանակն ձմեռն էր, և ես յուսահատեր էի ի կենացս. որ մէկ մի չեղև ընթերցող այսչափ գրեանուցս, որ հաւաքեցի, և գրեցի. ոչ միայն այս՝ այլ բազում, և գրել տեղս անպատշաճ, զի գ. տեղ փոխեցայ վասն գրելոյ, և վերջն ի Քրիստոսի լուսաբուխ ս. գերեզմանն ի ս. յարութիւն եղև, բայց այս գըրոցս երկրորդ նորոգումն թվին ՆՂԸ. եղեր, և երրորդ նորոգումն ՊԸ. եղեր է, և ես վերջի ծրագրողս նուաստ և յետնեալս ի բանասիրաց, Մաղաքիա ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի, ի յունիլ ամսոյ սկսայ, որ թիվն էր ՌՀԴ. և ապրիլ ԻԸ. աւարտեցի, ողորմութեամբ բարերարին, ի հայրապետութեան Կիլիկեցւոց տէր Մինասին, և ի յառաջնորդութեան ս. Յակոբայ առաքելոյս, տէր Գրիգոր արչիեպիսկոպոսին. Աստուած զինքն ընդ երկայն աւուրս արասցէ, ի պայծառութիւն ս. եկեղեցեացս ի պարծանս մեր Հայոց ազգիս: Դարձեալ աղաչեմ զձեզ հարք իմ և եղբարք, և որդիք իմ ի Տէր, որք հանդիպիք ի սմա տեսութեամբ կամ ընթերցմամբ կամ գաղափարելով, յիշեսջիք ի սրբամատոյց յաղօթս ձեր զվերջին աշխատողս ի սմա Մաղաքիա սպասաւոր բանին, և զառածեալս ի մեղս՝

գութիւն վերին զօրացն, Նպիփանեայ՝ վասն Բժ. ականց, Նզովք յառաջին ժողովն Մանազկերտի, դաշանց Թուղթ, Հարցումն տանկաց և պատասխանի մերոյ վարդապետաց ընդդէմ նոցա, ս. Շնորհալու Թղթերից, Պատմութիւն ս. Ներսէսի, Հատուածներ մի բնութեան, առաջաւորաց, անխմոր և անավակ բաժակին, որ խաչեցարի ևայլոց մասին։

Յիշումէ և գրիչն. Քրիստոս Աստուած, ողորմեա ստացողի գրոյս տէր Արիստակէս րաբունապետի, և ինձ անարժան գրչի կարապետ երիցու և տըւողի օրինակի և «ամէն» ձայնողի։

Զծոյլս ի բարիս,
Զյօժարս ի չարիս,
Զկարապետ երիցուկ գերիս,
Աղաչեմ յիշել ի ս. մատենիս,
Ո՛վ ընթերցողք այսմ ս. տառիս,
Որ լինիք և դուք արժանիս,
Լսելոյ զձայնն «եկ առիս»։

Այս օրինակը հասնումէ մինչև 1425 թիւը։

Ը. № 1692 (Ա. բաժին) վեցածալ, թղթեայ, նոտրագիր. ունի և կիւրղի՝ կոչումն ընծայութեան։ Յուշագիրը Սամուէլի պատմութեան մէջ ասումէ. գրեցաւ յայս գաւազանագիրքս ձեռամբ մեղաւոր և անարժան Ներսէս սարկաւագի որդւոյ Հօլուպվոյթին կամէնցւոյ, ի յաշխարհըս Խլախաց ի նոյն քաղաքի. ի վայելումն հոգևոր հօրն մերոյ սրբասնալ և քաջ ռաբ . . . . (կտրուած)։

Այս օրինակը հասնումէ մինչև 1221 թիւն և շատ շփոթ ու պակասաւոր է։ Գրչագրի վերջում՝ կայ մի ընդարձակ յուշագրութիւն. փառք ամենասուրբ Երրորդութեան և մի աստուածութեան Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ. այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։ Շնորհիւ Տեառն և ողորմութեամբ նորին, գրեցի և կա-

տարեցի զծաղկահաւաք մատեանս ս. Կիւրղի, որ էր գրած ի ս. արանց ի հին ժամանակին և անարգ ընկեցեալ կայր ի մէջ աղբիւսաց եկեղեցւոյ. և իմ առեալ թափ տուի ի յաղբէն և տեսի փտեալ և ցեց կերեալ, և գիրն անյօպայ երկաթագրին անյարմարն մնամ թէ վասն գրին անյընդունելութեան ընկեցիկ եղեալ է. և ես զայս ամփոփեցի ԽԲ. տարի և ոչ ոք հաւաս չկալաւ զսա ընթերցման, և ես զծերութիւնս և զտկարութիւն մարմնոյն ի բաց եդի, և վերստին գաղափարեցի. յետոյ եկեալ բանասիրացըդ, բայց կու խնդրեմ ի սրբութեանց ձերոց ընթերցողացդ և փոխարկողացդ, որ անմեղադիր լինիք անյարմար գրիս. զի նիւթն անյարմար էր, և ժամանակն ձմեռն էր, և ես յուսահատեր էի ի կենացս. որ մէկ մի չեղև ընթերցող այսչափ գրեանուցս, որ հաւաքեցի, և գրեցի. ոչ միայն այս՝ այլ բազում, և գրել տեղս անպատշաճ, զի Գ. տեղ փոխեցայ վասն գրելոյ, և վերջն ի Քրիստոսի լուսաբուխ ս. գերեզմանն ի ս. յարութիւն եղև, բայց այս գըրոցս երկրորդ նորոգումն թվին ՆՂԸ. եղեր, և երրորդ նորոգումն ՊԸ. եղեր է, և ես վերջի ծրագրողս նուաստ և յետնեալս ի բանասիրաց, Մաղաքիա ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի, ի յունիլ ամսոյ սկսայ, որ թիւն էր ՌՀԴ. և ապրիլ ԻԸ. աւարտեցի, ողորմութեամբ բարերարին, ի հայրապետութեան Կիլիկեցւոց տէր Մինասին, և ի յառաջնորդութեան ս. Յակոբայ առաքելոյս, տէր Գրիգոր արքեպիսկոպոսին. Աստուած զինքն ընդ երկայն աւուրս արասցէ, ի պայծառութիւն ս. եկեղեցեացս ի պարծանս մեր Հայոց ազգիս։ Դարձեալ աղաչեմ զձեզ հարք իմ և եղբարք, և որդիք իմ ի Տէր, որք հանդիպիք ի սմա տեսութեամբ կամ ընթերցմամբ կամ գաղափարելով, յիշեսջիք ի սրբամատոյց յաղօթս ձեր զվերջին աշխատողս ի սմա Մաղաքիա սպասաւոր բանին, և զառածեալս ի մեղս՝

գութիւն վերին զօրացն, Եպիփանեայ՝ վասն ԲԺ· ականց, Նզովք յառաջին ժողովն Մանազկերտի, դաշանց Թուղթ, Հարցումն տանկաց և պատասխանի մերոյ վարդապետաց ընդդէմ նոցա, ս· Շնորհալու Թղթերից, Պատմութիւն ս· Ներսէսի, Հատուածներ մի քնութեան, առաջաւորաց, անխմոր և անապակ բաժակին, որ խաչեցարի և այլոց մասին։

Յիշումէ և գրիչն· Քրիստոս Աստուած, ողորմեա՛ ստացողի գրոյս տէր Արիստակէս րաբունապետի, և ինձ անարժան գրչի Կարապետ երիցու և տըւողի օրինակի և «ամէն» ձայնողի։

Զծոյլս ի բարիս,
Զյօժարս ի չարիս,
Զկարապետ երիցուկ գերիս,
Աղաչեմ յիշել ի ս· մատենիս,
Ո՛վ ընթերցողք այսմ ս· տառիս,
Որ լինիք և դուք արժանիս,
Լսելոյ զձայնն «եկ առիս»։

Այս օրինակը հասնում է մինչև 1425 թիւը։

Ը· № 1692 (Ա· բաժին) վեցածալ, թղթեայ, նոտրագիր· ունի և կիւրղի՝ կոչումն ընծայութեան։ Յուշագիրը Սամուէլի պատմութեան մէջ ասում է· գրեցաւ յայս գաւազանագիրքս ձեռամբ մեղաւոր և անարժան Ներսէս սարկաւագի որդւոյ Հօլուպվոյթին կամէնցւոյ, ի յաշխարհըս Իլախաց ի նոյն քաղաքի· ի վայելումն հոգևոր հօրն մերոյ սրբասնալ և քաջ ռաբ · · · · (կտրուած)։

Այս օրէնակը հասնում է մինչև 1221 թիւն և շատ շփոթ ու պակասաւոր է։ Գրչագրի վերջում՝ կայ մի ընդարձակ յուշագրութիւն· փառք ամենասուրբ Երրորդութեան և մի աստուածութեան Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն սրբոյ· այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից ամէն։ Շնորհիւ Տեառն և ողորմութեամբ նորին, գրեցի և կա-

տարեցի զծաղկաճաւաք մատեանս ս. Կիւրղի, որ էր գրած ի ս. արանց ի հին ժամանակին և անարգ ընկեցեալ կայր ի մէջ աղբիւսաց եկեղեցւոյ. և իմ առեալ թափ տուի ի յաղբէն և տեսի փտեալ և ցեց կերեալ, և գիրն անյօպայ երկաթագրին անյարմարն մնամ թէ վասն գրին անյընդունելութեան ընկեցիկ եղեալ է. և ես զայս ամփոփեցի ԽԲ. տարի և ոչ ոք հաւաս չկալաւ զսա ընթերցման, և ես զծերութիւնս և զտկարութիւն մարմնոյն ի բաց եդի, և վերստին գաղափարեցի. յետոյ եկեալ բանասիրացըդ, բայց կու խնդրեմ ի սրբութեանց ձերոց ընթերցողացդ և փոխարկողացդ, որ անմեղադիր լինիք անյարմար գրիս. զի նիւթն անյարմար էր, և ժամանակն ձմեռն էր, և ես յուսահատեր էի ի կենացս. որ մէկ մի չեղև ընթերցող այսչափ գրեանուցս, որ հաւաքեցի, և գրեցի. ոչ միայն այս՝ այլ բազում, և գրել տեղս անպատշաճ, զի Գ. տեղ փոխեցայ վասն գրելոյ, և վերջն ի Քրիստոսի լուսաբուխ ս. գերեզմանն ի ս. յարութիւն եղև, բայց այս գըրոցս երկրորդ նորոգումն թվին ՆԳՂ. եղեր, և երրորդ նորոգումն ՊԸ. եղեր է, և ես վերջի ծրագրողս նուաստ և յետնեալս ի բանասիրաց, Մաղաքիա ծառայ Յիսուսի Քրիստոսի, ի յունիլ ամսոյ սկսայ, որ թիվն էր ՌՀԴ. և ապրիլ ԻԸ. աւարտեցի, ողորմութեամբ բարերարին, ի հայրապետութեան Կիլիկեցւոց տէր Մինասին, և ի յառաջնորդութեան ս. Յակոբայ առաքելոյս, տէր Գրիգոր արքեպիսկոպոսին. Աստուած զինքն ընդ երկայն աւուրս արասցէ, ի պայծառութիւն ս. եկեղեցեացս ի պարծանս մեր Հայոց ազգիս։ Դարձեալ աղաչեմ զձեզ հարք իմ և եղբարք, և որդիք իմ ի Տէր, որք հանդիպիք ի սմա տեսութեամբ կամ ընթերցմամբ կամ գաղափարելով, յիշեսջիք ի սրբամատոյց յաղօթս ձեր զվերջին աշխատողս ի սմա Մաղաքիա սպասաւոր բանին, և զառածեալս ի մեղս՝

ի

յանկ. ելեալ աւարտեցաք, ի Թուահաշւութեանս հայազուն սեռի ՌՃԼՋ. հոկտեմբերի Գ. եղև սկիզբն գծութեան սորին. ի հայրապետութեան տեառն Եղիազարու երիցս երանեալ աստուածապարգև կաթուղիկոսի ամենայն Հայազնի։ Որև ընդ ամենայն բարերարութեան, որ առ ազգս Հայոց՝ արար բազում շէնս ի ս. Յակովբ յԵրուսաղէմ և ի ս. Էջմիածին, որև արդ կայ ի նոյն գործս շինուց պայծառութեան յԱթոռոյ սրբոյ։ Եւ Թագաւորութեան Հագարացւոց յարևմտեան գնդի Կ. Պօլսի՝ սուլտան Մահմատի, որև բազում անգամ ի պատերազմի պարտեցաւ և կողոպտեցաւ ի զօրուն Ֆռանկաց, մնալով փոքր մասի գընդաւ, մինչև ձանձրացեալ Նախարարացն և ամենայն զօրութեանց, ժողովեցան ի մի խորհուրդ՝ գռոհ տուեալ դիմեցին ի վերայ, ընկեցին զնա յաթոռոյն Թագաւորութեան, և նոյն ժամայն Թագաւորեցուցին զեղբայր Նորին զՍուլէյման կոչեցեալ, հոկտեմբերի ամսոյ ի ԻԹ. յաւուր տօնի Բարաղամու Անտիոքայ եպիսկոպոսի. և յետ ԺԷ. աւուր ապա ածաւ ընդ մէջ իւր զսուսեր Թագաւորութեան Թագիւ պսակեալ, և հազիւ խաղաղացաւ վրդովմունք աշխարհի։

Եւ արդ՝ եղև աւարտումն գրոյս պատմութեան ի Թվ. Հայոց ՌՃԼԷ. ին յունվ. ԺԳ. ձեռամբ Մկրտում և եթ մեղօք վիրաւորի և անարժանի Ջուղայեցւոյ, ի Թոխաթ քաղաքի՝ որ Թաղթիղալայ կոչեցեալ յեկեղեցին ս. Սարգսի [illegible] տեառն իմոյ Մինաս վարդապետի, որ ստացաւ [illegible] պատմութեան ի վայելումն անձին իւրոյ՝ և ի յի[illegible]կ հոգւոյ իւրոյ՝ և ամենայն երախտաւորացն. զոր [illegible] տացէ վայելել ընդ երկայն աւուրս՝ և յետ [illegible] ելանելոյն ի մարմնոյն՝ մնալ յիշատակ անջինջ [illegible] ս. Աթոռոյս Էջմիածնի։ Արդ որք հանդիպիք [illegible]
[illegible]....։

Իսկ Մինաս վարդապետն ունի ուշադրութեան արժանի մի ինքնագիր յուշագրութիւն. Մինաս վարդապետս Ցամ-թեցի եւու յիշատակ զպատմագիրքս ի Ս. Էջմիածին. ով հանէ զգիրքս Էջմիածնէ՝ եղիցի պարտական ամենայն մե-ղաց իմոց։

ԺԲ. № 1679. Թղթեայ, վեցածալ, Նոտրագիր, բովան-դակումէ. Միքայէլ Ասորի,[1] խրատ ժամանակարգութեան, Թագաւորաց շարքեր, ի Մատթէոսի աւետարանին մեկնու-թենէն, յաղագս աստիճանաց եկեղեցւոյ, Անանիայ Շիրա-կունոյ գրուածներից, կայսրների և այլ շարքեր, այլ և այլք, Թղթի յառաջք, դասակարգութիւն վերին զօրաց, Եպիփանու՝ վասն ականց, Նզով Մանազկերտի ժողովի, մեկնութիւն քաղաքաց. դաշանց Թուղթ, և յն. ըստ ժ. ի։ Ապա՝ Ցիշատակ է կոտորելոցն ի Տաճկաց Յունաց քրիստո-նէից (ՐՃԿ=811 Թուին), վասն աւերման Ամթայ քաղա-քին, գիրք՝ տղայ կարդացնելոյ (այբուբէն), անուանք ԺԶ. սուտ գրոցն («որ եկեալ ի հերձուածող Ասորոցն և ոչ ի յուղղափառ Ասորոցն իմանայ.ք, որ է այս. Ադամայ կը-տակն, ծիւն օրհնութեան, փիլիեանն, Գորտոսակն, կի-րակոսակն, Ղոսիմուն, Պետրոսի տեսիլն, Դիաթեկն, Աս-

[1] Սկզբում ունի գրի հանելուկը. Ձեռք Ամենակալին ստեղծ զիս
Եւ բարձրեալն ի բարձանց ընծայեաց զիս,
Ցառաջ էի Բ. ԲԺ.ան
Աճեցի և զարգացայ
Եւ այժմ եմ Գ. ԲԺ.ան
Ծնունդ իմ ի ջրոյ և մահ իմ ի նմանէ,
Ի հրոյ զարհուրիմ և նստելով ի վէմն արհամարհեմ զնոսա.
Մեռեալ եմ և խօսիմ և յանշնչից ձայնս արձակեմ.
Հիւսիսոյ ի հարաւ բարբառիմ,
[illegible] իմ բաղկանայ երիւք տառիւք
[illegible], երկեանն ի տասներկէ
[illegible]ջեա՛ ի Տէր։

քահանայէ մեծէ։ Ցայսմ ժամանակի թագաւորեալ Շամիրամ կին Նինոսի, շինեաց թլեր, բլուր ի հողոյ կուտեալ ամրոց։ Բայց այլք վասն թլերոյդ ասեն թէ ի յաճախել պատկերապաշտութեանն, եհան Աստուած հողմ փոթորիկ յերկիր, որ առեալ զկուռսն թաղեաց ի տեղիս տեղիս, և բնակեալ ի նոսա դևքն կամ ի նոսին ի տանջանս ի կուռսն. վասնորոյ և կախարդք միշտ զկախարդութիւնսն առ թլօքն առնեն։[1] (7)

Եւ յեօթանասուն և հինգ ամի կենացն իւրոց Աբրամ Աստուծոյ յայտնութեանն արժանաւորի,[2] յորում առնու հրաման ելանել յերկրէն իւրմէ. և ել ի Խառանէ, և բնակեցաւ յերկիրն Քանանացւոց և յ'ՁԶ. ամի կենաց նորա լինի որդի յԱգարայ աղախնոյ Սարայի, և անուանեաց Իսմայէլ, ուստի և Իսմայելացւոց ազգն, սոքա են Ագարենացիք,[3] որք Սարակինոսք և տաճիկք կոչին, և ի ՂԹ. ամի կենաց նորա դնէ նմա Աստուած ուխտ թլփատութեան, և թլփատի ինքն և ամենայն արու անթլփատ ի տան նորա. և առնու զԱբրաամ անունն՝ փոխանակ Աբրամու, և զՍառա՝ փոխանակ Սարայի։ Ի նմին ամի երևի նմա Աստուած հանդերձ հրեշտակօքն ի Մամբրէ, յորում զպարգևական ղաւակն խոստանայ տալ նմա, և նախ ի մարգարէիցն Աբրաամու Աստուծոյ բանն յայտնեալ ի մարդկան կերպարանս, զկոչումն հեթանոսաց գուշակէր. զոր ի մեզ եհան ի գլուխ վարդապետական աւետեօքն յամենայն հեթանոսս Աստուծոյ Բանն Աստուած։ Արդ լեալ Աբրաամ Ճ. ամեայ՝ ծնանի զիսահակ ի Սառայէ կնոջէ իւրմէ. և Սառա Ղ. ամեայ էր յորժամ ծնաւ զիսահակ. և եկաց Սառա յետ ծնանելոյն զիսահակ ամս ԼԷ. և մեռանի։ Եւ յետ մահուանն Սառայի առաքէ Աբրաամ զընդոծին իւր զԵլիազար Դամասկացի ի Միջագետս,

1 *Միւսերը չունին այս կտորը։* 2 *Թ. արժանաւորեցաւ։* 3. *Գ. Դ. Ե. Ագարացիք. Է. Ը. Հագարացիք։*

և առնու զդուստր Բաթուէլի զՌեբեկայ [1] զքոյր Ղաբանայ [2] Սահակայ [3] որդւոյ իւրում կնութեան․ և ապա առեալ ինքն զՔետուրա կին, յորմէ ծնաւ որդիս վեց, և այսպէս եղեն ծնունդք Աբրահամու յերից կանանցն, նախ ի Հագարայ Եգիպտացւոյ Իսմայէլ, ուստի ազգն Իսմայէլացւոց, [4] և ի Սառայէ լինի Սահակ, ուստի ազգն Հրէից [5] և ի Քետուրայ լինի ազգն Պարթևաց․ յորոց քաջն Արշակ՝ նախնի ազգաց Պալհաւկանին և Արշակունոյն։ Արդ կեցեալ Աբրահամ յետ ծնանելոյն զԻսահակ ամս ՀԵ․ ընդ ամենայն ամաց ՃՀԵ․ [6] մեռանի։

ՑԱՂԱԳՍ ԻՍԱՀԱԿԱՑ ԱՄԱՑ ԵՒ ԾՆՆԴՈՑ ՆՈՐԱ։ [7]

Իսահակ [8] լեալ ամաց Կ․ ծնանի զԵսաւ և զՅակոբ, յետ Ի․ ամի առնելոյ զՌեբեկա, կեցեալ այլ ևս ամս ՃԻ․ ընդ բնաւն [9] ՃՁ․ ամաց մեռանի։ Իսկ Յակովբայ լինին որդիս [10] երկոտասան և դուստր մի, ի յերկուց դստերացն Ղաբանայ, ի Լիայէ և ի Հռաքելայ, և յերկուց աղախնաց նոցա, ի Բաղղայ և ի Զեփղայ։ Եւ թէպէտ և առաջին որդի Ռուբէն [11] էր զոր ծնաւ ի ՁԵ․ ամի կենաց նորա, և զՇմաւոն ի ՁԶ․ ամին, սակայն զՂևի առնուն ի կարգ զոր ծնաւ ի ՁԷ․ [12] ամին, յորմէ ազգէ մեծն Մովսէս, զոր համարին այսպէս Յակովբ ամաց ՁԷ․ [13] անց ծնանի զՂևի՝ ի Լիայէ կնոջէ իւրմէ․ Ղևի լեալ ամաց ԽԶ ծնանի զԱմրամ։ [14] Ամ-

---

1 Ոմանք Ռաբեկայ, ոմանք Ռաբելայ։ 2 Ը. Բաղանայ։ 3 Բ. Թ. Իսահակայ։ 4 Է. աւելցնումէ՝ որ են Տաճիկք։ 5. Է. «Հհուտք», աւելցնումէ։ 6. Թ. ՀԵ. և Ճ. յառաջն էր։ 7. Բ. Դ. Ե. Զ. Է. Ը. Թ. պակասումէ վերնագիրը։ 8 Ե. Ը. իսկ Սահակ։ 9 Է. ամենայն։ Ա. Յոբ յորդւոցն Եսաւայ, Հ. ամաւ յառաջ քան զՄովսէս և Է. ամ վիրեալ էր. յԵսաւայ են Փռանգք։ 10. Ե. Թ. որդիք։ 11. Ոմանք Ռովբեն։ 12 Է. ՁԸ։ 13 Բ. Չ. Զ. ՁԵ։ 14 Դ. Ե. Զ. Է. Ը. Ը. Կահաթ, և Կահաթ լեալ ամաց ԿԳ. ծնանի զԱմրամ։

Սամփսոն ամս ի։ Հեղի ամս խ. յեօթանասնիցն ի. ամ ասէ. Սամուէլ և Սաւուղ ամս խ։

Եւ արդ վասն զի ըստ կարգի համարողութեանն Մատթէոսի աւետարանին յԱբրահամէ իջանել ազգացն ցՅովսէփ և Մարիամ կոյս, ցուցանելով զազգն Սեմայ խոստացաք, զոր յորդւոցն Յակոբայ, զՅուդայի ծննդեան պարտ էր շարագրել, զի յայնմ շառաւիղէ ծագեաց Տէրն։ Բայց հարկ եղև վասն Մովսէսի և Յեսուայ և որք դատեցան ըզժողովուրդն մինչև ցԴաւիթ արքայ [1] զՂևի յիշել փոխանակ Յուդայի։

Արդ սկսցուք ուստի արժան է սկսանել. դարձեալ [2] Յակոբ ամաց ՁԸ. ծնանի զՅուդայ ի Լիայ կնոջէ իւրմէ։ Յուդա ամաց ԽԸ. ծնանի զՓարէս։ Փարէս ամաց ԾԹ. ծնանի զԵզրոն։ Եզրոն ամաց ԾԸ. ծնանի զԱրամ։ Արամ ամաց ԽԷ. ծնանի զԱմինադաբ։ Ամինադաբ ամաց ԽԵ. ծնանի զՆաասոն։ Եւ էր, ասէ, Ամինադաբ սպարապետ զօրուն Յուդայի ի հանել Մովսէսի զորդիսն Իսրայէլի յԵգիպտոսէ։ Եւ առնին յառաջին ամէն Աբրահամու, մինչև յելսն յԵգիպտոսէ ազգք Ը. ամք ՇԵ. յԱդամայ ազգք ԻԸ. ամք ՎՈՋԹ։ Նաասովն ամաց ԽԴ. ծնաւ զՍաղմովն, և էր ասէ՝ Նաասոն իշխան բիւրաւորացն Յուդայ յանապատին, և եղև քոյր սորա Եղիսաբէթ, կին Եղիազարու որդւոյ Ահարոնի, յորոց ծնաւ Փենեէս, և այսպէս խառնեցաւ ազգն Յուդայի և Ղևայ խնամութեամբ։

Սաղմոն ամաց ԼԵ. ծնաւ զԲոոս, և էր, ասէ, Սաղմոն իշխան ցեղին Յուդայ, յորժամ անցոյց ընդ Յորդանան զժողովուրդն Յեսու, և ա́ռ զՌահաբ իւր կին, զոր աւետարանիչն սուրբ՝ Ռեքաբ [3] կոչէ։ Սա շինէ զԲեդղէեմ քաղաք ի գետինս Յուդայ։

---

1 Զ. Ը. զՂևի ..... չկայ։ 2 Բ. Աբրահամ ծնաւ զԻսահակ. Իսահակ։ 3 Զ. Ը. Ռեքեբայ. Թ. Ռեքաւի։

Բոոս ամաց ձԸ․ ծնանի զՈվբեթ։ Առեալ Բոոս կին զՀռութ Մովաբացի, Եպիփան Ամմոնացի ասէ զՀռութ, այսինքն Ամոնացի։ Ովբեթ ամաց ձԱ․ ծնանի զՅեսսէ։ Յեսսէ ամաց ձԼ․ ծնանի զԴաւիթ։ Դաւիթ ամս ԾԸ․ ծնանի զՍողոմոն։ Սա երեսներորդ ամի թագաւորեաց ամս Խ․ կեցեալ ամս Հ․ Սողոմոն ամաց ԻԲ․ ծնանի զՌոբովամ։ Սա ի չորրորդ ամի թագաւորութեանն իւրում կազմէ զհանդերձանս տաճարին։ ժողովլին ի Մովսէսէ, և յելիցն յեգիպտոսէ, ցՍողոմոն և և ցշինուած տաճարին ամք ՆՁ․ ՑԱդամայ ՏձԿԹ։ Սա յերկոտասան ամին թագաւորէ ամս Խ․ կեցեալ ամս ԾԲ։

Յետ Սողոմոնի յերկուս բաժանեցաւ թագաւորութիւնն Իսրայէլի։ Ի Սամարիա Ժ․ ազգին տիրէ Յորոբովամ որդին Նաբատայ, որք կոչեցան թագաւորք Իսրայէլի։ Եւ յԵրուսաղէմ թագաւորէ Ռոբովամ որդի Սողոմոնի, որ կոչեցաւ թագաւոր Յուդայ։ Ռոբովամ թագաւորէ յԵրուսաղէմ ամս ԺԷ։ Աբիա ամս Գ․ Ասափ [1] ամս ԽԱ․ Յովսափաթ ամս։ ԻԵ [2] ի սորա ԺԷ․ ամին էր Միքիայ մարգարէ որդի Յեմղայ։ [3] Յովրամ ամս Ը։ Ոքոզիա ամ Ա։ Գոդողիայ մայրն ամս Է։ Յովաս ամս Խ։

Զայս երիս թագաւորս՝ զՈքոզիա և Գոդողիայ մայրն, և զՅովաս և զԱմասիա, ոչ է գրեալ յազգահամարսն աւետարանիչն, վասն լինելոյ դուստր և թոռունք Աքայաբու։

Ամասիա [4] ամս ԻԹ։ Ազարիա, որ և Ոզիա ամս ԾԲ․ ի ԽԹ․ ամի Ոզիայ եղաւ առաջին Ողոմպիադն։ Յովաթամ ամս ԺԶ։ Աքազ ամս ԺԶ․ ի մետասան ամի Աքազու գերեցաւ Իսրայէլ ի Սաղմանասարայ։

Եզեկիա ամս ԻԹ։ Ցինեներորդ ամի Եզեկիայ, Ռոմելոս ըզՀռոմ շինեաց։

---

1 Գ. Դ. Ե. Է. Թ. Ասա։ 2 Բ. ԽԵ։ 3 Այլք չունին այս բացատրութիւնն « ի սորա‥‥‥ » 4 Ոմանք Ամեսիա։

տուեալ. յորմէ եղեն ազգն Բագրատունեաց. և Սմբատոդ-անուն՝ է Շամբաթ, [1] բայց յետ Հրաչեայ պայազատէ ըդ-թագն՝ փառնաւազ։

Պաճոյճ, կոռնակ, [2] փաւոս, Հայկակ, Երուանդ, Տիգրան։ Այս Տիգրան հուժկոյ լեալ ամենայն նախնեացն իւրոց, զո-րոյ զառաւել ներբող գովեստի, ուսցիս ի պատմութենէ մեծին Մովսէսի։

Սա թ. երորդ ի Պարոյրայ առաջին թագաւորէ, առ որով եկին որդիքն Սենեքերիմայ՝ Ադրամելէք և Սանասար, յետ սպանանելոյ նոցա զհայրն իւրեանց եկին փախստական առ Պարոյր. և բնակեցոյց զՍանասար առ Ասորեստան կող-մամբքն. և աճեցեալ լցին զՍիմն լեառն. և նոցա իմաստ-նագոյնքն վասն մտերմութիւն [3] ցուցանելոյ կոչեցան բդ-եշխք։ (12) իսկ յԱդրամոզանէն [4] Արծրունիք և Գնունիք. իսկ ի Պաղքամայ [5] Թոռնէ Հայկակայ [6] լեալ Անգեղտուն։ Յետ սպանանելոյ Տիգրանայ [6] զԱժդահակ որ Թարգմանի վիշապ, զկին [7] Նորա զառաջին զԱնոյշ ամենայն զարմիւ կացուցանէ առ Թիկունս Մասեաց ոտին որ է Տամբատ, մինչև ցԳողթն, յորոց մին Վրանջունիք [8] և Աժդանականն։

Արդ լինին որդիք Տիգրանայ, Բաբ, Տիրան, Վահագն, յորմէ Վահունիք։ Առաւան, յորմէ Առաւենեանք, իսկ յԱ-ռաւենեայ՝ Ներսեհ, և ի Ներսեհէ՝ Զարեհ, ուստի ազգն Զարեհաւանեան. իսկ ի Զարեհէ, Արմոգ, յԱրմոգայ Բա-գամ, ի Բագամայ Վան, ի Վանայ՝ Վահէ։ Սա ընդվզեալ մեռանի յԱղեքսանդրէ Մակեդոնացւոյ։ Յայս վայր աւէրու-թիւնն Հայկազանց դադարէ։

Յայսմհետէ մինչև ցԹագաւորութիւնն Վաղարշակայ

---

1 Բ. Շմբատ։ 2 Դ. Կառճակ. Բ. Դ. Ե. Զ. Է. Ը. Թ. Կառնակ։ 3 Դ. Թմրութեան։ 4 Ը. Ագամզանէն։ 5 Զ. Ը. Պարպքարա։ 6 Թ. Հայկայ։ 6 Ոմանք՝ Նորա։ 7 Դ. Զ. Ը. Թ.՝ զկնի։ 8 Թ. Վարանջու ։

ի Հայս, ոչ ինչ ստուգիւ ունիմ ասել։ քանզի շփոթեալք այր զարամբ ելեալք և վասն այնորիկ եղև դիւրաւ ՚ի Մուտ յաշխարհս Արշակայ Պարթևի, որ թագաւորեցոյց Հայոց զՎաղարշակ զեղբայր իւր։ Բայց լինի ի սպանմանէն Բեւլայ ի Հայկայ մինչև ցՎաղարշակ ամք ՌՋԾ․ կամ ՌՋԽԲ։ Յետ բառնալոյ Հայկազանցն տէրութեան յԱղեքսանդրէ, մեռանի Աղեքսանդրոս, որ թագաւորեաց ամս ԺԲ, և զկնի մահուանն Աղեքսանդրու իշխանութիւն նորա ի Դ․ բաժանի, զոր գրեցաք յիւրում տեղւոջ։ Արդ մի ի սոցանէ Սելևկոս, որ զկնի Աղեքսանդրի կալաւ զԲաբելոն, որ ընդ այլոց ազգաց և զՊարթևս հնազանդեցոյց մեծաւ պատերազմաւ, և վասն այնորիկ կոչեցաւ Նիկանովր։ Սա թագաւորեաց ամս ԼԱ։ Անտիոքոս Սովտեր որդի սորա ամս ԺԹ։ Անտիոքոս Թէոս ամս ԺԷ։ [1] Ի սորա ԱԺ․ ան ամի ապստամբեն Պարթևք ի Մակեդոնացւոցն, որոց թագաւորեաց նախ Արշակ քաջ, ի զաւակէ Աբրահամու ի Քետուրական ծննդոց, ի քաղաքին որ կոչի Բալհ՝ [2] ամս ԼԱ․ և ապա որդի նորա Արտաշէս՝ ամս ԽՉ․ [3] և ապա Արշակ մեծ՝ ամս ԾԳ։ [4] (13)

Այս Արշակ մեծ թագաւորեցոյց զեղբայր իւր զՎաղարշակ աշխարհիս Հայոց, յ՚Է․երրորդի Ի․ երրորդի ամի Պտղոմեայ և Երգիտեայ, ի Դ․ ամին ի ՃԿԷ․ Ողոմպիադին․ տալով սմա սահմանս զհիւսիսի, և զարևմուտս մերոյ աշխարհիս։ Սա էր այր քաջ և խոհեմ, սահմանեաց կարգս կենցաղականս, նախարարութիւնս, և նահապետս նոցա հաստատէ․ և այլ բազում յօրինուածս տանց, ազգաց, քաղաքաց, շինից, դաստակերտաց, զօրաց, կողմնակալաց՝ ընդ որ սակաւուք անցայց նշանակաւ։

Արդ նախ սկսանի ի գլխոյ իւրմէ, և զԲագարատ որ ի Հրէիցն, առնէ թագադիր ասպետ, և տայ իշխանութիւն

1․ Բ․ Ժ։ Թ․՝ ԾԵ․ 2 աղհբալխ։ Ը․ բալբալխ։
Ե․ Բաղահ։ Թ․ բահլ։ 3 Գ։

դնել թագ ի գլուխ թագաւորին. և զգեցուցանող իւր զձեռնս ի զաւակացն Քանանու, և կոչէ զազգն Գնթունի,[1] ոչ գիտեմ էր ազատ ի Քանիդա։[2] Եւ թիկնապահ իւր ի զաւակացն Խոռայ Հայկազնոյ զՄաղխազ, և անուն զնախնականն պահէ Մաղխազունիք. և զԴատ, ի զաւակէ Գառնկայ, որ ի Գեղամայ՝ ի վերայ որսոց, որոյ որդի Վարաժ,[3] յանուն նորա կոչի ազգն Վարաժնունիք. Եւ զԳաբաղ[4] ումն ի վերայ կուտիցն, և զԳաբեղ[5] սպասարար. և զշէնս նոցա տայ, յորոց անուն և ազգն Աբեղեանք, և Գաբեղեանք. և զԱրծրունիսդ՝ Արծիւ ունիս, և զԳնունիսդ գինի ունիս։ Սոքա յորդւոցն Սենեքերիմայ. և զՍպանդունիսդ ի վերայ զենարանացն, և զՀաւնունիսդ՝ բազէկիրս, և բազեկալս, և զձիւնականսդ՝ զձիւնակիրսն ամարանի։ Կացուցանէ և պահապանս արքունի, զՀին[6] զարմից թագաւորացն, որ՝ քուն ոստանն անուանի, որպէս և վիրք այժմ Սեփէծուլն կոչեն։ Եւ երկրորդ իւր ի զաւակաց Աշդահակայ Մարաց, որ Մուրացեալ կոչեն. և յարևելից կողմանէ զերկուս նահապետութիւնս, զՍիսակեանն[7] և որ ի տանէն կադմեայ. և յարևելից հիւսիսոյ զԱռան կարգէ կողմնակալ ի ծննդոց Սիսակայ.[8] և աշխարհն յանուն քաղցր բարուց նոցա կոչի Աղուանք։ Եւ ի սորա ծննդոց սերին ազգն Ուտիացւոց, և Գարդմանացւոց, և Ծօդիացւոց,[9] և Գարգարացւոց իշխանութիւնն։ Եւ Գուշարայ՝ որ յորդւոցն Շարայի, ժառանգեցուցանէ զկանգարս, զՋաւախս, զտէրութիւնն Տաշրայ, և Ջաշոցաց, և ընդդէմ կովկասու կարգէ զհզօր ազգն ի զաւակէ Միհրդատայ Դարեհի նախարարի, և կոչէ բդեաշխ Գագարացւոց. և ի հովտին մեծի Բասենոյ, կարգէ

---

1 Ը. Գնունի։ 2 Թ. քանիանթա։ Դ. քանգիա։ Ժ. ի
Ի քանիդայ։ 3 Զ. Ը. Վարազ։ 4 Ե. զԲագարատ։ 5
6 Բ. զ'ի Հին։ 7 Դ. զԱրիսակեանն։ 8 Է. Սիսա
գէացւոց։

նահապետութիւն ի զաւակէ Հայկայ զորդունին կոչեն, և ի զաւակէ Պասքամայ [1] զՏուրք ոմն, զոր վասն դժնեայ երեսացն Անգեղեա ասէին, կարգէ կուսակալ արևմտից, և կոչէ զանուն տեղւոյն Անգեղտուն։

Եւ իչորրորդն կոչեցեալ Հայք, հաստատէ զմեծ նահապետութիւնն Ծոփաց, այլ և զնահապետութիւնն [2] Ապահունեաց, և զՄանաւազեանն, և զԲզնունեացն, և զայր ոմն սրտեայ և ուժեղ Սլաք անուն, թէ յորդւոցն Հայկակայ [3] և թէ յառաջագունից քան զնա, կարգէ սակաւ արամբք պահել զլեառն որսալ քօշս․ և կոչէ Սլկունիք, և ի սոյն իրս զՄիանդակն անդառնալի, յորմէ Մանդակունիք, և յորդւոցն վահագնի կարգէ քուրմս, և կոչէ զազգն վահունիք։ Այսպէս և զԱռաւենեանն, [4] և զՇալաշան ի տանէն Սանասարայ [5] հաստատէ բդեշխ մեծ յարևմտից հարաւոյ, տալով զգաւառ զՑարձնն, [6] և զլեառն Տորոս, որ է Սիմ, և զկլեսուրն ամենայն, և զՄոկացին ի նոյն գաւառի գտեալ նախարարութիւն կարգէ․ և ի նոյն գաւառաց զկորդուացին, զԱնձևացին, զԱկեացին։ [7] Իսկ զՌուշտունին, և զԳողթնացին, հատուածս ի Սիսականէն, ոչ գիտեմ թէ յանուն արանցն զգաւառսն անուանեալ, եթէ յանուն գաւառացն զնախարարութիւնսն անուանեալ։

Արդ՝ զայսր [8] զյօրինուածս կարգադրեալ, զամենայն գրել ոչ կամեցաք, որպէս և ոչ զայլոց անցելոց և զապագայից զկնի․ զի յոլովակի են մատեանք անցնիւրոց ի գրի, միայն զքացայայտութիւն նախարարութեանց ցուցաք, որ թէ կամեսցի ոք գիտել, ուսցի գտակաւ հաստատեալ և այլ բազում իրս Թագաւորականս։

---

2 Զ. Է. Ը. Թ. *Նախարարութիւնն*։ 5 Ե. Զ. Ը. Թ. *Զարեհաւանեանն*։ 5 Է. *Սարասաց*։ 6 Զ. Թ. *··նն*։ 7 Բ. Գ. Դ. Զ. Թ. *զԱկէացին*։ Ե. Է. *զէա-*
·յս Թագաւորի։

դնել թագ ի գլուխ թագաւորին. և զգեցուցանող իւր զձեռս ի զաւակացն Քանանու, և կոչէ զազգն Գնթունի,[1] ոչ գիտեմ էր աղագաւ ի Քանիդա։[2] Եւ թիկնապահ իւր ի զաւակացն Խոռայ Հայկազնոյ զՄաղխազ, և անուն զնախնականն պահէ Մաղխազունիք. և զԴատ, ի զաւակէ Գառնիկայ, որ ի Գեղամայ՝ ի վերայ որսոց, որոյ որդի Վարաժ,[3] յանուն նորա կոչի ազգն Վարաժնունիք. Եւ զԳաբաղ[4] ոմն ի վերայ կուտիցն, և զԳաբեղ[5] սպասարար. և զշէնս նոցա տայ, յորոց անուն և ազգն Աբեղեանք, և Գաբեղեանք. և զԱրծրունիսդ՝ Արծիւ ունիս, և զԳնունիսդ գինի ունիս։ Սոքա յորդւոցն Սենեքերիմայ. և զՍպանդունիսդ ի վերայ զենարանացն, և զՀաւնունիսդ՝ բազէկիրս, և բազեկալս, և զձիւնականսդ՝ զձիւնակիրսն ամարանի։ Կացուցանէ և պահապանս արքունի, զհին[6] զարմից թագաւորացն, որ ցբուն ոստանն անուանի, որպէս և Վիրք այժմ Սեփէծուլն կոչեն։ Եւ երկրորդ իւր ի զաւակաց Աժդահակայ Մարաց, որ Մուրսայեադ կոչեն. և յարևելից կողմանէ զերկուս նահապետութիւնս, զՍիսակեանն[7] և որ ի տանէն Կադմեայ. և յարևելից հիւսիսոյ զԱռան կարգէ կողմնակալ ի ծննդոց Սիսակայ.[8] և աշխարհն յանուն քաղցր բարուոյ նոցա կոչի Աղուանք։ Եւ ի սորա ծննդոց սերին ազգն Ուտիացւոց, և Գարդմանացւոց, և Ծոդիացւոց,[9] և Գարգարացւոց իշխանութիւնն։ Եւ Գուշարայ՝ որ յորդւոցն Շարայի, ժառանգեցուցանէ զԿանգարս, զՋաւախս, զտէրութիւնն Տաշրայ, և Ջաշոցաց, և ընդդէմ Կովկասու կարգէ զհզօր ազգն ի զաւակէ Միհրդատայ Դարեհի նախարարի, և կոչէ բդեաշխ Գագարացւոց. և ի հովտին մեծի Բասենոյ, կարգէ

---

1 Ը. Գնունի։ 2 Թ. քանիաթա։ Դ. քանդիա։ Ծ. ԾԱ. էր յաղագս. Ի քանիդայ։ 3 Զ. Ը. Վարազ։ 4 Ե. զԲագարաղ։ 5 Բ. Դ. Է. Թ. զԱբել: 6 Բ. զ'ի հին։ 7 Դ. զԱրիսակեանն։ 8 Է. Սիսահակայ։ 9 Գ. Գաւդէացւոց։

նահապետութիւն ի զաւակէ Հայկայ զորդունին կոչեն, և ի զաւակէ Պասքամայ [1] զՑուրք ոմն, զոր վասն դժնեայ երեսացն Անգեղեա ասէին, կարգէ կուսակալ արևմտից, և կոչէ զանուն տեղւոյն Անգեղտուն։

Եւ ի չորրորդն կոչեցեալ Հայք, հաստատէ զմեծ նահապետութիւնն Ծոփաց, այլ և զնահապետութիւնն [2] Ապահունեաց, և զՄանաւազեանն, և զԲզնունեացն, և զայր ոմն սրտեայ և ուժեղ Սլաք անուն, թէ յորդւոցն Հայկակայ [3] և թէ յառաջագունից քան զնա, կարգէ սակաւ արամբք պահել զլեառն որսալ քօշս. և կոչէ Սլկունիք, և ի սոյն իրս զՄիանդակն անդառնալի, յորմէ Մանդակունիք, և յորդւոցն Վահագնի կարգէ քուրմս, և կոչէ զազգն Վահունիք։ Այսպէս և զԱռաւենեանն, [4] և զՇարաշան ի տանէն Սանասարայ [5] հաստատէ բդեշխ մեծ յարևմտից հարաւոյ, տալով զգաւառ զՑարձնն, [6] և զլեառն Տորոս, որ է Սիմ, և զկլեսուրն ամենայն, և զՄոկացին ի նոյն գաւառի գտեալ նախարարութիւն կարգէ. և ի նոյն գաւառաց զկորդաւացին, զԱնձևացին, զԱկեացին։ [7] Իսկ զՌուշտունին, և զԳողընացին, հատուածս ի Սիսականէն, ոչ գիտեմ թէ յանուն արանցն զգաւառսն անուանեալ, եթէ յանուն գաւառացն զնախարարութիւնսն անուանեալ։

Արդ՝ զայսր [8] զյօրինուածս կարգաւորեալ, զամենայն գրել ոչ կամեցաք, որպէս և ոչ զայլոց անցելոց և զապագայից զկնի. զի յոլովակի են մատեանք անցնիւրոց ի գրի, միայն զքացայայտութիւն Նախարարութեանց ցուցաք, որ թէ կամեսցի ոք գիտել, ուսցի գտակաւ հաստատեալ և այլ բազում իրս Թագաւորականս։

---

1 Թ. Քամայ։ 2 Զ. Ի. Ը. Թ. Նախարարութիւնն։ 3 Ե. Զ. Ը. Թ. Հայկայ։ 4 Այլք Զարեհաւանեանն։ 5 Ի. Սարասաց։ 6 Զ. Թ. զԱրձնն։ Գ. զԱրձանն։ 7 Բ. Գ. Դ. Զ. Թ. զԱկէացին։ Ե. Ի. զԷակացին։ 8 Այլք՝ զայս Թագաւորի։

Եւ յետ թագաւորելոյ վաղարշակայ ամս ԻԲ· մեռանի ի Մծբին: Արշակ որդի նորա ամս ԺԳ·[1] Արտաշէս որդի Արշակայ ամս ԻԵ: Սա յառաջադէմ եղեւ քան զամենեսեան, ոչ եղեալ երկրորդ Պարթեւաց· այլ զՊարթեւաց թագաւորն արարեալ իւրն երկրորդ, անհամար զօրօք գնաց յարեւմուտս եւ հնազանդեցոյց զբազումս, եւ մեռաւ յիւրայոցն:

Տիգրան որդի նորա՝ ամս ԼԳ:[2] Սա ոչինչ ընդհատ ի հօրն քաջութենէ գործէ արութիւնս, բայց դարձեալ եղեւ երկրորդ Պարթեւաց: Առ սովաւ վախճան[3] յերուսաղէմ յայտնի լեալն վախճանիք:

Արտաւազդ որդի Տիգրանայ ամս Բ: Արշամ որ եւ Արշամ եղբայր Տիգրանայ՝ ամս Ի: Առ սովաւ զատուցին՝ հայոց մահնաւորել հարկս հռոմայեցւոց:[4] Աբգար որդի Արշամայ՝ ամս ԼԸ: Ի սորա երկրորդ ամի թագաւորութեանն հարկին հռոմայեցւոց ամենայն հայք· զի եղ հրաման յօգոստոս կայսերէ· առնել աշխարհագիրս· աշխարհագիր առնել ընդ ամենայն տիեզերս· քանզի որպէս եղին եւ ի հայս· յորում ամի ծնաւ ի կուսէ Տէր մեր եւ Աստուած Յիսուս Քրիստոս:

Ի վաղարշակայ ամք ձծէ·[5] եւ էր այն ամ թագաւորութեանն Օգոստոսի ԻԲ· եւ հերովդի ազգայնոյ յերուսաղէմ ամք ԼԲ:

Իսկ Արշակունեացն որ Պարթեւիկք են[6] կալեալ եւ կամ թ… Պարթեւաց թագաւորք: Արտաւրէ՝ ամք ԻԱ· յորոյ ի Ի· երորդ ամին թագաւորէ հայոց Աբգար· եւ են ի նմանէն Արշակունիք թագաւորք Պարթեւաց: Արշակ քաջ ամս ԼԱ: Արտաշէս ամս ԻՉ· Արշակ մեծ եղբայր վաղարշակայ՝ ամս ԾԳ: Արշականն՝ ամս ԼԱ: Արշանակ՝ ամս Լ: Արշէս՝[7] ամս Ին: Արշաւի…

1 Զ. Ը՝ ԺԲ. Թ՝ ԾԳ. 2 Թ.՝ ԼԴ. 3 Բ. Գ. Ե. Վախճանի. 4 Զ. Հռոմոց. 5 Զ. Ը. ՃԾԵ. 6 Բ. Գ. Պաղհատանիկք Զ. Թ. Պաղհատիկսն. Դ. Բաղհատանիկք. 7 Թ. Երատաշէս. Ը. ամս Իե.

ամս ԽՋ։ Ի սորա Ի. [1] ամի ծննդեանն Քրիստոսի, և է Դ. ամ. ՃՂԴ. [2] Ողոմպիադին։ Արդ վասն զի ըստ կանխադիր խոստմանցն ժամանեցաք յայսոսիկ, ուրանօր կէտ եդեալ էր բանից, հասանել ի յայտնութիւն մարմնացելոյ Բանին Աստուծոյ. սկսեալ ի նախաստեղծ մարդոյն յորս ժողովին ամք ՃՂԸ. ըստ եօթանասնիցն թարգմանութեան զոր ըստ մասին գրեցից այդ այսպէս. յԱդամայ մինչև ցՋրհեղեղն գումարին ամք ՍՄԽԲ. ի Ջրհեղեղէն յաշտարակն ամք ՇԻԵ։ Եւ անտի յԱբրահամ ամք ՆԺԷ, և ի Ջրհեղեղէն յԱբրահամու ծնունդն ամք ՋԽԸ. [3] և յԱբրահամէ մինչև ի Մովսէս յելսն եգիպտոսէ ամք ՇԵ. և յելիցն մինչև ցՍողոմոն և ցառաջին շինուածս տաճարին ամք ՆՁ. և յառաջին շինուածոյն յերկրորդ շինութիւնն ամք ՇԺԱ, և անտի ի ծննդեանն Քրիստոսի ամք ՇԺԸ. որոց շարագրութիւնն լինի ԲՃՂԸ։ Ի ծննդենէն Քրիստոսի մինչև ցսուրբն Գրիգոր ամք ՑԺԸ. [4] և անտի ի Հայ թուականն ամք ՄԽԲ։ [5]

Արդ ո՛վ [6] սրբազնեաց տէր իմ Գրիգոր, հարկեցայ ի թանձելոյ ձեր զեղկելի անձն իմ, ետու զանարհեստ անձն դր ի մշակութիւն այս գործոյ, մոռանալով զբաջաղմունս ցաղականիս որ յարաժամ զգուշէի գործել զառաքինութիւն։ Ջանացի յոյժ և ի նեղ կեանս մարմնաւորականիս, ստայայտեցի զամենագեղեցիկ աստուածարեալ Եւսեբեայ պատմութիւնս կրկին գրելով. որպէս զցայտումն արեւու ի մթին տեղիս ծագէ և լուսաւորէ, և այսպէս զանձ աստուածային որ զխաւարեալ միտս մարդոյ զարթուցանէ գիտութիւն ժամանակաց անցաւորիս, և դարձեալ հըմտապով այս կենցաղոյս ծանօթանայ վերին գիտութեանն, որ նմանի է և անբաւելին. և ծնանի զաստուածպաշտու-

1 Ջ. Ը.՝ ԻԱ։ 2 Դ. Դ. 4 այլք ՑԺԲ։ 5 այլք
ՄԽԱ։ 6 Ը. սրբասնեալ։

թիւն, որպէս Եւագր երանելի, ասէ, գիտնական և արդիւնական։

Սկսեալ յառաջին ամէն ի ծննդենէն Քրիստոսի զոր կարգեցից բուն Թուական. և զԹագաւորս Հռոմոց, Հրէից, և Պարսից, և զմերոյ ազգի, ստոյգ դասակաւ գրեցից անյապաղ։ (14)

Ի *Քրիստոսէ սկսեալ,* Ա *(ամն)։ Հռոմայեցւոց՝* Օ*գոստոս.* ԽԲ։ *Հրէից՝ Հերովդէս.* ԼԲ։ *Պարսից՝* Ա*րշաւիր.* ԻԱ։ *Հայոց՝* Ա*բգար.* Բ։

Յիսուս Քրիստոս ի Բեդղէհէմ[1] *ծնանի. Կիւրինոս ի Հռոմայ եկեալ ի Հրէաստան՝ աշխարհագիր արար։*

Գ։ Ա*բգար զՓերուրի*[2] *զեղբայր Հերովդի սպանանէ։*

Գ։ Ս*եկունդոս Պիթագորեան փիլիսոփոս ճանաչիւր։ Հերովդէս զՏեառն մերոյ իմացեալ զծնունդն՝ զմանկունսն կոտորեաց։ Յուդաս Գալիլեացի ապստամբեցոյց զՀրէայսն։*

Զ։ *Հերովդէս սաստիկ տանջանօք*[3] *սատակի։*

Զ։ *Հրէից* Ա*րքեղայոս ամս* Թ։ Օ*գոստոս չորրորդապետս արար զՀերովդէս, և զԼուսիաս,*[4] *և զՓիլիպպոս՝ և զԱնթիպատրոս, զեղբարս* Ա*րքեղայոսի։*

Ժ։ Ա*թենագորոս Տարսոնացի փիւսիկեան ճանաչիւր։*

ԺԵ։ *Նուազութիւն արեգականն եղև՝ և* Օ*գոստոս վախճանեցաւ։*

ԺԶ։ *Տիբեր ամս* ԻԳ։ *Հրէից՝ Հերովդէս ամս* ԻԴ։ Ա*բգար զԵդեսիա քաղաք շինէ։*[5]

ԺԸ։ *Շարժմամբ,* ԺԳ. *քաղաքք կործանեցան ի Բիւթանիա։*

ԻԴ։ *Փիլիպպոս չորրորդապետ զԿեսարիայ շինեաց, զոր Փիլիպպեան կոչեն։*

ԻԷ։ *Երթն* Ա*բգարու ի Պարթևս՝ համոզել ի մէջ եղբարցն։ Պարսից՝* Ա*րտաշէս*[6] *ամս* ԼԴ։

---

1 Ե. *քաղաքի Դաւթի։* 2 Զ. Ը. *Փետուրի։* 3 Զ. Ը. Թ. *չարչարանօք։* 4 Զ. Ը. Լ*ուսիոս։* 5 *ոմանք՝ շինեաց։* 6 Է. Թ. Ա*րշաւիր.*

Լ: Պիղատոս ոստիկան Հրէաստանի ի Տիբերեայ առաքի։

Յովհաննէս՝ Զաքարիայ որդին՝ քարոզէր յանապատին Յոր-դանան գետոյ՝ և տայր աւետիս ամենեցունց՝ թէ ի միջի նոցա է ծնեալն Աստուծոյ։ Նաև ինքն իսկ Յիսուս ծնեալն Աստուծոյ՝ անտի առնէ սկիզբն կենարար և աւետաւոր վար-դապետութեան՝ արդեամբք և բանիւք՝ և զաստուածեղէն զօրութեան առաքինութիւն տեսօղացն ցուցանէ։ Եւ ժողո-վին մինչև ցամն, ԵԺ. աներորդի՝ Տիբերեայ կայսեր, որ առա-ջիս կայ՝ յերկրորդ նորոգութենէ տաճարին, ամք ՇԽԸ։ [1] իսկ ի Սողոմոնէ՝ և յառաջին կազմածոյ տաճարին՝ ամք ՌԿԳ։ [2] Եւ ի Մօսիսէ՝ և յելիցն Եգիպտոսէ՝ ամք ՌՇԽ։ [3] իսկ յԱբրահամէ և ի Նինեայ և ի Շամիրամայ ՍԽԴ. ամք։ Եւ ի ջրհեղեղէն ամք ՍՋՉՉ։ Եւ յԱդամայ՝ ամք ԵՌՄԻԸ։

ԼԱ: Յիսուս ծնեալն Աստուծոյ Տէր մեր զկենարարն ամե-նեցուն զվարդապետութիւն քարոզէր, և զմի ըստ միոջէ գրեալ նշանագործութիւնսն կատարէր։

Յիսուս ծնեալն Աստուծոյ Տէր մեր իւրոց աշակերտացն զխորհուրդ արքայութեան երկնից յայտնէր, և զդարձն ա-մենեցունց յԱստուած՝ հեթանոսաց քարոզել հրամայէր։

Յիսուս Քրիստոս ծնեալն Աստուծոյ Տէր մեր՝ ըստ մար-գարէութեանցն որք զնմանէ էին՝ գայ ի չարչարանս, յինն և Ժ. երորդ ամի Տիբերեայ թագաւորութեան՝ ըստ որում ժամանակի՝ և յայլ յունական յիշատակս գտաք, ըստ սմին օրինակի բանից պատմեալ՝ թէ արեգակն նուազեաց՝ և Բիւ-թանեայ շարժեցաւ, Նիկիայ մեծ մասն կործանեցաւ, որք և միաբանք իսկ պատմին իրացն՝ որ ի չարչարանս կենարա-րին մերոյ պատահեցան։ Գրէ և Փղեգոն որ զՕղոմպիադացն անդստին զնոցին ի նոցանէ՝ յ՚ԴԺ. աներորդումն պատմէ զայս ձև օրինակ բանից՝ թէ ի չորրորդում ամի երկերիւ-

---

1 Է. ՇԽԲ։ 2 Թ. ՌԿԴ։ 3 ՍԽԴ։

թիւն, որպէս Եւագր երանելի, ասէ, գիտնական և արդիւնական:

Սկսեալ յառաջին ամէն ի ծննդենէն Քրիստոսի զոր կարգեցից բուն Թուական. և զԹագաւորս Հռոմոց, Հրէից, և Պարսից, և զմերոյ ազգի, ստոյգ գտակաւ գրեցից անյապաղ: (14)

Ի Քրիստոսէ սկսեալ, Ա (ամն): Հռոմայեցւոց՝ Օգոստոս. ԽԲ: Հրէից՝ Հերոդէս. ԼԲ: Պարսից՝ Արշաւիր. ԽԱ: Հայոց՝ Աբգար. Բ:

Յիսուս Քրիստոս ի Բեդղէհէմ [1] ծնանի. Կիւրինոս ի Հռոմայ եկեալ ի Հրէաստան՝ աշխարհագիր արար:

Գ: Աբգար զՓերուրի [2] զեղբայր Հերովդի սպանանէ:

Դ: Սեկունդոս Պիթագորեան փիլիսոփոս ճանաչիւր: Հերովդէս զՏեառն մերոյ իմացեալ զծնունդն՝ զմանկունսն կոտորեաց: Յուդաս Գալիլեացի ապստամբեցոյց զՀրէայսն:

Զ: Հերովդէս սաստիկ տանջանօք [3] սատակի:

Զ: Հրէից Արքեղայոս ամս Թ: Օգոստոս չորրորդապետս արար զՀերոդէս, և զԼուսիաս, [4] և զՓիլիպպոս՝ և զԱնթիպատրոս, զեղբարս Արքեղայոսի:

Ժ: Աթենագորոս Տարսոնացի փիւսիկեան ճանաչիւր:

ԺԵ: Նուազութիւն արեգականն եղև՝ և Օգոստոս վախճանեցաւ:

ԺԶ: Տիբեր ամս ԻԳ: Հրէից՝ Հերոդէս ամս ԻԴ: Աբգար զԵդեսիա քաղաք շինէ: [5]

ԺԸ: Շարժմամբ, ԺԳ. քաղաքք կործանեցան ի Բիւթանիա:

ԻԴ: Փիլիպպոս չորրորդապետ զԿեսարիայ շինեաց, զոր Փիլիպպեան կոչեն:

ԻԷ: Երթն Աբգարու ի Պարթևս՝ համոզել ի մէջ եղբարցն: Պարսից՝ Արտաշէս [6] ամս ԼԴ:

---

1 Ե. քաղաքի Դաւթի: 2 Զ. Ը. Փետուրի: 3 Զ. Ը. Թ. չարչարանօք: 4 Զ. Ը. Լուսիոս: 5 ոմանք՝ շինեաց: 6 Է. Թ. Արշաւիր.

Լ։ Պիղատոս ոստիկան Հրէաստանի ի Տիբերեայ առաքի։

Յովհաննէս՝ Զաքարիայ որդին՝ քարոզէր յանապատին Յորդանան գետոյ՝ և տայր աւետիս ամենեցունց՝ թէ ի միջի նոցա է օծեալն Աստուծոյ։ Նաև ինքն իսկ Յիսուս օծեալն Աստուծոյ՝ անտի առնէ սկիզբն կենարար և աւետաւոր վարդապետութեան՝ արդեամբք և բանիւք՝ և զաստուածեղէն զօրութեան առաքինութիւն տեսօղացն ցուցանէ։ Եւ ժողովին մինչև ցամն, ԵԺ. աներորդի՝ Տիբերեայ կայսեր, որ առաջիս կայ՝ յերկրորդ նորոգութենէ տաճարին, ամք ՇԽԸ։[1] իսկ ի Սողոմոնէ՝ և յառաջին կազմածոյ տաճարին՝ ամք ՌԿԴ։[2] Եւ ի Մովսէ՝ և յելիցն Եգիպտոսէ՝ ամք ՌՇԽ։[3] իսկ յԱբրահամէ և ի Նինեայ և ի Շամիրամայ ՍԽԴ. ամք։ Եւ ի Ջրհեղեղէն ամք ՍՋՋՋ։ Եւ յԱդամայ՝ ամք ԵՌՄԻԸ։

ԼԱ։ Յիսուս օծեալն Աստուծոյ Տէր մեր զկենարարն ամենեցուն զվարդապետութիւն քարոզէր, և զմի ըստ միոջէ գրեալ նշանագործութիւնսն կատարէր։

Յիսուս օծեալն Աստուծոյ Տէր մեր իւրոց աշակերտացն զխորհուրդ արքայութեան երկնից յայտնէր, և զդարձն ամենեցունց յԱստուած՝ հեթանոսաց քարոզել հրամայէր։

Յիսուս Քրիստոս օծեալն Աստուծոյ Տէր մեր՝ ըստ մարգարէութեանցն որք զնմանէ էին՝ գայ ի չարչարանս, յինն և ժ. երորդ ամի Տիբերեայ թագաւորութեան՝ ըստ որում ժամանակի՝ և յայլ յունական յիշատակս գտաք, ըստ սմին օրինակի բանից պատմեալ՝ թէ արեգակն նուազեաց՝ և Բիւթանեայ շարժեցաւ, Նիկիայ մեծ մասն կործանեցաւ, որք և միաբանք իսկ պատմին իրացն՝ որ ի չարչարանս կենարարին մերոյ պատահեցան։ Գրէ և Փղէգոն որ զՈղոմպիադացն անդատին զնոցին ի նոցանէ՝ յ'Գժ. աներորդումն պատմէ զայս ձև օրինակ բանից՝ թէ ի չորրորդում ամի երկերիւ-

---

1 Է. ՇԽԲ։ 2 Թ. ՌԿԴ։ 3 ՍԽԴ։

թիւն, որպէս Եւագր երանելի, ասէ, գիտնական և արդիւնական։

Սկսեալ յառաջին ամէն ի ծննդենէն Քրիստոսի զոր կարգեցից բուն թուական․ և զթագաւորս Հռոմոց, Հրէից, և Պարսից, և զմերոյ ազգի, ստոյգ գտակաւ գրեցից անյապաղ։ (14)

Ի Քրիստոսէ սկսեալ, Ա (ամն)։ Հռոմայեցւոց՝ Օգոստոս․ ԽԲ։ Հրէից՝ Հերոդէս․ ԼԲ։ Պարսից՝ Արշաւիր․ ԻԱ։ Հայոց՝ Աբգար․ Բ։

Յիսուս Քրիստոս ի Բեդղէհէմ [1] ծնանի․ Կիւրինոս ի Հռոմայ եկեալ ի Հրէաստան՝ աշխարհագիր արար։

Գ։ Աբգար զփերուրի [2] զեղբայր Հերովդի սպանանէ։

Դ։ Սեկունդոս Պիթագորեան փիլիսոփոս ճանաչիւր։ Հերովդէս զՏեառն մերոյ իմացեալ զծնունդն՝ զմանկունսն կոտորեաց։ Յուդաս Գալիլեացի ապստամբեցոյց զՀրէայսն։

Զ։ Հերովդէս սաստիկ տանջանօք [3] սատակի։

Զ։ Հրէից Արքեղայոս ամս Թ։ Օգոստոս չորրորդապետս արար զՀերոդէս, և զԼուսիաս, [4] և զՓիլիպպոս՝ և զԱնթիպատրոս, զեղբարս Արքեղայոսի։

Ժ։ Աթենագորոս Տարսոնացի փիւսիկեան ճանաչիւր։

ԺԵ։ Նուազութիւն արեգականն եղև՝ և Օգոստոս վախճանեցաւ։

ԺԶ։ Տիբեր ամս ԻԴ։ Հրէից՝ Հերոդէս ամս ԻԴ։ Աբգար զԵդեսիա քաղաք շինէ։ [5]

ԺԸ։ Շարժմամբ, ԺԴ․ քաղաքք կործանեցան ի Բիւթանիա։

ԻԴ։ Փիլիպպոս չորրորդապետ զԿեսարիայ շինեաց, զոր Փիլիպպեան կոչեն։

ԻԷ։ Երթն Աբգարու ի Պարթևս՝ համոզել ի մէջ եղբարցն։ Պարսից՝ Արտաշէս [6] ամս ԼԴ։

---

1 Ն․ քաղաքի Դաւթի։ 2 Զ․ Ը․ Փեռուրի։ 5 Զ․ Ը․ Թ․ չարչարանօք։ 4 Զ․ Ը․ Լուսիոս։ 5 ոմանք՝ շինեաց։ 6 Ե․ Թ․ Արշաւիր․

Լ: Պիղատոս ոստիկան Հրէաստանի ի Տիբերեայ առաքի:

Յովհաննէս՝ Զաքարիայ որդին՝ քարոզէր յանապատին Յորդանան գետոյ՝ և տայր աւետիս ամենեցունց՝ թէ ի միջի նոցա է օծեալն Աստուծոյ: Նաև ինքն իսկ Յիսուս օծեալն Աստուծոյ՝ անտի առնէ սկիզբն կենարար և աւետաւոր վարդապետութեան՝ արդեամբք և բանիւք՝ և զաստուածեղէն զօրութեան առաքինութիւն տեսօղացն ցուցանէ: Եւ ժողովին մինչև ցամն, ԵԺ. աներորդի՝ Տիբերեայ կայսեր, որ առաջիս կայ՝ յերկրորդ Նորոգութենէ տաճարին, ամք ՇԽԸ:[1] իսկ ի Սողոմոնէ՝ և յառաջին կազմածոյ տաճարին՝ ամք ՌԿԴ:[2] Եւ ի Մօսիսէ՝ և յելիցն Եգիպտոսէ՝ ամք ՌՇԽ:[3] իսկ յԱբրահամէ և ի Նինեայ և ի Շամիրամայ ՍԽԴ. ամք: Եւ ի Ջրհեղեղէն ամք ՍՋՁՁ: Եւ յԱդամայ՝ ամք ԵՌՄԻԸ:

ԼԱ: Յիսուս օծեալն Աստուծոյ Տէր մեր զկենարարն ամենեցուն զվարդապետութիւն քարոզէր, և զմի ըստ միոջէ գրեալ Նշանագործութիւնսն կատարէր:

Յիսուս օծեալն Աստուծոյ Տէր մեր իւրոց աշակերտացն զխորհուրդ արքայութեան երկնից յայտնէր, և զդարձն ամենեցունց յԱստուած՝ հեթանոսաց քարոզել հրամայէր:

Յիսուս Քրիստոս օծեալն Աստուծոյ Տէր մեր՝ ըստ մարգարէութեանցն որք զնմանէ էին՝ գայ ի չարչարանս, յէնն և Փ. երորդ ամի Տիբերեայ թագաւորութեան՝ ըստ որում ժամանակի՝ և յայլ յունական յիշատակս գտաք, ըստ սմին օրինակի բանից պատմեալ՝ թէ արեգակն նուազեաց՝ և Բիւթանեայ շարժեցաւ, Նիկիայ մեծ մասն կործանեցաւ, որք և միաբանք իսկ պատմին իրացն՝ որ ի չարչարանս կենարարին մերոյ պատահեցան: Գրէ և Փղեգոն որ զՈղոմպիադացն անդստին զնոցին ի նոցանէ՝ յ'ԳԺ. աներորդումն պատմէ զայս ձև օրինակ բանից՝ թէ ի չորրորդում ամի երկերիւ-

---

1 Ի. ՇԽԲ: 2 Թ. ՌԿԳ: 3 ՍԽԴ:

թիւն, որպէս Նուագր երանելի, ասէ, գիտնական և արդիւնական։

Սկսեալ յառաջին ամէն ի ծննդենէն Քրիստոսի զոր կարգեցից բուն Թուական. և զԹագաւորս Հռոոմոց, Հրէից, և Պարսից, և զմերոյ ազգի, ստոյգ գտակաւ գրեցից անյապաղ։ (14)

Ի *Քրիստոսէ սկսեալ,* Ա. *(ամն)։ Հռոմայեցւոց՝ Օգոստոս.* ԽԲ։ *Հրէից՝ Հերովդէս.* ԼԲ։ *Պարսից՝ Արշաւիր.* ԻԱ։ *Հայոց՝ Աբգար.* Բ։

Յ*իսուս Քրիստոս ի Բեդղէհէմ* [1] *ծնանի.* Կ*իւրինոս ի Հռոմայ եկեալ ի Հրէաստան՝ աշխարհագիր արար։*

Գ։ *Աբգար զփերուրի* [2] *զեղբայր Հերովդի սպանանէ։*

Դ։ *Սեկունդոս Պիթագորեան փիլիսոփոս ճանաչիւր։ Հերովդէս զՏեառն մերոյ իմացեալ զծնունդն՝ զմանկունսն կոտորեաց։ Յուդաս Գալիլեացի ապստամբեցոյց զՀրէայսն։*

Զ։ *Հերովդ.էս սաստիկ տանջանօք* [3] *սատակի։*

Զ։ *Հրէից Արքեղայոս ամս* Թ։ *Օգոստոս չորրորդապետս արար զՀերոդէս, և զԼուսիաս,* [4] *և զՓիլիպպոս՝ և զԱնթիպատրոս, զեղբարս Արքեղայոսի։*

Ժ։ *Աթենագորոս Տարսոնացի փիւսիկեան ճանաչիւր։*

ԺԵ։ *Նուազութիւն արեգականն եղև՝ և Օգոստոս վախճանեցաւ։*

ԺԶ։ *Տիբեր ամս* ԻԳ։ *Հրէից՝ Հերոդէս ամս* ԻԴ։ *Աբգար զԵդեսիա քաղաք շինէ։* [5]

ԺԸ։ *Շարժմամբ,* ԺԳ. *քաղաքք կործանեցան ի Բիւթանիա։*

ԻԳ։ *Փիլիպպոս չորրորդապետ զԿեսարիայ շինեաց, զոր Փիլիպպեան կոչեն։*

ԻԷ։ *Երթն Աբգարու ի Պարթևս՝ համոզել ի մէջ եղբարցն։ Պարսից՝ Արտաշէս* [6] *ամս* ԼԴ։

---

1 Ե. *քաղաքի Դաւթի։* 2 Զ. Ը. *Փետուրի։* 5 Զ. Ը. Թ. *չարչարանօք։* 4 Զ. Ը. Լ*ուսիոս։* 5 *ոմանք՝ շինեաց։* 6 Է. Թ. *Արշաւիր.*

Լ։ Պիղատոս ոստիկան Հրէաստանի ի Տիբերեայ առաքի։

Յովհաննէս՝ Զաքարիայ որդին՝ քարոզէր յանապատին Յորդանանու գետոյ՝ և տայր աւետիս ամենեցունց՝ թէ ի միջի նոցա է օծեալն Աստուծոյ։ Նաև ինքն իսկ Յիսուս օծեալն Աստուծոյ՝ անտի առնէ սկիզբն կենարար և աւետաւոր վարդապետութեան՝ արդեամբք և բանիւք՝ և զաստուածեղէն զօրութեան առաքինութիւն տեսօղացն ցուցանէ։ Եւ ժողովին մինչև ցամն, ԵԺ. աներորդի՝ Տիբերեայ կայսեր, որ առաջիս կայ՝ յերկրորդ Նորոգութենէ տաճարին, ամք ՇԽԸ։[1] իսկ ի Սողոմոնէ՝ և յառաջին կազմածոյ տաճարին՝ ամք ՌԿԴ։[2] Եւ ի Մօսիսէ՝ և յելիցն Եգիպտոսէ՝ ամք ՌՇԽ։[3] իսկ յԱբրահամէ և ի Նինեայ և ի Շամիրամայ ՍԽԴ. ամք։ Եւ ի Ջրհեղեղէն ամք ՍՋՁՁ։ Եւ յԱդամայ՝ ամք ԵՌՄԻԸ։

ԼԱ։ Յիսուս օծեալն Աստուծոյ Տէր մեր զկենարարն ամենեցուն զվարդապետութիւն քարոզէր, և զմի ըստ միոջէ գրեալ նշանագործութիւնսն կատարէր։

Յիսուս օծեալն Աստուծոյ Տէր մեր իւրոց աշակերտացն զխորհուրդ արքայութեան երկնից յայտնէր, և զզարձն ամենեցունց յԱստուած՝ հեթանոսաց քարոզել հրամայէր։

Յիսուս Քրիստոս օծեալն Աստուծոյ Տէր մեր՝ ըստ մարգարէութեանցն ոյք զնմանէ էին՝ գալ ի չարչարանս, յինն և Ժ. երորդ ամի Տիբերեայ թագաւորութեան՝ ըստ որում ժամանակի՝ և յայլ յունական յիշատակս գտաք, ըստ սմին օրինակի բանից պատմեալ՝ թէ արեգակն նուաղեաց՝ և Բիւթանեայ շարժեցաւ, Նիկիայ մեծ մասն կործանեցաւ, որք և միաբանք իսկ պատմին իրացն՝ որ ի չարչարանս կենարարին մերոյ պատահեցան։ Գրէ և Փղէգոն որ զՈղոմպիադացն անդատին զնոցին ի նոցանէ՝ յ'Գժ. աներրորդումն պատմէ զայս ձև օրինակ բանից՝ թէ ի չորրորդում ամի երկերիւ-

1 Ե. ՇԽԲ. 2 Թ. ՌԿԴ. 3 ՍԽԴ.

յին գրոց բանիբուն ճանաչիւր՝ և ի դարձին յանդիմանեալ ի նմանէ՝ հալածեաց զՅոհան՝ Մայրագոմեցի կոչելով։ Իսկ Եզր՝ յաղագս հաւանութեան առնու զերիր մասն կողբայ՝ և զաղսն բովանդակ։ ՈԽ։ Տէր Եզր՝ ամս Թ։ (33•)

ՈԼԹ։ Պարսից՝ Յազկերտ ամս ԺԲ։ [1]

ՈԽԱ։ Թէոդորոս Ռշտունի ամս ԻԵ։

ՈԽԲ։ Ելն Տաճկաց ի Հայս՝ և Թէոդորոս Հայոց իշխան նստաւ։ [2]

ՈԽԳ։ Զդուին Պարսիկք առին՝ և զիշխանս Հայոց այրեցին ի Նախչուան։ [3]

Ի ՋՃԽէ։ ամին Քրիստոսի՝ քակեցին զպատկերն պղնձի՝ զմին յեօթն հրաշիցն, որ յՌոտոն կղզին, ճէ. ոտն. և էր ԳՌ. բեռն պղնձոյ։ [4]

Յայսմ ամի եմուտ Մաւի զօրավարն Տաճկաց ի Կիպրոս, և արարին շատ պղծութիւն. և ել բազում աւարաւ. արարին պղծութիւն յեկեղեցին Նպիփանու, զի ոչ գոյր եդեալ սահման նորա ի նմա։

ՈԽԵ։ Ցայտնեցաւ աղանդ՝ յաշակերտաց Յոհաննու Մայրագոմեցւոյ՝ որոյ Սարգիս ասէին, զոր մի ոք իշխեսցէ ըզ-սուրբ այրն բամբասել։

ՈԽԷ։ Կ. Պօլսի՝ Կոստանդին ամս Գ։

Զկարնոյ քաղաք առին ի Հայոց։ [5]

Արդ՝ յաւուրս Կոստանդի որդւոյ Հերակլեայ՝ առաւ Դուին ի Տաճկաց, ասէ պատմագիրն, և սպանին յաւուր սրբոյ յայտնութեան՝ ի ս. վկայարանի ս. Սարգսի ԲԺ. ան Ռ. և արեամբ կոտորելոցն ծածկեցաւ սեղանն սուրբ՝ և աւազանն. և զայլսն գերեցին՝ աւելի քան զԼՌ։ [6] Ապա ժողո-

---

1 Է. ԺԱ ԺԲ.՝ ԼԸ. Գ՝ Լ։ 2 ԺԱ. աւելցնումէ՝ Աստ մեռանի Մահմետ՝ որ լինի ամաց վաթսուն և երից։ 3 Է Թ. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. չունին։ 4 Ոմանք չունին։ 5 Այլք չունին։ 6 Այլք՝ լեռ։

մնաց Հայրապետն Ներսէս զդիակունս անկելոցն ի պատերազմին և թաղեաց ի նմին մկայարանի՝ զոր նորոգապէս շինեաց ի վերայ նոցա։ Աստանօր նստի գլուխ ազգին խամայէլի, նախ Քաղարթ[1] անուն՝ զոր և գիրն աստուածային պատմէ՝ թէ քաղարթաշուրթն[2] ժողովուրդն յագեցուցեն զստուսերս իւրեանց յարենէ։ Սա կեցեալ ամս Ը. վախճանի։ Ցետ որոյ Ամարան, ամս ԺԲ։ Բայց հասեալ Քաղերթ ի Դամասկոս Միջագետաց՝ և մինչև ի քաղաքն Ամիթ՝ խանձեալ բազում աւարաւ. ապա երիս սպայս արձակեալ, մի ի Հռոմ՝ Ցազ անուն՝ և խրատատու Ցովէլ՝ որք կոտորեցին ի Հռոմոց[3] ՀՌ։ Եւ ի Պարսից կողմ արձակէ զՕթման ամիրայ՝ և զՄաւիէ զօրավարն, նոքա հարին զՄիւրդատ[4] ԽԱ. աւ, և զՄուշեղ սպարապետն Հայոց՝ իւրով սպայիւն. և ապա տիրեցին բոլոր աշխարհիս Հայոց, Պարսից և Ասորոց, Եգիպտացւոց և Մարաց, Պարթևաց և Պաղեստինացւոց։ Բայց պատճառ տիրելոյ նոցա այս է. լեալ էր իշխան ումն կողմանցն Դամասկոսի Սարգիս անուն, նա բազում ինչս յափշտակէր յիսմայելացւոց վաճառականացն՝ զոր երիցս աղերսիւ խնդրեալ Քղերթի՝[5] և նորա թողացուցեալ. ապա ժողովեալ զիւրոյ ազգին զայր և զձի, և երիցս ասպատակեալ, առին զիւրեանցն և զնոցայն. և յորժամ զօրացան ի վերայ Հայոց՝ ապա սկսաւ շրջել զհաւատս նոցա, և նոքա ոչ հաւանէին։ Իսկ իշխանին խամայէլի գտեալ խորհրդակից զումն Մահմետ անուն՝ գլուխ վաճառականացն Եգիպտացի, որ տեղեակ էր սակաւ[6] օրինացն Մովսիսի, բայց հաստատեալ էր աղանդովն Արիոսի և Կերինթոսի, այն որ մարմնաւորապէս[7] ասաց զարքայութիւն ի վերայ

---

1 Այլք՝ Քաղերթ. Գ. Քաղըրթան։ 2 Գ. քաղցըրթա։ 3 Այլք՝ ի Հռոմայեցւոց։ 4 Է. Մուրթրդատ։ ԺԱ. Մուփրատ։ 5 Այլք՝ Քաղերթի։ 6 Այլք՝ նուազ։ 7 Ոմանք՝ մարմնաւոր։

երկրի․ կերակուր պորտոյ՝ և ամուսնութիւն յետ յարութեան․ ուստի օրէնս հակառակ հնոյ և նորոյ օրինադրութեանց, իմանալով[1] զանարժանս՝ և խօսելով զանուղղայս․ յոյժ ձաղանօք խայտառակեաց զուխտադրութիւն Աբրահամու, որպէս և գրեալ է, «Թլփատեսցի ամենայն արու ձեր[2] յաւուր ութերորդի»։ Իսկ սա՝ ոչ միայն զարս՝ այլև զկանայս անգամ, որով գարշելի այպանեաց զնշանակ ուխտին Տեառն․ այլ և ջրով լոկով ողողել[3] հանապազ՝ փոխանակ մկրտութեան աւազանին․ և այլ ևս յոլով անարժան՝ և մոլեկան աւանդութիւնս և ծիծաղելիս։ Զսա ստացեալ օրէնսդիր՝ պատգամաբեր և զօրավար՝ ամս Ի․ և կոտորեցին զՔղնունիս՝ զԱղխովիտ և զՏարօն։ Եւ Մահմետս այս՝ արգել զսուրն՝ և բանիւ խրատու նորա հնազանդեցուցին ինքեանց զմեծ մասն տիեզերաց։ Եւ անմոռաց երդմամբ կնքեաց մուրհակ Հայոց աշխարհիս՝ համարձակ ունել զքրիստոնէութիւն, և վաճառեաց նոցա զհաւատս նոցա, յամենայն տանէ առեալ Դ․ դրամ և Գ․ մոթ խորբալ՝ և ձիատօպրակ մի՝ և պարան մի մազէ՝ և ձեռնարար մի։ Իսկ ի քահանայից՝ և յազատաց՝ և ի հեծելոց՝ ոչ հրամայեաց առնուլ զհարկն․ և ի տիրելն աշխարհաց՝ կոչեցան Ամիրըլմումնիք, որ և յետ Ի․ ամի Մուհամատայ՝ տիրեցին Ապուպաքր՝ Օթման և Օմար՝ ամս ԼԸ։

Յայսմ ժամանակի բարձաւ իշխանութիւն Պարսից, տեւեալ ամս ՆԺԸ․ որ կոչէրն Սասանեան, և առին Տաճիկք զիշխանութիւն Պարսից՝ և կոչեցան ամիրըլմումնիք։

Ամիրըլմումնիք Տաճկաց Մահմետ՝ ամս Ի։ Ապուպաքր՝ ամս Ը։ Օթման ամս Ժ։ Օմար՝ ամս Ի։ Մաւէ՝ ամս ԻԲ։ Մրուան՝ ամ մի։ Յեզիթ՝ ամս Գ։ Աբդլմելիք՝ ամս ԻԲ։ Վլիթ՝ ամս

1 Է․ Ը․ Թ․ Ժ․ ԺԱ․ ԺԲ․ իմանօղ։ 2 Թ․ մանուկ։ 3 Է․ Ը․ Թ․ Ժ․ ԺԱ․ ԺԲ․ ողողանիլ։

Գ։ Օմառ՝ ամն Բ։ Եզիթ՝ ամն Ջ։ Հէշմ՝ ամն ԺԹ։ Վլիթ՝ ամ մի։ Մրուան՝ ամն Ը։ Ապդլա՝ ամն ԻԲ։ Ապդլազիզ՝ ամն Գ։ Մահդի ամն Թ։ Մուսի՝ ամն Ժ։ Հարուն՝ ամն ԻԳ։ Մահմետ՝ ամն Ե։ Մայմուն՝[1] ամն ԺԵ։ Խպնմրէթ՝ ամն Թ։ Հարուն՝ ամն ԺԸ։ Ջաբր ամն ԺԶ․ յիշատակ սոցա ի կորուստ եղիցի։[2] (34)

Ի յաւուրս Մահմատին եղև սով սաստիկ ի Գերմանիկէ՝ մինչ զի կերան զմիմեանս, և միակեց մի Եղիշէ անուն բնակէր յայր մի, և զկնի սովոյն սովորեալ ուտէր զտղայսն՝ և մխիթարէր զծնողսն․ և կերեալ ԾԱ․ տղայ, և ապա յայտնեալ՝ սպանաւ չարաչար։

ՈԽԹ։ Տէր Ներսէս՝ ամն Ի։[5]

ՈԾ։ Կ․ Պօլսի՝ Կոստանդին ամն ԻԸ։

Ի ԻԳ․ ամի բռնակալութեան Ապուպաքրայ՝ Օթմանայ և Օմարայ․ և էր յառաջին ամէն Քաղութի և Մահմետի խմայելացուց ԽԸ․ ամ, բարձաւ թագաւորութիւն Պարսից յազգէն Սասանայ, յորոյ տեղ նշանակեցին զխմայէլեան ազգ։

ՈԾԱ։ Ապուպաքր Օթման և Ամր՝ ամն ԺԳ։[4]

ՈԾԳ։ Հայրապետն Ներսէս շինէ զսուրբ Գրիգոր, զզարմացուցիչն տեսողաց, բայց յառաջ շինէ զվկայարան սրբոյն Սարգսի ի Դրուին, և զոր ի վերայ վիրապի սրբոյն Գրիգորի․

ՈԾԸ։ Գիտասցես զի այլ է Բաղդատ՝ և այլ Բաբելոն, Դ․ աւուր ճանապարհաւ հեռի ի միմեանց։

ՈԾԹ։ (ՃՋ) Պատառումն զատկի։

ՈԿ։ Երևանու կռիւն, յորում զգիարդն գտցես՝ առ պատմագրութիւնս առաջնոցն․ Շապուհ և Աստղնիկ յիշեն։

ՈԿԳ։ ՋԴրուին և զՊտիզ[5] այրեցին Հոռոմք։

---

1 Գ. Մասան։ 2 Այս թուումն ոմանց մէջ շատ պակասաւոր է։ 3 Է. Ժ. ԺԱ. ԺԲ. աւելցնումն առանձին՝ Արծափառն։ 4 Այլք՝ ԼԸ։ 5 Գ. Պաէզ։

և ժէ․ ամ ի Վարագ եկաց․[1] (44) Զդաստառակն Քրիստոսի տարան յՈւրհայոյ ի Կոստանդնուպօլիս։

ՋԾ։ զՄարաշ առին։ ՋԾԱ․ Կարին առաւ։[2] ՋԾԲ։ Զամ-տունխսարն խանգրեցին։ ՋԾԴ։ Սով եկն սաստիկ։[3]

ՋԾԵ։ Աշոտ որդի Սմբատայ ամս ԻԷ։ ՋԾԶ․ Մարախ եկն յայժ բազում։[4] ՋԾԸ։ զՍամուսաթ առին։[5] ՋԿ․ ԶԱնարզաբայ առին և զՀալապ․[6] ՋԿԱ․ Կ․ Պօլսի՝ Ռոմանոս ամս Դ։ Ռոմանոս թագաւոր կոտորեաց զՏաճկաստան․ զՀամտուն խանգրեցին։ ՑԱրակլիա սով։

ՋԿԳ․ Տանն Պարսից Մահմուտ առաջին։[7]

ՋԿԴ․ ԶՏլուք առին՝ և մեռաւ Ռոմանոս․ սա էառ զՏարսոն ի տաճկէն։ ՋԿԴ։ Գագիկ թագաւոր օծաւ Հայոց։

ՋԿԵ։ Կ․ Պօլսի՝ Նիկիփոռն ամս Է։ ՋԿԷ․ Մսխս առաւ մինչև ի դուռն Անտիոքայ։[8] Ի ՆԺԶ․ թվին շինեցաւ Հաղբատ, և Սանահինն՝ Ժ․ ամաւ առաջ քան զՀաղբատ շինեցաւ ի Խոսրովանուշ թագուհւոյն՝ ի կնոջէ Աշոտոյ Շահնշահի։[9] (45)

ՋԿԹ։ Տէր Վահան Ա․ ամ։ Արեգակն խաւարեցաւ՝ և սրբոյն Պետրոսի մատն բերաւ ի Հայս։

Յետ մահուան Տեառն Անանիայի՝ կացեալ յաթոռ սրբոյն Գրիգորի տէր Վահան ի Քաղաց։ Սա դաշնադիր եղև ընդ Վիրս միաբան դաւանութեամբ․ վասն որոյ ժողովեալք յամուրն յԱնի ի թագաւորութեան Աշոտոյ որդւոյ Սմբատայ[10] բազում եպիսկոպոսաց և խաչակրօն վանականաց,

---

1 Այլք չունին՝ Ժ․ ամ․․․ 2 Այլք չունին՝ «զՄարաշ․․․․» 3 Այլք չունին՝ ՋԾԲ․․․։ 4 Այլք չունին՝ «Մարախ․․․․» 5 Նոյնպէս։ 6 Նոյնպէս։ 7 Այլք չունին՝ Ռոմանոս․․․։ 8 Այլք չունին՝ Մսխս․․․․։ 9 Թ․ Շինեաց ի Մեծորդիան զհրաշալի ջուխտն զՀաղբատն զՍանահինն կինն Աշոտոյ ողորմածին Խոսրովանուշ՝ վասն արևշատութեան որդւոցն իւրոց Գուրգենայ Սմբատայ և Գագկայ։ 10 Բ․ Գ․՝ Սբատայ։

որք ծանուցեալ հաւաստեաւ զՀերձուած կորստեան [1] մնաց Նորա. զի եւ բերել պատկերս վասն Նորոգման աղանդոյն Քաղկեդոնի. և որոշեալ զնա հալածական աթոռին: Եւ միաբանեալք Նստուցին յաթոռ սրբոյն Լուսաւորչին զՍտեփաննոս՝ Հարազատ արեան սրբոյ առնն Աստուծոյ Մաշտոցի՝ որ ի Սևան: Եւ էր սա Հետևեալ վարուց Նորա՝ որ եկաց յաթոռ Հայրապետութեան՝ ամս Բ. իսկ վասն զի Վահանիկն կենդանի էր ի Վասպուրական ի Ձորավանք. [2] Հաւանեցոյց զոմանս ի պարզամտաց՝ սուտ զնմանէ կարծել զՀամբաւ Հերձուածոյն: Եւ վասն այնորիկ զմիջոց Հայաստան աշխարհիս լցին Նզովիւք, իսկ ի Հրամանէն Աստուծոյ ի միում ամի [3] մեռան երկոքին. և ամ մի անվերակացու լեալ: Ապա Հրամանաւ Թագաւորին Աշոտոյ՝ որ Ողորմածն կոչիւր՝ ժողով լեալ ընտրելոց արանց՝ և եպիսկոպոսաց սրբոց. կացուցանեն յաստիճան Հայրապետական զերանելի այրն Աստուծոյ զտէր Խաչիկ զՀարազատ եղբօրորդի(?)

տեառն Անանիայի մեծի Հայրապետին, որ բանիւ վարդապետութեան իւրոյ սանձեաց զբերանս Հերձուածողաց որբասէր և Քրիստոսասէր գոլով: (46)

ՋՀ. Տէր Ստեփաննոս ամս Բ: ՋՀԲ: Յովհաննէս Չըմշկիկն ի Չըմշկածակուցն՝ եսպան զՆիկիֆոռ կայսրն՝ խորհրդով Թագուհւոյն զոր էառ՝ և Նստաւ Թագաւոր յըՍտամբօլ: ՋՀԲ. Կ. Պօլսի՝ Կիւռժան ամս Ջ:

Անէութիւն Հայրապետական աթոռոյն ամ մի: ՋՀԳ. Տէր Խաչիկն ամս ԻԱ. [4] բայց ԺԹ. ստոյգ: [5] ՋՀԴ. գիսաւոր աստղ երևեցաւ: [6]

Այս Յովհաննէս Չըմշկիկ յորժամ եսպան զՆիկիֆոռ՝ և

---

[1] Այլք՝ կորստական: [2] Այլք չունին՝ Ձորավանք: [3] Բ. աւուրբք ի լուսացն: [4] Գ. Թ.՝ ամս ԺԹ: [5] Այլք չունին՝ «բայց . . . . :» [6] Այլք չունին:

Երկրորդ անգամ եկն ի Կիլիկիայ սուլտանն Եգիպտացւոց, որ էր ծառայ Պրնդուխտարին. և առհասարակ աւերեաց զամենայն երկիրն, և զբազումս գերեաց։

ՌՄՀԲ։ Լևոն որդի Հեթմոյ ամս ԺԹ։

Աստանօր գմեծ քաջանայապետն Նկեղեաց գա... զտէր Սարգիսն ի ս. քառասնորդին անօրէն Հագարացիքն սպանին։

ՌՄՀԴ։ Հոռմաց[1] Թուրքքն այրեցին զՀռչակաւոր ուխտն մենաստան՝ ի Սկևռան, և գերեաց զաւագ Մլիճին՝ և սպանին ի բնակչացն անձինս[2] Չ։ Մանգութ Թամուրն Մսըր գնաց կոտորեցաւ։

ՌՄՀԵ։ Էառ Հուլայուն խանն զԲաղդատ։[3]

Եկն Մանգու Թամուրն հեծելովք ի Հոռոմք[4] և գնաց առ նա Լևոն թագաւորն Կիլիկիոյ՝ և դիմեալ ի վերայ Եգիպտացւոցն ի սահմանս Պաղեստինոյ և ի սկիզբն յաղթեաց, բայց յետոյ յաղթեցաւ քուռ բանիւք երկուցեալ յետս դարձուցին՝ և թագաւորն դարձաւ ի տեղի իւր։

ՌՄՀԸ։ Թագաւորն Դաւիթ և Հեթումն մեռան։

Ապաղէն կոտորեաց զՊարախսն։[5] Շարժն զխաւարն ի վայր տարաւ։

ՌՄՁԱ։ Դեմետր որդի եղև Դաւթի։ Մսրցին մտաւ ի Սիս։

ՌՄՁԲ։ Շարժն անցոյց զԱրճէշ և զԽլաթ, զինչ աքալալ կայր սպան։ Զնգեկ եպիսկոպոսն սպան Ապաղէն և զտէր Սարգիսն։

ՌՄՁԴ։ Ապաղէն ի Հոռոմք մտաւ և զփարուանէն սպան։ Ապաղէնզ Տրապիզոնու թագաւորն սպան։ Ապաղէն ի քեթուն գնաց, զՊապառադինն.[6] և զՋալալթօրէն սպան։ Մեռաւ Ապաղէն ի Խէ. միայն. Ժէ. ամ նստաւ։

Ահմատ խան նստաւ ամս Գ։ Խարամանն[7] գերեաց զեր-

---

[1] Փ. Հոռոմոց։ [2] Փ. յանձինս։ [3] Ե. Բայք չեւնին։ Ը Փ. Հռոմք։ [5] Ե. Փ. ՓԲ. զպարախն։ [6] Ե. զՊապառալաթինն։ [7] Փ. Խարամանն։

կիրն[1] Կիլիկիայ՝ և զՏարսոն։ Ի Տփխիս Ջրհեղեղ եղեւ։

ՌՄԶԵ։ Ահմատն զՂօլաթէն սպան։ Արեգակն խաւարե-
ժամն երեկ ի Տփխիս։ Եւ Սադօն ի Տաշիր մեռաւ։

Ը։ (ՋԼԵ) Տէր Կոստանդին՝ որ մերժեցաւ յաթոռոյն

Արղունն նստաւ գլուխ Տաթարին ամն Է․ որ էր յայժ
միրազ քրիստոնէից։

ՌՄԶԸ։ Գերեցին զԹիլն՝ և այլ գեղք։

ՌՄԶԹ։ Թագաւորն Լևոն գնաց առ Արղունն։
Արղունն մեռաւ։ Շարժմամբ կործանեցաւ Եզնկան․ ի
նոյն թուիս՝ առին զԱքայ։

ՌՄՂ․[2] (ՋԼԷ)․ Ցայսմ ամի մոլորման եկն եհաս զատիկն․
և հակառակութիւն եղև մեծ, և Հայք յերկուս բաժանե-
ցան; զի տէրութիւն Կիլիկիոյ հետ Յունաց արարին, և
սակաւք որ ոչ։ Իսկ Թագաւորն և կաթուղիկոսն ժողովով
զնոյն ճշմարտեցին։ (87)

ՌՄՂԱ։ Հեթում՝ ամն Է։ Տէր Ստեփաննոս՝ ամն Դ․ յե-
կեղեաց գաւառէն՝ ի գեղջէն Խախայ։

ՌՄՂԲ։ Գերեցին զՄոլևոնին փողն։

ՌՄՂԳ։ Առին զՀռոմկլայն և զկաթուղիկոսն գերի վարե-
ցին։

ՌՄՂԴ։ Դարձեալ գերեցին զԹիլն։
Հեթում ետ զԹագաւորութիւն ի Թորոս եղբայր իւր՝ և
ինքն կրօնաւորեցաւ։

ՌՄՂԵ։ (ՋԽԲ)․ Տէր Գրիգոր ամն ԺԳ։
Սմբատն բռնութեամբ տիրեաց՝ քանզի Հեթումն յանձ-
նեաց ի նա զերկիրն, և ինքն՝ և եղբայր իւր Թորոս գնա-
ցին ի Բիւզանդիայ։ Եւ յորժամ գնացին դարձան, զի Թա-

---

1 Այլք՝ զերկիրս։ 2 Ժ․ [illegible]․ ՌՄՂ

Երկրորդ անգամ եկն ի Կիլիկիայ սուլտանն Եգիպտոսի՝ որ էր ծառայ Պընդուխտարին. և առհասարակ աւերեաց զամենայն երկիրն, և զբազումս գերեաց:

ՌՄՀԲ: Լևոն որդի Հեթմոյ ամս ԺԹ:

Աստանօր զմեծ քահանայապետն Եկեղեաց զա... և զտէր Սարգիսն ի ս. քառասնորդին անօրէն Հագարացւոց սպանին:

ՌՄՀԴ: Հոռմայց [1] Թուրքքն այրեցին զհռչակաւոր ուխտն մենաստան՝ ի Սկևռան, և գերեաց զաւագ Մլիճին՝ և սպան ի բնակչացն անձինս [2] Ջ: Մանգութ Թամուրն Մըըր գնաց կոտորեցաւ:

ՌՄՀԵ: Էառ Հուլայուն խանն զԲաղդատ: [3]

Եկն Մանգու Թամուրն հեծելովք ի Հռոմք [4] և գնաց առ նա Լևոն Թագաւորն Կիլիկիոյ՝ և դիմեալ ի վերայ Եգիպտացւոցն ի սահմանս Պաղեստինոյ և ի սկիզբն յաղթեաց, բայց յետոյ յաղթեցաւ քսու բանիւք երկուցեալ յետս դարձուցին՝ և Թագաւորն դարձաւ ի տեղի իւր:

ՌՄՀԸ: Թագաւորն Դաւիթ և Հեթումն մեռան:

Ապաղէն կոտորեաց զՊարախսն: [5] Շարժն զխաւարն ի վայր տարաւ:

ՌՄՁԱ: Դեմետր որդի եղև Դաւթի: Մսրցին մտաւ ի Սիս:

ՌՄՁԲ: Շարժն անցոյց զԱրճէշ և զխլաթ, զինչ աքալալ կայր սպան: Ջնզեկ եպիսկոպոսն սպան Ապաղէն և զտէր Սարգիսն:

ՌՄՁԳ: Ապաղէն ի Հոռոմք մտաւ և զփարուանէն սպան: ԱպաղէնզՏրապիզոնու Թագաւորն սպան: Ապաղէն ի Քեթուն գնաց, զՊապառադինն. [6] և զՋալալծօրէն սպան: Մեռաւ Ապաղէն ի Խէ. միայն. ԺԷ. ամ նստաւ:

Ահմատ խան նստաւ ամս Գ: Խարամանն [7] գերեաց զեր-

---

[1] Փ. Հռոմայց: 2 Ժ. յանձինս. 3 Այլք չունին. 4 Փ. Հռոմք:
5 Ե. Փ. ԺԲ. զպարախն: 6 Ե. զՊապառալաթինն: 7 Ժ. խաղամանն.

կիրն[1] Կիլիկիայ՝ և զՏարսոն։ Ի Տփխիս Ջրհեղեղ երեկ։

ՌՄԶԷ։ Ահմատն զԴօլաթէն սպան։ Արեգակն խաւարե-
…արժն երեկ ի Տփխիս։ Եւ Սադօն ի Տաշիր մեռաւ։

ՌՄԶԸ։ (ՁԼԵ) Տէր Կոստանդին՝ որ մերժեցաւ յաթոռոյն

Արղունն Նստաւ գլուխ Տաթարին ամն Է. որ էր յոյժ սիրող քրիստոնէից։

ՌՄԶԸ։ Գերեցին զԹիլն՝ և այլ գեղք։

ՌՄԶԹ։ Թագաւորն Լևոն գնաց առ Արղունն։

Արղունն մեռաւ։ Շարժմամբ կործանեցաւ Եզնկան. ի նոյն թուիս՝ առին զԱքայ։

ՌՄԴ.[2] (ՁԼԷ). Ցայսմ ամի մոլորման եկն եհաս զատիկն. և հակառակութիւն եղև մեծ, և Հայք յերկուս բաժանեցան, զի տէրութիւն Կիլիկիոյ հետ Յունաց արարին, և սակաւք որ ոչ։ Իսկ թագաւորն և կաթուղիկոսն ժողովով զնոյն ճշմարտեցին։ (87)

ՌՄԴԱ։ Հեթում՝ ամն է։ Տէր Ստեփաննոս՝ ամն Դ. յե-կեղեաց գաւառէն՝ ի գեղջէն Խախայ։

ՌՄԴԲ։ Գերեցին զՄոլևոնին փողն։

ՌՄԴԳ։ Առին զՀռոմկլայն և զկաթուղիկոսն գերի վարեցին։

ՌՄԴԴ։ Դարձեալ գերեցին զԹիլն։

Հեթում ետ զթագաւորութիւն ի Թորոս եղբայր իւր՝ և ինքն կրօնաւորեցաւ։

ՌՄԴԵ։ (ՁԽԲ). Տէր Գրիգոր ամն ԺԳ։

Սմբատն բռնութեամբ տիրեաց՝ քանզի Հեթումն յանձնեաց ի նա զերկիրն, և ինքն՝ և եղբայր իւր Թորոս գնացին ի Բիւզանդիայ։ Եւ յորժամ գնացին դարձան, զի թա-

1 Այլք՝ զԵրկիրս։ 2 Ժ։ [illegible] ՌՄԴԳ։ [illegible]

Երկրորդ անգամ եկն ի Կիլիկիայ սուլտանն Եգիպտոսի՝ որ էր ծառայ Պընդուխտարին. և առհասարակ աւերեաց զամենայն երկիրն, և զբազումս գերեաց։ և

ՌՄՀԲ։ Լևոն որդի Հեթմոյ ամս ԺԹ։

Աստանօր զմեծ քահանայապետն Նկեղեայ զա... զտէր Սարգիսն ի ս. քառասնորդին անօրէն Հագարացիքն սպանին։

ՌՄՀԴ։ Հոռմաց[1] Թուրքքն այրեցին զհռչակաւոր ուխտն մենաստան՝ ի Սկևռան, և գերեաց զաւագ Մլիճին՝ և սպան ի բնակչացն անձինս[2] Ձ։ Մանգութ Թամուրն Մըլր՝ գնաց կոտորեցաւ։

ՌՄՀԵ։ Էառ Հուլայուն խանն զԲաղդատ։[3]

Եկն Մանգու Թամուրն հեծելովք ի Հոռոմք[4] և գնաց առ նա Լևոն Թագաւորն Կիլիկիոյ՝ և դիմեալ ի վերայ Եգիպտացւոցն ի սահմանս Պաղեստինոյ և ի սկիզբն յաղթեաց, բայց յետոյ յաղթեցաւ. քսու բանիւք երկուցեալ յետս դարձուցին՝ և Թագաւորն դարձաւ ի տեղի իւր։

ՌՄՀԸ։ Թագաւորն Դաւիթ և Հեթումն մեռան։

Ապաղէն կոտորեաց զՊարախսն։[5] Շարժն զխաւարն ի վայր տարաւ։

ՌՄՁԱ։ Դեմետր որդի եղև Գաւթի։ Մսրցին մտաւ ի Սիս։

ՌՄՁԲ։ Շարժն անցոյց զԱրճէշ և զԽլաթ, զինչ աքալալ կայր սպան։ Ջնգեկ եպիսկոպոսն սպան Ապաղէն և զտէր Սարգիսն։

ՌՄՁԳ։ Ապաղէն ի Հոռոմք մտաւ և զփարուանէն սպան։ ԱպաղէնզՏրապիզոնու Թագաւորն սպան։ Ապաղէն ի Քեթուն գնաց, զՊապառադինն.[6] և զՋալալթօրէն սպան։ Մեռաւ Ապաղէն ի Խէ. միայն. ԺԷ. ամ նստաւ։

Ահմատ խան նստաւ ամս Գ։ Խարամանն[7] գերեաց զեր-

---

1 Ժ. Հոռոմաց։ 2 Ժ. յանձինս։ 3 Այլք չեանին։ 4 Ժ. Հոռոմք։ 5 Ե. Ժ. ԺԲ. զպարախն։ 6 Ե. զՊապառալաթինն։ 7 Ժ. խարամանն։

կիրն[1] Կիլիկիայ՝ և զՏարսոն։ Ի Տփխիս Ջրհեղեղ երեկ։

ՌՄՁԵ։ Ահմատն զՂօլաթէն սպան։ Արեգակն խաւարե-
...արժն երեկ ի Տփխիս։ Եւ Սադօն ի Տաշիր մեռաւ։

...Ը։ (ՋԼԵ) Տէր Կոստանդին՝ որ մերժեցաւ յաթոռոյն

Արղունն նստաւ գլուխ Տաթարին ամս Է. որ էր յոյժ սիրող քրիստոնէից։

ՌՄՁԸ։ Գերեցին զԹիլն՝ և այլ գեղք։

ՌՄՁԹ։ Թագաւորն Լևոն գնաց առ Արղունն։

Արղունն մեռաւ։ Շարժմամբ կործանեցաւ Եզնկան. ի նոյն թուիս՝ առին զԱքայ։

ՌՄՂ.[2] (ՋԼԷ)· Ցայսմ ամի մոլորման եկն եհաս զատիկն. և հակառակութիւն եղև մեծ, և Հայք յերկուս բաժանեցան, զի տէրութիւն Կիլիկիոյ հետ Յունաց արարին, և սակաւք որ ոչ։ Իսկ թագաւորն և կաթուղիկոսն ժողովով զնոյն ճշմարտեցին։ (87)

ՌՄՂԱ։ Հեթում՝ ամս Է։ Տէր Ստեփաննոս՝ ամս Դ. յեկեղեաց գաւառէն՝ ի գեղջէն Խախայ։

ՌՄՂԲ։ Գերեցին զՄոլևոնին փողն։

ՌՄՂԳ։ Առին զՀռոմկլայն և զկաթուղիկոսն գերի վարեցին։

ՌՄՂԴ։ Դարձեալ գերեցին զԹիլն։

Հեթում ետ զթագաւորութիւն ի Թորոս եղբայր իւր՝ և ինքն կրօնաւորեցաւ։

ՌՄՂԵ։ (ՋԽԲ)· Տէր Գրիգոր ամս ԺԳ։

Սմբատն բռնութեամբ տիրեաց՝ քանզի Հեթումն յանձնեաց ի նա զերկիրն, և ինքն՝ և եղբայր իւր Թորոս գնացին ի Բիւզանդիայ։ Եւ յորժամ գնացին դարձան, զի թա-

---

[1] Այլք՝ զերկիրս։ [2] Ժ։ ՅԺԹ.՝ ՌՄՂԳ։ [illegible]

գաւառքեալ էր՝ ոչ եմուտ նոցա[1] յերկիրն. և յետոյ կալեալ զերկոսին եղբարսն. և զերիցագոյնն զՀեթմոյ կուրացոյց զաչսն՝ և զԹորոսն սպան։

ՌՄՂԶ։ Խաղանն մեծ հալածանս յարոյց եկեղեցւոյ. Եւ բարեպաշտան Հեթում Խաղաղացոց գնալով յարևելս ապաստանելով գաւառութեան ժամանակին։

ՌՄՂԸ։ (ՉԽԵ) Սմբատ՝ ամս Բ։

ՌՄՂԹ։ Մորցյն էառ զԹիլն՝ և զկէս երկրին Ալիկին։

ՌՅԱ։ (ՉԽԷ) Կոստանդին՝ կէս ամ։ Դարձեալ Հեթում։

ՌՅԲ։ Դեսմեր Թագաւորն զՍալաստանին երկիրն խլեաց։

ՌՅԲ։ (ՉԽԸ) Յարեան ամենք որ պարտօք ծղնէին, բայց զեկեղեցի և զքահանայ և զխոստովանութիւն արհամարհէին.[2] և խամայէլացիքն յինքեանս Ջանայրն քարշել, և ընչիւք զերծան ի նոցանէ. և կացեալք քրիստոնեայք։

ՌՅԳ։ Ջղութլուբուղէն Սօրղան միջա առարին։ Խութլուբուղէն Ալփխաղ մտաւ, և զվաղթադ Թագաւորի որդին ի դուրս բերին։

ՌՅԷ։ (ՉԾԳ) Գէորգ վարդապետ վախճանեցաւ։ Արդուն զԴեմետր և զՋնկզան[3] սպան։

ի ՉԺ. Թվին Քաղաքթուն խան նստաւ ամս Գ։

ի ՉԺԲ։ Տէր Գրիգոր աղայն փախեցաւ առ Ղրիմսոս՝ և եղաւ ի Դրազարկն, կացեալ յաթոռ հայրապետական[4] ամս Ի. և նստաւ յաթոռ քուերորդի նորին ամս Ա. և քարավէժ եղեալ ի բերդին Կոպիտառայ՝ և եղաւ ի Դրազարկն մերձ առ քեռին[5] իւր։ Սորա անունն էր Վահրամ որ Թարգմանի անձրև։ Եւ ապա Ապիրատն նստաւ՝ որդին առաջին զօրավարին, կաթուղիկոսին Գրիգորիսի և Ներսիսի, և կոչեցաւ տէր Գրիգոր, և էր նա այր ծեր և

---

1 ԺԱ՝ զնոսա։ 2 Ժ. արհամարհեցին։ 3 Այլք՝ Զնկզան։ 4 Միւսերը՝ հայրապետութեան։ 5 Նորին՝ քեռն։

գիտնականն, հեզ և հոգելի՝ որ եկաց յաթոռ ամս Ը․ և գնաց ի Հոռոմկլայէն ի Սիս՝ առ ի թափել զքուերորդին իւր զՀեթում, զոր կալեալ էր թագաւորն Լևոն, և մեռանի անդէն ի Սիս՝ և եդաւ ի ս․ ուխտն Արքայկաղնին՝ և եդին ի տեղին զտէր Յոհաննէսն կաթուղիկոս։

Ի ՉԽԳ։ Բայտօղանն եղբայր Ապաղին՝ խան նստաւ ամս Ա։ Ղազան նստաւ ամս Թ․ շատ պատերազմեցաւ ընդ Մսըր։

Ի ՇԽԴ։ Քակեցին զեկեղեցիքն ի ձեռն Նաւռօզին։[1] Զկնի նորին եղբայր Հայրպանդէն ամս ԺԲ։

Ի թվին ՉԽԶ․ միւս կոստանդին եղբայրն կալեալ զՍմբատ եդ ի բանդի, և ինքն էառ զիշխանութիւն։ Ի ՉԽԷ․ Հեթումն զՍմբատ և զԿոստանդին աքսորեաց, և գնաց ի Տաթարն։ Ի ՉԾ․ գնաց Հեթում ի Դամասկոս ի խան Ղազանն։ Ի ՉԾԲ․ դարձեալ գնաց Հեթում ի Դամասկոս, և շփոթեալ[2] դարձաւ առ Խազանն։ Խազանն մեռաւ՝ և Նըստաւ եղբայր իւր Խարբանդան, սա եդեալ խարած առնուլ ի քրիստոնէից, և ոմանց ի մօրթն կարեցին վասն աղքատութեան։

Ի ՉԾԷ․ ամի շարժն տարաւ զվանքն ս․ առաքելոյն Թադէոսի, զեկեղեցին և զվանքն կործանեաց՝ և Հե․ հոգի սպան։

Ի ՉԾԸ․ թվին ժողովեցան ի մայրաքաղաքն Սիս բազմութիւն աբեղայից և կրօնաւորաց քահանայից՝ և սարկաւագաց։ Իսկ և վարդապետք և եպիսկոպոսունք, և բազմութիւն ժողովրդոց արանց և կանանց՝ վասն ոչ առնլոյ յանձըն ածել ջուր ի պատարագն, և վասն այլ ևս նորաձև օրինացն, զոր թագաւորն Օշին խորհրդակցութեամբ կաթուղիկոսին և իշխանացն կալեալ զնոսա, և զվարդապետն էարկ ի բանդ ի բերդն, և սպան յարանցն և ի կանանցն

---

1 Է․ Նօռօզին։ ԺԲ․ Նօռաւռզին։ 2 Ժ․ ԺԱ․ ԺԲ․՝ շփոթել։

զբազումս և ի կրօնաւորացն՝ և ի սարկաւագացն սակաւ ինչ։ Իսկ զաբեղայսն էարկ ի նաւ՝ և առաքեաց յաքսորս ի Կիպրոս կղզին՝ և բազումք անդէն մեռան։ [1] (88)

Ի ՋԿԹ. [2] *Թվին փոխի մահուամբ առ Քրիստոս Թագաւորն Օշին՝ և եդաւ ի Դրազարկն, և օծաւ որդի նորա Լևոն Թագաւոր Ժ.* [3] *ամեայ։*

Տէր *կոստանդին Լամբրօնացին չոգաւ ի Մսր առ Մելիք Նասրն՝ և արար խաղաղութիւն ընդ Թագաւորին Լևոնի տղայոյ։*

ՌՑԸ. (ՋԾԵ) *խափանումն ժամահարին և ջուր արձակեցաւ ի վերայ Եզընկային՝ և բազում վնաս արար։*

Տէր *կոստանդին՝ ամս ԺՋ։ Սա հրամանաւ Հեթմոյ ջուր էարկ ի ս. խորհուրդն, և զտօնսն. առնէր ըստ նմանութեան Ֆռանկաց՝ որով սպանմունք եղեն յոլովք։*

ՌՑԺ. (ՋԾԷ.) Ջ*հեթումն և զտղայ Լևոնն սպան Պուլարղուն։*

ՌՑԺԱ։ Եկն Սմբատ *ի Կիլիկիէ՝ և եղին ի Դղեկին։*

ՌՑԺԲ։ Ի *սադրելոյ իշխանացն կորուսին զՍմբատ։ Հանեին զվարդապետքն* [4] *ի բանդէ և դարձեալ աքսորեցին։*

ՌՑԺԳ։ Գնաց Օշինն *յարևելք և վասն ջրի ասաց ժողով լինել և ոչ եկին։*

ՌՑԺԵ։ Ի ՋԿՋ. *գլուխ ազգին նետողաց* Խարբանդայ *մեռաւ յիւրեանցն՝ և նստաւ* Ապուսայիտն Խարպի *որդին։*

ՌՑԺԷ։ Մոլեխն ԻԱ. *օր արար մեծ վնաս։*

Ի *սոյն ամի առաւ մայրաքաղաքն Մելտինի ի Հայոց և ի Հագարացւոց, և խոտոր գերութեամբ վարեցան յեգիպտոս։*

---

[1] Այս ամբողջ հատածը չկայ միւս օրինակաց մէջ։ [2] Այլք՝ ՋԿԸ։ [3] Այլ ուրեք՝ Նշանակումեն ԲԺ. տեա ստորև։ [4] Այլք՝ վարդապետերն։ Ժ. ԺԲ։ ունին՝ ՌՑԷ։ Մահմաւն։

Եմուտ յաշխարհն կիլիկեցւոց չարն Տամուրտաշ տիրելոյ աղագաւ՝ և Նստաւ Գ. օր առջև Սսոյ՝ այլ անկեալ ի Տեառնէ տագնապ ի վերայ նորա և զօրացն նորա և յելանելն բազում գերի տարան ընդ ինքեանս և զբազումս սպանին։

ՌՅԻԲ։ (ՁԿԹ) փոխի մահուամբ ի Քրիստոս Օշին, և թագաւորէ (ՁՀ.) որդի նորա Լևոն, ԲԺ. ան ամեայ հանգոյն Սողոմոնի, ամս Ի։[1]

ՌՅԻԳ։ վախճանեցաւ տէր կոստանդին կաթուղիկոս՝ և Մովսէս վարդապետ յնգնկայն։ (89)

Երընջի և Ղուռումջին Նստան։

ՌՅԻԴ։ Տէր կոստանդին ամս Դ։ Նստաւ կաթուղիկոս տէր կոստանդին ի ս. ուխտին Դրազարկուն։ Սա չոգաւ դեսպանութեամբ առ Սուլտանն ի Մսրցին սիրոյ աղագաւ։ Եմուտ Մսրցին ի կիլիկիէ, և ԽՌ. մարդ գերեաց՝ և զբազումս սպանին և յոլով տեղիս այրեցին. և զԱյաս խսպառ ջնջեցին, և զժինիրան և զբերդն քակեցին։

Ի ՁՀԲ։ Եկն Ջոպանն ի Հոռոմք ի խնդիր Տամուրտաշին, տարին[2] առ խանն՝ և սպանին զԴմշխ խօճան, և Ջոպանն փախեաւ։

ՌՅԻԸ։ (ՁՀԵ) Տէր Յակոբ՝ ամս ԺԴ։

Ի ՁՀԵ։ Վերացոյց Պուսայիտն զՋոպանն՝ որ զաշխարհս ի ձեռն ունէր և մեռաւ ի փախչելն։ Ի սոյն ամի որդի նորա Տամուրտաշն եկն ի վերայ Եզնկային երկրին, և դարձեալ փախեաւ ի Մսր, և անդ սպանաւ ի սուլտանայ։

Ի սոյն ամի սպանին զեպիսկոպոսն կարնոյ զտէր Գրիգորիս՝ և ջուրն ի խորհուրդն էր։

ՌՅԼ։ Մահմատ ամիրչին Նստաւ։

ՌՅԼԱ։ Յայսմ ամի եկն շեխ Հասանն Ուլուսբէկն ի կամախ։

---

1 Այլք չունին այս կրկնութիւնը։ 2 Այլք՝ տարան։

գքազումս և ի կրօնաւորացն՝ և ի սարկաւագացն սակաւ ինչ։ Իսկ զաբեղայսն էարկ ի նաւ՝ և առաքեաց յաքսորս ի Կիպրոս կղզին՝ և բազումք անդէն մեռան։ [1] (88)

Ի ՋԿԹ. [2] Թվին փոխի մահուամբ առ Քրիստոս Թագաւորն Օշին՝ և եդաւ ի Դրազարկն, և օծաւ որդի նորա Լևոն Թագաւոր Ժ. [3] ամեայ։

Տէր կոստանդին Լամբրօնացին չոգաւ ի Միր առ Մելիք Նասրն՝ և արար խաղաղութիւն ընդ Թագաւորին Լևոնի տղայոյ։

ՌՁԲ. (ՋԾԵ) խափանումն ժամանակին և Ջուր արձակեցաւ ի վերայ Եզընկային՝ և բազում վնաս արար։

Տէր կոստանդին՝ ամս ԺԶ։ Սա հրամանաւ Հեթմոյ Ջուր էարկ ի ս. խորհուրդն, և զտօնսն. առնէր ըստ նմանութեան Ֆռանկաց՝ որով սպանմունք եղեն յոլովք։

ՌՁԺ. (ՋԾԷ.) Ջհեթումն և զտղայ Լևոնն սպան Պուլարղուն։

ՌՁԺԱ։ Եկն Սմբատ ի Կիլիկիէ՝ և եղին ի Դղեկին։

ՌՁԺԲ։ Ի սադրելոյ իշխանացն կորուսին զՍմբատ։ Հանին զվարդապետքն [4] ի բանդէ և դարձեալ աքսորեցին։

ՌՁԺԳ։ Գնաց Օշինն յարևելք և վասն Ջրի ասաց ժողով լինել և ոչ եկին։

ՌՁԺԵ։ Ի ՋԿՁ. գլուխ ազգին Նետողաց Խարբանդայ մեռաւ յիւրեանցն՝ և նստաւ Ապուսայիտն Խարպի որդին։

ՌՁԺԷ։ Մոր.եխն ԻԱ. օր արար մեծ վնաս։

Ի սոյն ամի առաւ մայրաքաղաքն Մելտինի ի Հայոց և ի Հագարացւոց, և խոտոր գերութեամբ վարեցան յԵգիպտոս։

---

1 Այս ամբողջ հատածը չկայ միւս օրինակաց մէջ։ 2 Այլք՝ ՉԿԸ։ 3 Այլ ուրեք՝ Նշանակումեն ԲԺ. տես ստորև։ 4 Այլք՝ վարդապետերն։ Ժ. ԺԲ։ ունին՝ ՌՑԷ։ Մահման։

Եւ մուտ յաշխարհն Կիլիկեցւոց չարն Տամուրտաշ տիրելոյ աղագաւ՝ և նստաւ Գ. օր առջև Սսոյ՝ այլ անկեալ ի Տեառնէ տագնապ ի վերայ նորա և զօրացն նորա և յելանելն բազում գերի տարան ընդ ինքեանս և զբազումս սպանին։

ՌՑԻԲ։ (ՁԿԹ) *փոխի մահուամբ ի Քրիստոս Օշին, և Թագաւորէ* (ՁՀ.) *որդի նորա Լևոն, ԲԺ. ան ամեայ հանդոյն Սողոմոնի, ամս* Ի։ [1]

ՌՑԻԳ։ *վախճանեցաւ տէր Կոստանդին կաթուղիկոս՝ և Մովսէս վարդապետ յնգնկայն։* (89)

Երընչի և Ղուռումչին Նստան։

ՌՑԻԴ։ *Տէր Կոստանդին ամս* Դ։ *Նստաւ կաթուղիկոս տէր Կոստանդին ի ս. ուխտին Դրազարկուն։ Սա չոգաւ դեսպանութեամբ առ Սուլտանն ի Մսրցին սիրոյ աղագաւ։ Եմուտ Մսրցին ի Կիլիկիէ, և* ԽՌ. *մարդ գերեաց՝ և զբազումս սպանին և յոլով տեղիս այրեցին. և զԱյաս իսպառ ջնջեցին, և զմինիրան և զբերդն քակեցին։*

Ի ՁՀԲ։ *Եկն Չոպանն ի Հոռոմք ի խնդիր Տամուրտաշին, տարին* [2] *առ խանն՝ և սպանին զԴմշխ խօճան, և Չոպանն փախեաւ։*

ՌՑԻԸ։ (ՁՀԵ) *Տէր Յակոբ՝ ամս* ԺԴ։

Ի ՁՀԵ։ *Վերացոյց Պուսայիտն զՉոպանն՝ որ զաշխարհս ի ձեռն ունէր և մեռաւ ի փախչելն։* Ի *սոյն ամի որդի նորա Տամուրտաշն եկն ի վերայ Եզնկային երկրին, և դարձեալ փախեաւ ի Մսր, և անդ սպանաւ ի սուլտանայ։*

Ի *սոյն ամի սպանին զեպիսկոպոսն* Կարնոյ *զաւէր Գրիգորիս՝ և Ջուրն ի խորհուրդն էր։*

ՌՑԼ։ *Մահմատ ամիրչին Նստաւ։*

ՌՑԼԱ։ *Յայսմ ամի եկն շեխ Հասանն Ուլուսբէկն ի* Կա*մախ։*

---

1 *Այլք չունին այս կրկնութիւնը։* 2 *Այլք՝ տարան։*

զբազումս և ի կրօնաւորացն՝ և ի սարկաւագացն սակաւ ինչ։ Իսկ զաբեղայսն էարկ ի նաւ՝ և առաքեաց յաքսորս ի կղզիս կղզին՝ և բազումք անդէն մեռան։ [1] (88)

Ի ՉԿԹ. [2] *Թվին փոխի մահուամբ առ Քրիստոս թագաւորն Օշին՝ և եդաւ ի Դրազարկն, և օծաւ որդի նորա Լևոն թագաւոր Ժ. [3] ամեայ։*

Տէր կոստանդին Լամբրօնացին չոգաւ ի Մսր առ Մելիք Նասրն՝ և արար խաղաղութիւն ընդ թագաւորին Լևոնի տղայոյ։

ՌՑԸ. (ՁԾԵ) *խափանումն ժամահարին և Ջուր սրձակեցաւ ի վերայ Եզընկային՝ և բազում վնաս արար։*

Տէր կոստանդին՝ *ամս ԺՁ։ Սա հրամանաւ Հեթմոյ Ջուր էարկ ի ս. խսրհուրդն, և զտօնսն. առնէր ըստ նմանութեան Յռանկաց՝ որով սպանմունք եղեն յոլովք։*

ՌՑԺ. (ՁԾԷ.) Ջ*հեթումն և զտղայ Լևոնն սպան Պուլարղուն։*

ՌՑԺԱ։ Եկն Սմբատ *ի Կիլիկիէ՝ և եղին ի Դղեկին։*

ՌՑԺԲ։ Ի *սադրելոյ իշխանացն կորուսին զՍմբատ։ Հանին զվարդապետքն* [4] *ի բանդէ և դարձեալ աքսորեցին։*

ՌՑԺԳ։ Գնաց Օշինն *յարևելք և վասն Ջրի ասաց ժողով լինել և ոչ եկին։*

ՌՑԺԵ։ Ի ՉԿԶ. *գլուխ ազգին Նետողաց Խարբանդայ մեռաւ յիւրեանցն՝ և նստաւ Աբուսայիտն Խարպի որդին։*

ՌՑԺԷ։ Մուխեսն ԻԱ. *օր արար մեծ վնաս։*

Ի *սոյն ամի առաւ մայրաքաղաքն Մելտինի ի Հայոց և ի Հագարացւոց, և խոտոր գերութեամբ վարեցան յԵգիպտոս։*

---

[1] Այս ամբողջ հատածը չկայ միւս օրինակաց մէջ։ [2] Այլք՝ ՉԿԸ։ [3] Այլ ուրեք՝ նշանակումեն ԲԺ. տես ստորև։ [4] Այլք՝ վարդապետերն։ Ժ. ԺԲ։ ունին՝ ՌՑԷ։ Մահմատն։

Եմուտ յաշխարհն Կիլիկեցւոց չարն Տամուրտաշ տիրելոյ աղագաւ՝ և Նստաւ Գ․ օր առջև Սսոյ՝ այլ անկեալ ի Տեառնէ տագնապ ի վերայ նորա և զօրացն նորա և յելանելն բազում գերի տարան ընդ ինքեանս և զբազումս սպանին։

ՌՅԻԲ։ (ՉԿԹ) փոխի մահուամբ ի Քրիստոս Օշին, և թագաւորէ (ՉՀ․) որդի նորա Լևոն, ԲԺ․ ան ամեայ հանգոյն Սողոմոնի, ամս Ի։ [1]

ՌՅԻԳ։ վախճանեցաւ տէր Կոստանդին կաթուղիկոս՝ և Մովսէս վարդապետ Ճգնկայն։ (89)

Երընջի և Ղուռումջին Նստան։

ՌՅԻԴ։ Տէր Կոստանդին ամս Դ։ Նստաւ կաթուղիկոս տէր Կոստանդին ի ս․ ուխտին Դրազարկուն։ Սա չոգաւ դեսպանութեամբ առ Սուլտանն ի Մսրցին սիրոյ աղագաւ։ Եմուտ Մսրցին ի Կիլիկիէ, և ԽՌ․ մարդ գերեաց՝ և զբազումս սպանին և յոլով տեղիս այրեցին․ և զԱյաս խսպառ ջնջեցին, և զմինիրան և զբերդն քակեցին։

Ի ՉՀԲ։ Եկն Չօպանն ի Հոռոմք ի խնդիր Տամուրտաշին, տարին [2] առ խանն՝ և սպանին զԴմշխ խօճան, և Չօպանն փախեաւ։

ՌՅԻԸ։ (ՉՀԵ) Տէր Յակոբ՝ ամս ԺԴ։

Ի ՉՀԵ։ Վերացոյց Պուսայիտն զՉօպանն՝ որ զաշխարհս ի ձեռն ունէր և մեռաւ ի փախչելն։ Ի սոյն ամի որդի նորա Տամուրտաշն եկն ի վերայ Եզնկային երկրին, և դարձեալ փախեաւ ի Մսր, և անդ սպանաւ ի սուլտանայ։

Ի սոյն ամի սպանին զեպիսկոպոսն Կարնոյ զտէր Գրիգորիս՝ և ջուրն ի խորհուրդն էր։

ՌՅԼ։ Մահմատ ամիրչին Նստաւ։

ՌՅԼԱ։ Յայսմ ամի եկն շեխ Հասանն Ուլուսբէկն ի Կամախ։

---

[1] Այլք չունին այս կրկնութիւնը։ [2] Այլք՝ տարան։

զբաղումն և ի կրօնաւորացն՝ և ի սարկաւագացն սակաւ ինչ։ Իսկ զաբեղայսն էարկ ի նաւ՝ և առաքեաց յաքսորս ի Կիպրոս կղզին՝ և բազումք անդէն մեռան։ [1] (88)

Ի ՉԿԹ. [2] Թմլին փոխի մահուամբ առ Քրիստոս Թագաւորն Օշին՝ և եդաւ ի Դրազարկն, և օծաւ որդի նորա Լևոն Թագաւոր Դ. [3] ամեայ։

Տէր Կոստանդին Լամբրոնացին չոգաւ ի Մսր առ Մելիք Նասրն՝ և արար խաղաղութիւն ընդ Թագաւորին Լևոնի տղայոյ։

ՌՑԸ. (ՉՃԵ) խափանումն ժամահարին և Ջուր սրձակեցաւ ի վերայ Եզընկային՝ և բազում վնաս արար։

Տէր Կոստանդին՝ ամս ԺԶ։ Սա հրամանաւ Հեթմոյ Ջուր էարկ ի ս. խորհուրդն, և զտօնսն. առնէր ըստ նմանութեան Ֆռանկաց՝ որով սպանմունք եղեն յոլովք։

ՌՑԺ. (ՉՃԷ.) Ջհեթումն և զտղայ Լևոնն սպան Պուլարղուն։

ՌՑԺԱ։ Եկն Սմբատ ի Կիլիկիէ՝ և եղին ի Դղեկին։

ՌՑԺԲ։ Ի սադրելոյ իշխանացն կորուսին զՍմբատ։ Հանին զվարդապետքն [4] ի բանդէ և դարձեալ աքսորեցին։

ՌՑԺԳ։ Գնաց Օշինն յարևելք և վասն Ջրի ասաց ժողով լինել և ոչ եկին։

ՌՑԺԵ։ Ի ՉԿՋ. գլուխ ազգին նետողաց Խարբանդայ մեռաւ յիւրեանցն՝ և նստաւ Ապուսայիտն Խարպլի որդին։

ՌՑԺԷ։ Մոլ.եխն ԻԱ. օր արար մեծ վնաս։

Ի սոյն ամի առաւ մայրաքաղաքն Մելտինի ի Հայոց և ի Հագարացւոց, և խոտոր գերութեամբ վարեցան յԵգիպտոս։

---

1 Այս ամբողջ հատածը չկայ միւս օրինակաց մէջ. 2 Այլք՝ ՉԿԸ. 3 Այլ ուրեք՝ Նշանակումեն ԲԺ. տես ստորև. 4 Այլք՝ վարդապետերն. Ժ. ԺԲ. ունին՝ ՌՑԷ. Մահմատն.

Եմուտ յաշխարհն կիլիկեցւոց չարն Տամուրտաշ աւերելոյ աղագաւ՝ և Նստաւ Գ․ օր առջև Սսոյ՝ այլ անկեալ ի Տեառնէ տագնապ ի վերայ նորա և զօրացն նորա և յելանելն բազում գերի տարան ընդ ինքեանս և զբազումս սպանին։

ՌՑԻԲ։ (ՋԿԹ) փոխի մահուամբ ի Քրիստոս Օշին, և Թագաւորէ (ՋՀ․) որդի նորա Լևոն, ԲԺ․ ան ամեայ հանգոյն Սողոմոնի, ամս Ի։ [1]

ՌՑԻԳ։ վախճանեցաւ տէր կոստանդին կաթուղիկոս՝ և Մովսէս վարդապետ յԵզնկայն։ (89)

Երընչի և Գուռումչին Նստան։

ՌՑԻԴ։ Տէր կոստանդին ամս Դ։ Նստաւ կաթուղիկոս տէր կոստանդին ի ս․ ուխտին Դրազարկուն։ Սա չոգաւ դեսպանութեամբ առ Սուլտանն ի Մսրցին սիրոյ աղագաւ։ Եմուտ Մսրցին ի կիլիկիէ, և ԻԲ․ մարդ գերեաց՝ և զբազումս սպանին և յոլով տեղիս այրեցին․ և զԱյաս իսպառ ջնջեցին, և զմինիրան և զբերդն քակեցին։

Ի ՋՀԲ։ Եկն Ջոպանն ի Հոռոմք ի խնդիր Տամուրտաշին, տարին [2] առ խանն՝ և սպանին զԴմշխ խօճան, և Ջոպանն փախեաւ։

ՌՑԻԸ։ (ՋՀԵ) Տէր Յակոբ՝ ամս ԺԴ։

Ի ՋՀԵ։ Վերացոյց Պուսայիտն զՋոպանն՝ որ զաշխարհս ի ձեռն ունէր և մեռաւ ի փախչելն։ Ի սոյն ամի որդի նորա Տամուրտաշն եկն ի վերայ Եզնկային երկրին, և դարձեալ փախեաւ ի Մսր, և անդ սպանաւ ի սուլտանայ։

Ի սոյն ամի սպանին զեպիսկոպոսն կարնոյ զտէր Գրիգորիս՝ և Ջուրն ի խորհուրդն էր։

ՌՑԼ։ Մահմատ ամիրչին Նստաւ։

ՌՑԼԱ։ Յայսմ ամի եկն շեխ Հասանն Ուլուսբէկն ի կամախ։

---

1 Այլք չունին այս կրկնութիւնը։ 2 Այլք՝ տարան։

զբազումս և ի կրօնաւորացն՝ և ի սարկաւագացն սակաւ ինչ։ Իսկ զաբեղայսն էարկ ի նաւ՝ և առաքեաց յաքսորս ի Կիպրոս կղզին՝ և բազումք անդէն մեռան։[1] (88)

Ի ՉԿԹ.[2] Թվլին փոխի մահուամբ առ Քրիստոս թագաւորն Օշին՝ և եդաւ ի Դրազարկն, և օծաւ որդի նորա Լևոն թագաւոր Ժ.[3] ամեայ։

Տէր Կոստանդին Լամբրոնացին չոգաւ ի Մսր առ Մելիք Նասրն՝ և արար խաղաղութիւն ընդ թագաւորին Լևոնի տղայոյ։

ՌԾԸ. (ՉԾԵ) խափանումն ժամահարին և ջուր արձակեցաւ ի վերայ Եզընկային՝ և բազում վնաս արար։

Տէր Կոստանդին՝ ամս ԺԶ։ Սա հրամանաւ Հեթմոյ ջուր էարկ ի ս. խորհուրդն, և զտօնսն. առնէր ըստ նմանութեան Ֆռանկաց՝ որով սպանմունք եղեն յոլովք։

ՌԾԺ. (ՉԾԷ.) Ջհեթումն և զտղայ Լևոնն սպան Պուլարղուն։

ՌԾԺԱ։ Եկն Սմբատ ի Կիլիկիէ՝ և եղին ի Դղեկին։

ՌԾԺԲ։ Ի սադրելոյ իշխանացն կորուսին զՍմբատ։ Հանին զվարդապետքն[4] ի բանդէ և դարձեալ աքսորեցին։

ՌԾԺԳ։ Գնաց Օշինն յարևելք և վասն ջրի ասաց ժողով լինել և ոչ եկին։

ՌԾԺԵ։ Ի ՉԿԶ. գլուխ ազգին նետողաց Խարբանդայ մեռաւ յիւրեանցն՝ և նստաւ Ապուսայիտն Խարպի որդին։

ՌԾԺԷ։ Մորեխն ԻԱ. օր արար մեծ վնաս։

Ի սոյն ամի առաւ մայրաքաղաքն Մելտինի ի Հայոց և ի Հագարացւոց, և խոտոր գերութեամբ վարեցան յԵգիպտոս։

---

[1] Այս ամբողջ հատածը չկայ միւս օրինակաց մէջ։ [2] Այլք՝ ՉԿԸ։ [3] Այլ ուրեք՝ Նշանակումեն ԲԺ. տես ստորև։ [4] Այլք՝ վարդապետերն։ Ժ. ԺԲ։ ունին՝ ՌԾԷ։ Մահմատն։

Եմուտ յաշխարհն կիլիկեցւոց չարն Տամուրտաշ տիրելոյ աղագաւ՝ և Նստաւ Գ· օր առջև Սսոյ՝ այլ անկեալ ի Տեառնէ տագնապ ի վերայ նորա և զօրացն նորա և յելանելն բազում գերի տարան ընդ ինքեանս և զբազումս սպանին։

ՌՅԻԲ։ (ՋԿԹ) փոխի մահուամբ ի Քրիստոս Օշին, և Թագաւորէ (ՋՀ·) որդի նորա Լևոն, ԲԺ· ան ամեայ հանգոյն Սողոմոնի, ամս Ի։ [1]

ՌՅԻԳ։ վախճանեցաւ տէր Կոստանդին կաթուղիկոս՝ և Մովսէս վարդապետ յԵզնկայն։ (89)

Երընչի և Ղուռումչին Նստան։

ՌՅԻԴ։ Տէր Կոստանդին ամս Դ։ Նստաւ կաթուղիկոս տէր Կոստանդին ի ս· ուխտին Դրազարկուն։ Սա չոգաւ դեսպանութեամբ առ Սուլտանն ի Մսրցին սիրոյ աղագաւ։ Եմուտ Մսրցին ի Կիլիկիէ, և ԻՌ· մարդ գերեաց՝ և զբազումս սպանին և յոլով տեղիս այրեցին. և զԱյաս իսպառ ջնջեցին, և զմինիրան և զբերդն քակեցին։

Ի ՋՀԲ։ Եկն Ջօպանն ի Հոռոմք ի խնդիր Տամուրտաշին, տարին [2] առ խանն՝ և սպանին զԴմշխ խօճան, և Ջօպանն փախեաւ։

ՌՅԻԸ։ (ՋՀԵ) Տէր Յակոբ՝ ամս ԺԴ։

Ի ՋՀԵ։ Վերացոյց Պուսայիտն զՋօպանն՝ որ զաշխարհս ի ձեռն ունէր և մեռաւ ի փախչելն։ Ի սոյն ամի որդի նորա Տամուրտաշն եկն ի վերայ Եզնկային երկրին, և դարձեալ փախեաւ ի Մսր, և անդ սպանաւ ի սուլտանայ։

Ի սոյն ամի սպանին զեպիսկոպոսն Կարնոյ զտէր Գրիգորիս՝ և Ջուրն ի խորհուրդն էր։

ՌՅԼ։ Մահմատ ամբարչին Նստաւ։

ՌՅԼԱ։ Յայսմ ամի եկն շեխ Հասանն Ուլուսբէկն ի Կամախ։

---

1 Այլք չունին այս կրկնութիւնը։ 2 Այլք՝ տարան։

ՌՑԼԴ։ կապուտ նշան դրին քրիստոնէից։

ՌՑԼԶ։ (ՉՁԴ) Մեռաւ Պուսայիտ խանն և նստաւ ի տեղի նորա Արփաքայունն կէս ամ, և սպանաւ․ և նստաւ Մուսախանն, Գ․ ամիս․ և նստաւ ԱՀմատ խանն Ա․ տարի և սպանաւ․ և նստաւ Սուլայման խանն։

Մսրցին եկն ի Կիլիկիայ և էառ զԱյաս։ Ի սոյն ամի խասրեցին զԵզնկան Թամուրտաշն և որդի նորա փոքր շեխ Հասանն։

ՌՑԼԹ։ Եկն Սարթիրբէկն։[1] Եւ ի սոյն ամի Ցարաթնանն խսարեաց զՍևաստ, մինչ ի սովուն եղեալ տվին զքաղաքն։ Ի սոյն ամի երթայ Ուսլուբէկն ի շեխ Հասանին վերայ։

Ի թվին ՉՁԶ․ մարտ Գ․ աղցիցն երկուշարթի խաւարեցաւ արեգակն։

Ի ՉՁԷ։ վախճանեցաւ ս․ վարդապետն Ցեսայի․ (90)

Ի թվին ՉՁԷ․ եկն շեխ Հասանն որդի Տամուրտաշին ի վերայ Եզնկին, և համբաւ հանին թէ Տամուրտաշն ելեր է ի Մսրայ և ի հետէ նստան ԴԸ․ օր։ ԶՏամուրտաշի որդին շեխ Հասանն կինն սպան․ և նստաւ խան մելիք Աշրաֆն՝ որ էր եղբայր շեխ Հասանին։

Ի ՉՁԸ․ Եկն Եաղպատին ի վերայ Եզընկին։ Ի սոյն ամի եկն Խալիթն ի վերայ Եզնկին՝ և այրեաց։

ՌՑԽԲ (ՉՁԹ) Տէր Մխիթար ամս ԺԴ։ (91)

ՌՑԽԳ։ (ՉՂ․) կոստանդին՝ ամս Բ։

Ի ՉՂ։ Եկին Հրամանաւ փոքր շեխ Հասանին՝ Հաշիտօնն և Թօտօնն ի վերայ Եզընկին և նստան ԺԲ․ օր։

ՌՑԽԵ։ Ի սոյն ամի Ալիփաշէն սպանաւ Խաջիթ աղայէն։

Ի թվին ՉՂԳ․ ի նախանձու իշխանացն սպանին զԹագաւորն կոստանդիանոս՝ և զեղբայր իւր Մէմընդին, և նստաւ միւս կոստանդին ի Սիս քաղաքի ամս ԺԲ։

---

1 Ժ․ ԺԲ․ Սաթիբէկն։

Ի թվին ՉՂԵ․ սպանանէ Ցեղականն զՍօրխանն որդի Չօպանին՝ և զիշտօնն, և այլ բազում գլխաւորք, և մեռաւ Սաթիբէկն և էյնապակն ի կամխ։

Ի թվին ՉՂԷ․ եղև սով սաստիկ ի վերայ Հայոց աշխարհիս զամս Գ․ և գայլք յարձակեցան ի մարդիկ, և ապա անկաւ մահ տարաժամն և անապատ արար զքաղքամարդ երկիրս Հայոց, և շատոց գերեզմանք փոր գազանացն եղեն, շատք անթաղ մնացին՝ և աննշմունդ ժամանակի։

Ցայսմ ամի Ալփին եկն ի կարնոյ քաղաք, և հարկապահանջութեամբ նեղեաց, մինչ զի ամենայն երկիրն խոպանացերեցաւ։

ՌՑԾՉ։ (ՊԳ) կոստանդին՝ ամս ԻԲ։ Տէր Մեսրոպ՝ ամս ԻՋ։

Ի թվին ի Պ․ Բայըուղայն զխլաթ էառ և գնաց ի Մերտին, և տարաւ զդուստրն սուլտանին ի Թավրէզ Աշրաֆին։

ՌՑԾԹ։ ՋԱշրօֆն եսպան Ջանիբէկն և Ցահին նստաւ․ սաստիկ պատերազմաւ կռուեցան Սուլտանոյին և Ախին, յետոյ ձերբակալ արարին զԱխին՝ և ածին առաջի սուլտանին․ և նա ետ սպանանել զնա և ինքն նստաւ խան՝ ամս է։ [1]

Ի ՊԺԲ։ Արեգակն խաւարեցաւ, և շարժն զՄուշու երկիրն տարաւ, և զվանորայքն խախտեաց։

Ի սոյն (ՊԺԴ) ամի եկն մահ տարաժամ սաստիկ և աւեր արար Հայոց աշխարհիս։

Ի սոյն թվին՝ Ամիրադին եկն ի վերայ Արճկու, ԺԵՌ․ զօրօք ընդհեծեալ և ընդհետևակսն։ Ի սոյն ամի որ թիւն ՊԺԳ․ էր եւ Տամուրտաշն որդին Աշրաֆի, և եկն ի վերայ երկրիս, որ գայր տիրէր թախտին և եկեալ յԱրճկէ սպանաւ։

Ի ՊԺԵ։ Ցռանկն զՋաքանդրիայ էառ՝ և շատ ղազայ ա-

---

1 Այլք՝ ԺԷ։

րար, և ԺԲՌ. կոյս աղջիկ գերի տարաւ, Թող զայլ կին և զտղայս, և յայն բանէն խստացան[1] տաճիկքն՝ և արաբին հալածումն քրիստոնէից՝ և զամենայն ուխտաւորս Երուսաղէմի ի կապանս պահեցին Գ. ամ, և զսուրբ յարութեան դուռն փակեցին։

Ի ՊԺԹ։ Սէյիտ խոռօնն եկն ելաւ ի յԱրծկոյ բերդն՝ և սպանաւ անդէն, ԻԵ. հոգւով յաւուրս աւագ պահոցն։

Ի Թվին ՊԻԳ. զՍիս առին տաճկունքն ի Հայոց՝ և սպանին զկէջեղակ վարդապետն որ գրոց աշակերտէր։

Ի ՊԻԴ. ամին սով սաստիկ էր յԱսորեստան։ ԶԱմիրհաճն սպանին. զԴիադին որդին Բաղէշու տիրոջ, որ էր բարի, և քրիստոնէից իրաւարար։

Վայիսի որդին Հիւսային Նստաւ։

ՌՅՀԸ։ (ՊԻԵ)։ Դարձեալ կոստանդին՝ ամս ԽԸ։

ՌՅՋԲ։ Սուլտան Ահմատն զերկու եղբարսն սպանեաց՝ և ինքն Նստաւ, սպան զմեծամեծս հօր իւրոյ, և կորոյս զամենեսեան։ Եւ միւս եղբայրն շարժեցաւ ընդ. նմա ի պատերազմ՝ Շահզատայ անուն, և զօրապետ նորա Փիրալիպատիկ, և եկեալ մեծաւ զօրաւ ի վերայ սուլտան Ահմատին, և կոտորեցին երկրքին զօրքն ի դաշտին Արտազու՝ և ցրուեցան զօրքն։ [2]

ՌՅՋԳ։ (ՊԼԱ.) Տէր Թէոդորոս՝ ամս Թ։ Տէր Թէոդորոս գնաց ի Մսըր և մեծաւ պատուով ընկալաւ զնա սուլտան Բարխուղն։

Ի ՊԼԵ. ամին Թուրքն էառ զբերդն Որոտան՝ և մեծ վարդապետն կախիկ գնաց փախստական ի Ծարայ՝ և Պարոն Գորգունէն դարդամահ եղև, ընդ. նմին և Մաղաքիայ ճըգնաւորն ի նոյն աւուր մեռաւ. ի տարելից նոցին տկարացաւ՝ և ի նոյն օր մեռաւ՝ և եդաւ մերձ յԵրջանկոյ վանքն։

---

[1] Ժ. Խստացան։ 2 Ժ. չունի՝ զօրքն։

Ի սոյն ամի Թօխամիշ[1] խանն Ղրիմին առաքեաց զօրս ի Պարսիկս, որ եկեալ մտին ի Թավրէզ՝ յայտնութեան ճըրագալուցին․ աւերեցին և գերեցին աւելի քան զ’ Ի․ բիւր զայր և զկին, և անցին ընդ Նախչուան և ընդ Սիւնիս, և գնացին յաշխարհն իւրեանց։

Ի սոյն ամի ՊԼԵ․ թվին Լանկթամուրն եկն ի Թավրէզ և ի Նախչուան՝ և անտի ի միում աւուր կալաւ մինչև ի Կարբի և ի Բջնի, ի Գառնի՝ Սուրմարի, ի Կողբ․ և անտի գնաց ի Վրացտուն՝ և արար զաւզայ զՏփխիս քաղաք, և կալեալ զթագաւորն Բագրատ տաճկացոյց․ և գնացեալ ձմերեաց ի Մուղան, և ի գալ տարւոյն՝ յաւուրս աւագ զատկին եկ ի Սիւնիս և սփռեալ տարածեցաւ, և գնաց հետ Թուրքմընին մինչ ի յԱմթայ ջուրն, և դարձեալ եկն ի Վանայ վերայ, և խսարեաց զնա զաւուրս ԻԵ․ և առեալ զնա յաւուր Ե․ շաբաթոջ, յաթոռաց պահոց ս․ Խաչին, և զամենեսեան ի բերդն ի վայր ելից, ԷՌ․ մարդ, և անց գնաց ի յաշխարհն Սմրղանդայ[2] և յետ Զ․ ամաց դարձեալ եկն ի դուրս Թամուրն՝ և էջ ի Բաղդատ, և անդ կոտորեաց բազում մարդ, և զգլուխ մինարանի շինեաց, Զ․ և գնաց ի Միջագետս Ասորւոց՝ և անդ կոտորեաց զբազում մարդիկք։ Եւ էր որդի սուլտան Ահմատին ի բերդն Երնջակայ, և եկեալ Վրացիքն տարան․ և լսեաց Թամուրն և բարկացեալ և եկն ի դուրս մեծ բարկութեամբ, և գնաց ի Վրացտունն, շատ աւեր և վնաս արար[3] սրով և հրով և գերութեամբ․ քակեաց զմեծամեծ եկեղեցիս ի Տփխիս, և անտի դարձեալ էջ ի Շամատունն, և գնաց մօտեցաւ Երուսաղէմայ, բայց անդ ոչ եմուտ, և դարձաւ բազում աւարաւ՝ և գնաց ի Թախտն։ Եւ ի միւս այլ տարին գնաց

---

1 Ե. Ժ. ԺԲ. Թօխթամիշ։ 2 Ժ. ԺՌ. ԺԲ. Ամ-ղանու։ 3 Ե. աւելցնումէ՝ սովով։

[illegible] և
ի [illegible] քան
[illegible] զար-
[illegible] որ [illegible] ան-
[illegible] և [illegible] զա-
[illegible]

[illegible] և [illegible]
[illegible]
[illegible] և [illegible]
[illegible]
[illegible] և
[illegible] ա-
[illegible]

[illegible] (91) [illegible]

[illegible]

[illegible] (91) [illegible]

[illegible]

բայց առնուլ ոչ կարաց, և խսարեաց զնա աւուրս ԺԳ. և տէր նորա եդ ամիր Եզդին: Եւ ի գալ միւս ամին, որ էր թիւն ՊԾԵ. եկն ի վերայ Ղարաիւսուֆն և արար դաւ ի յԱրճիշոյ և յԱրծկոյ, և Շնդին ընկեր նմա՝ արար շատ աւեր, և այրեաց զերկիրն Վաստանայ և Վանայ. և նըստաւ աւուրս Լ. յԱմկոյ և ի Ճատրուանայ այրեցին և սպանին շատ քահանայ և աշխարհական, [1] *և դարձեալ գնաց ի Վրացտուն՝ և արար ղազայ՝ և եկեալ սատակեցաւ:*

Ի ՊԾԵ. *Թվին Ղարաիւսուֆն* Թուրքմանն՝ *որ բազում տարիք փախստական լեալ էր ի* Թամուրէն՝ *յորժամ էջ* Թամուրն *ի Շամտունն և կալեալ զիւսուֆն կապանօք տարաւ յԵգիպտոս՝ և եդ ի խստագոյն բանդս ներքինս:* Եւ *յորժամ սատակեցաւ* Թամուրն, *և անտի արձակեալ* իւ*սուֆն՝ եկն ի վերայ Հայոց աշխարհիս և արար շատ աւեր և գնաց ի* Թավրէզ՝ *և այլ յառաջ, և մլքեաց բազում տեղիս՝ մինչև ի Սուլտանիայ՝ և Օրէլ քաղաք:*

ՌՆԺԴ: (ՊԿԱ.) Տ*էր* Պ*օղոս՝ ամս* Բ:

ՌՆԺԶ: (ՊԿԴ.) Տ*էր* Կ*ոստանդին՝ ամս* Ժ:

Ի *Թվին* ՊԿԷ. *ի տրէ* Ի *արեգակն խաւարեցաւ:*

Ի ՊԿԸ: Ա*միր* Եզդին *բարկացեալ Վաստանայ՝ գնաց ի* Բա*ղէշու երկիրն և այրեաց* Կ. *գեօղ՝ մինչև ի գաւառն Սեղմայ:* Ի *սոյն ամի մարախն զամենայն բոլորս կերաւ, բայց ի մեր բոլորս վնաս ոչ արար.* Ի. *ամանաթ ի ցանելոյ մի դադարիք ով չցանեց՝ տունն աւերեցաւ:*

Ի *Թվին* ՊՀԲ. *մեռաւ մելիքն Վաստանայ՝ և հայրն նորա ամիր* Եզդին *և իւր որդին:*

Ի ՊՀԳ. *ամին՝ Սքանդարն սպան զՇմզդին՝ և աւերեաց զերկիրն՝ և զՎան քաղաք՝ և զՎաստան անմարդաբնակ*

---

1 Ա*յլք՝ մարդ:*

տարար։ Ի սոյն ամի իշխանութեան Արտաշրայի, և ի պա-
րոնութեան սուրբոն Աշոտայ և ի կաթողիկոսութեան
տէր Գէորգայ յերուսաղէմ յարութեան գրեալ՝ թ. ամ փա-
կեալ կայր։ (93)

(ՇԱՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆ ԺԳ. ՕՐԻՆԱԿԷՆ։)

ՊԽԱ։ Թամուրլանկն դարձեալ եկն ի Բաղդատ և ի Միջագետս և աւերեաց զնոսա և դարձաւ յաշխարհն իւր։ Սուլտան Ահմատի որդի սուլտան Տահիրն կայր ի բերդն Ցալնջոյ. և վրաց թագաւորն եկեալ գերեաց և տարաւ զնա ի Տփխիս։

ՊԽԹ։ Թամուր դարձեալ եկն և էառ ղըազում գերիս ի վրաց և տարաւ յաշխարհն իւր և սատակեցաւ։

Թողեալ զմանրամասնաւորսն և գրեցից զայնս, զորս լինձ են պիտանացուք։

ՊՂ։ Զաջ Լուսաւորչին ի Սսոյ գողացեալ բերին յէջմիածին, և վերստին հաստատեցին զկաթուղիկոսութիւն, ընդխոր-վիրապայ հայրն՝ տէր Կիրակոս օրհնելով կաթուղիկոս։

ՊՂԲ։ Ընկեցին զտէր Կիրակոս նախանձու, և Գրիգոր եպիսկոպոս Մաթուցի նստաւ Թուրքով և Ղաքալով։ (94)

ՋԱ։ Ջիհանշահն էառ զԵզնկան։

ՋԲ։ Սուլտան Մահմատն էառ զՍտամբօլ ի Մանուէլ թագաւորէ Յունաց։

ՋԺԶ։ Զպարոն Լոյսն նահատակեցին։

ՋԺԸ։ Մահ անկաւ յամենայն աշխարհ. և նախաշ վարդապետն զողըն ասաց։

ՋԻԳ։ Զգաւիթ՝ զորդի Գրիգորի քահանային՝ ի Խարբերդ նահատակեցին։

ՋԼԱ։ Սուլտան Մահմէտն մեռաւ, որդին սուլտան Պայազիտն նստաւ։ Շարժ եղև յԵզնկան, ԼԲ. ոգիք մնացին ի ներքոյ գետնոյն։

ՋԾ։ Կարմիր գլուխ շահ Իսմայիլն փախոյց զԱլվանդն. և ինքն կալաւ զԹախտն նորին։

ՋԿԹ։ Սուլտան Սէլիմն զհայր իւր՝ զսուլտան Պայազիտն եսպան, և ինքն նստաւ։

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾՆԵՐ

Ա․

ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՑԻՑ ԱՆՑԵԼՈՑ Ի ՎԵՐԻՆ ԿՈՂՄԱՆՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԸՍՏ ԿԱՐԳԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Սկսեալ է ՌԻԱ Թուականէն Հայոց ցՌԽԹ (այն է յամէ Տեառն 1572 ց1600

Արդ զնեղութիւն և զդառնութիւն վշտաշատ ժամանակիս ո՞վ կարէ ընդ գրով արկանել, ո՛վ եղբարք. բայց փոքր ի շատէ ողբալով ասասցուք։

Յաղագս ծովացեալ մեղաց իմոց, ազգն Մահմետականաց՝ որ ըմբռնեալ էին զգաւառս Հայոց՝ աւերելով և գերելով զամենայն շէնս և զանշէնս, տիրեալ բնակէին ընդ ամենայն տեղիս և այնչափ և այնքան խիստ էր լուծ հարկի նոցա, մինչ զի բազումք զրկեալք ի ստացուածոց և ի հայրենի ժառանգութեանց, դեռ ևս ո՛չ կարէին զերծանել, այլ և ո՛չ գոյր փախստեան ճարակ, և թաքստեան տեղիք, այլ ամենայն մարդ ի տարակուսանս կայր, և երանի տային մեռելոցն՝ և ո՛չ՝ այս կենդանեացս. քանզի ո՛չ եթէ սակաւ ժամանակ էր բռնութիւն սոցա ի վերայ գաւառաց, այլ բա՛զում և յերկար ամօք. և որդիք հարցն՝ որ անկեալ էին ընդ լծով ծառայութեան նոցա, ծնեան և նոքա

Ա.

ՅՈՀԱՆՆԻՍԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՑԻՑ ԱՆՑԵԼՈՑ Ի ՎԵՐԻՆ ԿՈՂՄԱՆՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԸՍՏ ԿԱՐԳԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Սկսեալ է ՌԻԱ թուականէն Հայոց ցՌԽԹ (այն է յամէ Տեառն 1572 ց1600

Արդ զնեղութիւն և զդառնութիւն վշտաշատ ժամանակիս ո՞վ կարէ ընդ գրով արկանել, ո՛վ եղբարք. բայց փոքր ի շատէ ողբալով ասասցուք։

Յաղագս ծովացեալ մեղաց իմոց, ազգն Մահմետականաց՝ որ ըմբռնեալ էին զգաւառս Հայոց՝ աւերելով և գերելով զամենայն շէնս և զանշէնս, տիրեալ բնակէին ընդ ամենայն տեղիս և այնչափ և այնքան խիստ էր լուծ հարկի նոցա, մինչ զի բազումք զրկեալք ի ստացուածոց և ի հայրենի ժառանգութեանց, դեռ ևս ո՛չ կարէին զերծանել, այլ և ո՛չ գոյր փախստեան ճարակ, և թաքստեան տեղիք. այլ ամենայն մարդ ի տարակուսանս կայր, և երանի տային մեռելոցն՝ և ո՛չ այս կենդանեացս. քանզի ո՛չ եթէ սակաւ ժամանակ էր բռնութիւն սոցա ի վերայ գաւառաց, այլ բա՛զում և յերկար ամօք. և որդիք հարցն՝ որ անկեալ էին ընդ լծով ծառայութեան նոցա, ծնան և նոքա

Ա·

ՅՈՀԱՆԻՍԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՑԻՑ ԱՆՑԵԼՈՑ Ի ՎԵՐԻՆ ԿՈՂՄԱՆՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԸՍՏ ԿԱՐԳԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Սկսեալ ի ՌԻԱ Թուականէն Հայոց ցՌԽԹ (այն է յամէ Տեառն 1572 ց1600

Արդ զնեղութիւն և զդառնութիւն վշտաշատ ժամանակիս ո՞վ կարէ ընդ գրով արկանել, ով եղբարք. բայց փոքր ի շատէ ողբալով ասասցուք։

Ցաղագս ծովացեալ մեղաց իմոց, ազգն Մահմետականաց՝ որ ըմբռնեալ էին զգաւառս Հայոց՝ աւերելով և գերելով զամենայն շէնս և զանշէնս, տիրեալ բնակէին ընդ ամենայն տեղիս և այնչափ և այնքան խիստ էր լուծ հարկի նոցա, մինչ զի բազումք զրկեալք ի ստացուածոց և ի հայրենի ժառանգութեանց, դեռ ևս ոչ կարէին զերծանել, այլ և ոչ գոյր փախստեան ճարակ, և թաքստեան տեղիք, այլ ամենայն մարդ ի տարակուսանս կայր, և երանի տային մեռելոցն՝ և ոչ՝ այս կենդանեացս. քանզի ոչ եթէ սակաւ ժամանակ էր բռնութիւն սոցա ի վերայ գաւառաց, այլ բազում և յերկար ամօք. և որդիք հարցն՝ որ անկեալ էին ընդ լծով ծառայութեան նոցա, ծնան և նոքա

Ա·

ՅՈՀԱՆԻՍԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՑԻՑ ԱՆՑԵԼՈՑ Ի ՎԵՐԻՆ ԿՈՂՄԱՆՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԸՍՏ ԿԱՐԳԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Սկսեալ է ՌԻԱ Թուականէն Հայոց ցՌԽԹ (այն է յամէ Տեառն 1572 ց1600

Արդ զնեղութիւն և զդառնութիւն վշտաշատ ժամանակիս ո՞վ կարէ ընդ գրով արկանել, ով եղբարք. բայց փոքր ի շատէ ողբալով ասասցուք։

Ցաղագս ծովացեալ մեղաց իմոց, ազգն Մահմետականաց՝ որ ըմբռնեալ էին զգաւառս Հայոց՝ աւերելով և գերելով զամենայն շէնս և զանշէնս, տիրեալ բնակէին ընդ ամենայն տեղիս և այնչափ և այնքան խիստ էր լուծ հարկի նոցա, մինչ զի բազումք զրկեալք ի ստացուածոց և ի հայրենի ժառանգութեանց, դեռ ևս ոչ կարէին զերծանել, այլ և ոչ գոյր փախստեան ճարակ, և թաքստեան տեղիք, այլ ամենայն մարդ ի տարակուսանս կայր, և երանի տային մեռելոցն՝ և ոչ՝ այս կենդանեացս. քանզի ոչ եթէ սակաւ ժամանակ էր բռնութիւն սոցա ի վերայ գաւառաց, այլ բազում և յերկար ամօք. և որդիք հարցն՝ որ անկեալ էին ընդ լծով ծառայութեան նոցա, ծնան և նոքա

Ա·

ՅՈՎՀԱՆԻՍԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՑԻՑ ԱՆՑԵԼՈՑ Ի ՎԵՐԻՆ ԿՈՂՄԱՆՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԸՍՏ ԿԱՐԳԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Սկսեալ է ՌԻԱ Թուականէն Հայոց ցՌԽԹ (այն է յամէ Տեառն 1572 ց1600

Արդ զնեղութիւն և զդառնութիւն վշտաշատ ժամանակիս ո՞վ կարէ ընդ գրով արկանել, ո՛վ եղբարք· բայց փոքր ի շատէ ողբալով ասասցուք։

Յաղագս ծովացեալ մեղաց իմոց, ազգն Մահմետականաց՝ որ ըմբռնեալ էին զգաւառս Հայոց՝ աւերելով և գերելով զամենայն շէնս և զանշէնս, տիրեալ բնակէին ընդ ամենայն տեղիս և այնչափ և այնքան խիստ էր լուծ հարկի նոցա, մինչ զի բազումք զրկեալք ի ստացուածոց և ի հայրենի ժառանգութեանց, դեռ ևս ո՛չ կարէին զերծանել, այլ և ո՛չ գոյր փախստեան ճարակ, և թաքստեան տեղիք, այլ ամենայն մարդ ի տարակուսանս կայր, և երանի տային մեռելոցն՝ և ո՛չ՝ այս կենդանեացս· քանզի ո՛չ եթէ սակաւ ժամանակ էր բռնութիւն սոցա ի վերայ գաւառաց, այլ բա՛զում և յերկար ամօք· և որդիք հարցն՝ որ անկեալ էին ընդ լծով ծառայութեան նոցա, ծնան և նոքա

Ա.

ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ԱՆՑԻՑ ԱՆՑԵԼՈՑ Ի ՎԵՐԻՆ ԿՈՂՄԱՆՍ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԸՍՏ ԿԱՐԳԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Սկսեալ է ՌԻԱ թուականէն Հայոց ցՌԽԹ (այն է յամի Տեառն 1572 ց1600

Արդ զնեղութիւն և զդառնութիւն վշտաշատ ժամանակիս ո՞վ կարէ ընդ գրով արկանել, ո՛վ եղբարք. բայց փոքր ի շատէ ողբալով ասասցուք։

Ցաղագս ծովացեալ մեղաց իմոց, ազգն Մահմետականաց՝ որ ըմբռնեալ էին զգաւառս Հայոց՝ աւերելով և գերելով զամենայն շէնս և զանշէնս, տիրեալ բնակէին ընդ ամենայն տեղիս և այնչափ և այնքան խիստ էր լուծ հարկի նոցա, մինչ զի բազումք զրկեալք ի ստացուածոց և ի հայրենի ժառանգութեանց, դեռ ևս ո՛չ կարէին զերծանել, այլ և ո՛չ գոյր փախստեան ճարակ, և թաքստեան տեղիք, այլ ամենայն մարդ ի տարակուսանս կայր, և երանի տային մեռելոցն՝ և ո՛չ՝ այս կենդանեացս. քանզի ո՛չ եթէ սակաւ ժամանակ էր բռնութիւն սոցա ի վերայ գաւառաց, այլ բա՛զում և յերկար ամօք. և որդիք հարցն՝ որ անկեալ էին ընդ լծով ծառայութեան նոցա, ծնան և նոքա

որդիս, և որդւոց որդիս, մինչ ի բազում յազգս՝ որ ո՛չ թուի։ Ո՛չ ևս մխիթարութիւն գոյ յազգիս Հայկածին, այլ դեռ ևս կամք գլխագորեալք ի ներքոյ չար ծառայութեան նոցա, և ի հայրենի գաւառացն արտաքսեալ, ցիր և ցան եղեալ ընդ ոլորտս տիեզերաց, և իշխանազինք և ազատածինք՝ ծառայք լեալ ազգին մահմետականի։ Այլ և եկեղեցիք կոխան եղեն այլազգեաց. զորս քակեալ էին՝ զքարինս տանէին ի շինութիւն բերդից, և զորս չէն մնացեալ էին՝ ինքեանք պղծագործութեամբ, և երիվարք և ջորիք իւրեանց պարէին ի նոսա։ Եւ մեք գլուխ ի կո՛ր կամք, և բազում տարակուսանօք լցեալ՝ վասն այսպիսի աղետալի կսկծանացս, և ոչ ուստեք երևի հնար օգնականութեան։ Եւ այս յառաջնոցն էր գրեալ։

Իսկ արդ յերկոտասան ամի կենաց իմոյ նուաստ Յոհաննիսի՝ որ ծանեայ զնա (բայց վա՜յ ինձ՝ զի զպատուիրանաւն Աստուծոյ ո՛չ գնացի), և ի մերս Հայոց թուականի ՌԻԱ, էր ոմն թագաւոր Ատրպատականի ի յայլազգաց Դահմազ անուն, Շահ կոչեցեալ ի կարմրագլխաց, յոյժ խաղաղասէր և անագահ, մինչ ասիւր ի ծերագունից՝ թէ զհընգետասան ամի հարկն ո՛չ է առեալ ի յերկրէ իւրմէ։ Այլ և զպաշ վաճառականաց և զմաքս՝ որ վասն իւր ի գանձի իւրում ժողովեալ լինէր, եթա՛րձ յաշխարհէ տէրութեանն իւրոյ։ Այլ և զկանայքն լկտիք՝ որք ի քաղաքի նստէին և հրապարակայայտ զբազումս խոտորեցուցանէին, և հարկ տային յարքունիս, և զանասելի օճրագործութիւն Սոդոմական ախտի ընաւորեալ ի Պարսիկքն, զայն ամենայն վճիռ հրամանաւ և խափանեաց, ուրեք թէ երևէր՝ չարաչար տանջանօք սպանանել հրամայէր։ Եւ ի թուիս ՌԻԴ. մեռաւ ասացեալ Շահն թագաւորեալ ամս ԾԱ։ Եւ ոմն ի յորդոց նորա Իսմայէլ անուն, որ յառաջագոյն ի հօրէ իւրմէ արգելեալ կայր ի կլայ վասն իրաց ինչ յանդգնութեան, այժմ

ելեալ՝ թագաւորեցաւ ի տեղի հօր իւրոյ, և սուր ի գործ արկեալ՝ սպան զեղբարս իւր հորազատ թուով է, և սկսեալ զնախարարս զօրաց իւրոց սպանանել՝ զոմն յայտնի և զոմն ի գաղտնի, մինչ գրեթէ սպառել ջանայր զամենայն ազգն Պարսից։ Եւ զայս ծանուցեալ տիրատեաց Պարսիցն՝ թէ հասեալ է կորուստ անձանց իւրեանց, ոմն Ամիրխան անուն իշխան Թավրիզոյ, և Մահմետ ոմն իշխան Սհաթին յԱրարատեան գաւառի, մականուամբ Թօխմախ կոչեցեալ, և այլք ոմանք որ ոչ գիտեմ հաւաստեաւ զանուանս նոցա՝ միաբանեալ ընդ արքանեկաց խամայէլին՝ սպանին զնա ի գաղտնի։ Ոչ գիտելով զօրաց նորա զմահ խամայէլին, ի դիւան դատաստանի ոչ նստելն՝ ասացեալ լինէր յոմանց, թէ ի լրտեսութիւն գնացեալ է այլոց թագաւորաց վիճակ, և դառնալոց է։ Մինչև ի յամ մի այսպէս կարծեցեալ լինէր։ Եւ յետոյ ստուգիւ իմացեալ ամենեցուն զկորուստ նորին, և դարձեալ ամենեքեան միաբանեալ գնացին ի Խորասան, և բերին զոմն Խուդաբանդայ կոչեցեալ Շէխ գոլով, եղբայր խամայէլին, և որդի նոյն Դահմազ Շահին, կարգեալ ի հօրէն իւրմէ Տէր աշխարհին Խորասանայ, զնա թագաւորեցուցին խտեղի խամայէլին։ Բայց անարի և վատթար էր նա ի գործըս թագաւորութեան, և պակասեալ ի լուսոյ ևս։ Ի սորա երկրորդ ամի իշխանութեան, թագաւորն Բիւզանդիոյ ազգաւ Ցաւթման Մուրատ անուն, որև Խոնդկեար ասի, հրաման եհան զօրաց իւրոց՝ գալ ի վերայ աշխարհիս Կարմրագլխոյն։ Եւ ելեալ ոմն զօրագլուխ, Լալայ կոչեցեալ, բազում զօրօք եկն և եհաս յերկիրն Արարատեան, և գերեաց ընդ հայ և ընդ Տաճիկ թուով ԿՌ, և տարեալ խաղացոյց յերկիրն Հոռոմոց։ Եւ ի միւս ամին դարձեալ շարժեալ խաղաց ի վերայ Վրաց, և հասեալ ի փայտակարան քաղաք, որ է Տփխիս, շինեաց բերդս ի նմա, և ամրացոյց անդ արս բազումս պատերազմողաց, և զոմն Բագրատունի թագաւոր

կին. վասն զի այն եղև բեկումն նոցա վերստին. զի սրախոց ի գաղտնի սպանին զորդի Շահին. քանզի շուք թագաւորի ի տղայն երևէին, և ի նմանէ կարմրագլուխ Պարսիկքն յոյժ երկնչէին։ Եւ իբրև այս այսպէս եղև, ցրուեցան Պարսիկքն ըստ իւրաքանչիւր ոք՝ ոչ գիտելով զտեղի իւր, իբրև զգիշատեալ հօտ՝ որոյ ոչ իցէ հովիւ։ Եւս և զի խրոխտ հրաման թագաւորին Մուրատի Օթմանցւոյ պատեալ էր զնոսա որպէս զկղզի նման ծովոյ։ Եւ շահն Խուտաբանդայ յոյժ հեծեծանօք և թախիծ սրտիւ և լի տրտմութեամբ գնացեալ ի Խորասան առ միւս որդին իւր Աբաս, յանդէն թողեալն ի գալն իւր յԱտրպատականս՝ տիրել Խորասանայ. առ նա հասեալ Խուտաբանդային, և յետ սակաւ ամաց ինքն մեռաւ, ոչինչ քաջութիւն ցուցեալ յազգի իւրում անարին այն։

Եւ թագաւորեցաւ Աբաս որդի նորա ընդ նորա, յոյժ քաջ և յաղթող ի պատերազմի. վասն զի զԳիլանն, որ և Ջորջանէթ, ապստամբեալ ի հօրէ նորա, Աբասն քաջութեամբ նուաճեաց զնոսա ընդ ձեռամբ։ Այլ և Օզբէկն կոչեցեալ ի Բալխայ և ի Բուխարայէ ելեալ՝ էառ զՀէրի քաղաք. . . և այլք ի տեղաց Շահին, և ընդ ձեռամբ արար. մինչ, դեռ նա յԱրտաւէլն էր գնացեալ վասն նուիրանաց և ընծայից բաշխելոյ առ շիրմի հարցն իւրոց և հաւուցն։ Եւ լուեալ դարձաւ անտի, և գնացեալ՝ զՕզբէկն՝ զոմն կոտորեաց և զոմն փախոյց, և զտեղիքն իւր դարձեալ հաստատեաց։ Այլ և երկիցս անգամ զօրս արձակեաց ի վերայ նոցա. և յետոյ ինքն գնացեալ՝ զբազումս ի նոցանէ սպան յոյժ պատերազմաւ. և զորդի թագաւորի նոցա ըմբռնեալ՝ դարձաւ ի տեղի իւր ի Ղազուին. և այնպէս նուաճեաց զնոսա։ Եւ է թագաւորն Աբաս յոյժ խաղաղասէր, մանաւանդ քրիստոնէասէր, որ և ասի ի վաճառականաց՝ թէ ի տան գանձի իւրում զնշան սուրբ խա-

չին պատուով պահեալ ունի. և ի ժամ պատերազմի ի ծոց իւր բարձեալ տանի ընդ իւր։ Եւ այժմ է իշխանութիւն նորա ի Խորասանայ մինչև յԱրտաւէլ և ի յԵրասխ գետ։

Իսկ ի ՌՆԷ. Թուականին, դարձեալ հրաման ել ի Մուրատ խոնդկեարէն ումեմն Ֆարհատ կոչեցելոյ, առողի և շինողի Երևանայ. զոր յառաջ քան զՕսմանն՝ նա ունէր զզօրապետութիւն կողմանս արևելից յետ Լալային։ Եւ այժմ վերստին զիւր առաջին իշխանութիւնն շնորհեաց նմա. և առաքեաց (զնա) ի վերայ Գանձայոյ՝ հեռացուցանել զմնացեալ սակաւ կարմրագլուխքն որ անդ, և շինել ի նմա բերդ, և դառնալ։ Որ և եկն իսկ ծանր զօրու, և արար ըստ հրամանի խոնդկեարին։ Հերքեաց, մերժեաց, հեռացոյց, տարակացոյց, ուրոյն կացոյց, զատոյց, ի բաց կացոյց, հալածեաց, փախստական արար, վտարեաց, մեկուսացոյց. և ինքն զհետ մտեալ մինչ ի գետն Երասխ, և զբազում գերեաց, և զարս ետ ճարակ սրոյ. այլ և գետահեղձ արար զյոլովս։ Եւ դարձաւ շինեաց բերդ ի Գանձայ, և կարգեաց ի նմա զօրս ըստ օրինի իւրեանց՝ ծառայ կոչմամբ. և ինքն դարձաւ առ կայսրն իւր։

Իսկ Շահն Աբաս յորժամ ետես զեղեալքս ամենայն առ աշխարհն իւր՝ երկեաւ ևս վասն տեղոյ շիրմից հարցն իւրոց և հաւուցն, զԱրտաւէլ գուցէ առցեն, և յառաջ ի ներս ի պարսիկս ևս ճեպեսցեն. դեսպանս առաքեաց, հրեշտակութիւն արձակեաց առ Մուրատ խոնդկեարն՝ առ ի խաղաղութիւն համոզել, և սէր ընդ միմեանս ունել։ Եւ այս ոչ եղև լսելի գոռոզին՝ պատանդս խնդրելով ի նմանէ։ Եւ շահն Աբաս յաւել ևս առաքել զեղբօր իւրոյ զորդին հանդերձ մեծ իշխան դայեկաւ և երկերիւր զինակիր սպասաւորով առ խոնդկեարն՝ մնալ պատանդս անդէն ի յԸստամպօլ վասն խաղաղութեան ի միջի իւրեանց, որով խաղաղութիւն եղև իսկ։

Եւ ի ՌԽ· թուին մեռաւ Մուրատ խոնդկեարն, և թագաւորեցաւ սուլթան Մահմետ՝ որդի նորա՝ ընդ նորա։ Եւ յաւուրս այս Մահմետի յարեան Ֆռանկքն՝ որ Մաճարք կոչին՝ ի վերայ ծովու բազում նաւօք, և ետուն պատերազմ ընդ նոսա ամս . . . ։ Եւ յամենայն ամի յառնեն ընդ միմեանս ահագին և սաստիկ պատերազմաւ. և կոտորմամբ իրերաց· որպէս տապարաւորս և կացնաւորս մայրահատաց հատանեն՝ սպառելով զմիմեանս հրով և սրով։ Եւ ի միւս ամին յերկաքանչիւր կողմանց՝ յարքայէ իւրեանց դարձեալ զօրս հասեալ լինի ի Թիկունս· և լինի նոր նորոգեալ պատերազմն յետինս ամի կրկին ևս քան զառաջինսն յամ։

Եւ ի թուականիս ՌԽԹ· յորում եմք, է այսպէս· և ապագայն՝ Տեառն Աստուծոյ է յայտնի՝ թէ զի՞նչ լինելոց է յայնմ, որում շնորհելոց է կողման ինչ պարտութիւն, և կողման ինչ յաղթութիւն։ Զի գրեալ է· ո՛չ թէ զօրութեամբ զօրանայ հզօրն, այլ Տէր տկար առնէ զհակառակորդն։ Տէր սուրբ է, և նա կարողացուսցէ զհաւատացեալս խաչի իւրոյ։

Այժմ դարձեալ երկրորդեսցուք վասն Սիմոնի թագաւորին Վրաց՝ թէ զի՞նչ եղև. քանզի Սիմոնն, յորժամ փախեաւ ի Լալայէն, գնացեալ ի յանկեան ուրեք ինչ իւրոյ աշխարհին՝ բնակէր ի մացառ և ի կապան տեղիք, և ի սիրտ իւր խոցեալ լինէր վասն առման երկրին իւրոյ, և հնար իրացն ո՛չինչ կարէր գտանել վասն յոյժ խրոխտ լինելոյ համբակին իւրոյ· սպասէր խնամոցն Աստուծոյ . . . ։ Պատգամս յղէր, և հարկս խոստանայր Մուրատին՝ երբեմն տալով և երբեմն ո՛չ տալով, ապստամբէր ի նմանէ, և աւազակ ի վերայ բերդիցն արձակէր, զպատճառն, զզօրօք բերդիցն արկանելով՝ առ Մուրատ թագաւորն համբաւէր, և ի նմանէ վնասն նմա շնորհեալ լինէր։ Եւ յորժամ

թագաւորեաց սուլթան Մահմետն, Սիմոնն զխորհուրդ ապստամբութեան իւրոյ յայտնեաց այսպէս։ Զհարկն ոչ տալով, և զաւազակսն յոյժ բազմացուցանելով, յաւել ևս ինքնին զօրածողով եղև. և յարեաւ ի վերայ բերդին Գօրոյ, և ամիսս ընդ նեղեաց զնոսա, և առ զնա, և քակեալ զքարինս բերդին՝ ողամբ .... այլազգեացն տանել հրամայեաց և ի կուր գետն արկանել. և ապա զարս կոտորեաց սրով, զկանայս և զորդիս նոցա յաւար բաշխեաց զօրաց իւրոց Վրաց։

Ի յայսմանէ ամենայն ազգն Հագարու ի սիրտ և ի խոր խոցեցան, և յոյժ սրտմտեալ և ի բարկութեան ցասման հարեալ Մահմետ խոնդկեարին՝ յոյժ տագնապաւ հրաման եհան, զտեղի Ֆահրատին և զիշխանութիւն նորին տալով ներքինւոյն Ջաֆարի՝ որ ի Թավրէզ։ Եւ առաքեաց (զնա) ի վերայ Սիմոնին՝ առնուլ զվրէժ անարգանաց և արեան Օթմանական և խամայէլական գնդին։ Եւ յորժամ ի Թագաւորէն էառ զհամարձակութիւնս զայս՝ երկրորդ վիրագչէզոքն այն Ջաֆար, յոյժ խրոխտացաւ. և արձակեաց հրաւիրակս ընդ կողմանս իշխանութեան իւրոյ, և ինքն ել ի Թավրիզոյ՝ եկն յԱրարատ։ Եւ ժողովեցան անդ ամենայն հրաւիրեալքն առ նա զօրք բազում։ Եւ սուրհանդակք արձակեալ ի հեռաւոր տեղիս գեղից և քաղաքաց՝ տանել կերակուր ինքեանց և ձիոց, պատրաստել անցս ճանապարհաց իւրեանց։ Այլ և թիւս քսան հազար արանց արկեալ ռամկաց Հայոց և Տաճկաց յամենայն աշխարհաց՝ ունելով ի ձեռս իւրեանց յորթուց և թիաց, տապարաց և կացնաց, բահաց և փայտատաց՝ բրիչ տանց հիմանց. այլ և խիստ էառ հարկս ի ժողովրդենէ արտաքոյ նոմոսաց իւրեանց։ Եւ ապա ելեալ գնաց յոյժ երկիւղիւ. զի ի վաղուց հետէ զփորձ առեալ էին բազում անգամ ի քաջութենէն Սիմոնի և ի հնարիմաց պատերազմ

րա· և ի նմանէ պարտեալ՝ ամօթալի դիմօք յետս էին դարձեալ։ Եւ այժմ իբրև Հասին յերկիրն Վրաց, զնոյն կարծելով երկնչէին և զտեղի առին աւուրս Գ. և չև ևս էր եդեալ մարտ ճակատուն, և ոչ պատգամս և դեսպանս առ իրեարս գնացեալ։ Եւ Վրացն խորհեալ ընդ միմեանս՝ ասեն ցՍիմոն. «Թո՛յլ տուր՝ այսօր տարցուք զտունս և զընտանիս մեր առ լերամբք, և մեք դարձցուք՝ յամենայն սրտէ և յամենայն զօրութենէ մերմէ արեամբ չափ և մահու պատերազմեսցուք ընդ Թուրքացն, և յաղթեսցուք նոցա զօրութեամբն Աստուծոյ։ Բայց վասն ընթացից նուրին բառնալոյ զսահման աղօթից ի յազգէս քրիստոնէից, մինչ զի ի բոլոր տարին ի դուռն եկեղեցւոյն ոչ ընթանան ի փոքունց մինչև ի մեծամեծս, վասն այսր իրաւունքն Աստուծոյ ոչ ետ թոյլ կատարել խորհրդոցն Վրաց՝ զի ասէ Աստուած մարգարէիւն. «Ապա թէ ո՛չ դառնայք առ նա, զսուր իւր սրեալ է, և զաղեղն լարեալ»․ և կամ թէ ասէ. «Միթէ վերանայցէ՞ փայտատ առանց փայտահարի, և սղոց առանց ուրուք ձգելոյ»․ և դարձեալ ասէ՝ «Ես սպանանեմ, և ես կեցուցանեմ, հարկանեմ, և ես բժշկեմ»․ և կամ ասէ. «Ձի զօր կամի Տէր կորուսանել՝ յիմարեցուցանէ»։ Վասն որոյ յիմարեալ Սիմոնին այժմ՝ նստի ի գինի սակաւ արամբք։ Եւ յայնմ կողման՝ յորում էր Սիմոնն, Թուրքացն ամենևին ոչ ունելով կարծիք զՍիմոնին անդ լինելն, բայց աւարի պատճառաւ՝ Թուրքացն գունդ ինչ բաժանեալ և ի կողմն յայն գնացեալ, և տեսեալ զՎրացի ոմն՝ ըմբռնեն. և յառաջ գնացեալ սակաւ ինչ՝ զՍիմոնին գունդն տեսանեն. և ի յըմբռնելոյն հարցեալ զո՞վն լինել այնմ, և լուեալ ի նմանէ՝ թէ նա ինքն իսկ է Սիմոնն, Տաճկացն յոյժ երկուցեալ՝ յետս կանգնին. և վաղվաղակի արս զօրաւորս արագընթաց երիվարօք առ բանակն Հասուցանեն, և Ջաֆար զօրապետին յայտնեն։

Եւ նորա յոյժ զուարճացեալ, և բազում քաջ արանց խրախոյս տուեալ՝ առաքէ։ Եւ գնացեալ ըմբռնեն զՍիմոնն՝ և բերեն առ նա։ Եւ ի գալն՝ ելեալ ընդ առաջ Ջաֆարն յողջունել զՍիմոնն, ապա ի լեզուս իւրեանց մեծաձայն հնչմամբ օրհնեցին զԱստուած՝ ի լուր բանակին։ Եւ Սիմոնին զնոյն երկրորդեալ՝ ասէ. «Օրհնեալ է Աստուած, և անփոփոխ Տէրութիւն նորա. զի Տէր մեռուցանէ, և Տէր կեցուցանէ, իջուցանէ ի դժոխս՝ և հանէ»։ Եւ Ջափարն անդէն սուրհանդակ արձակեալ առ խոնդեկարն յաւետել նմա. և ինքն առեալ զՍիմոնն՝ ժամանէ ի Թավրէզ։ Եւ հրաման ել ի խոնդկարէն յամենայն տեղիք տէրութեան իւրոյ՝ զարդարել զփողոցս քաղաքաց, և ամենայն ումեք աւուրս երեք նստել ի խրախութիւն ընդ տիւ և ընդ գիշեր (և եղև այնպէս), և զՍիմոնն առ ինքն տանել։ Եւ Ջաֆարին պահեալ զՍիմոնն ի Թավրէզ յաւուրս ձմերան և գարնան, ի յամարան ժամու առաքեաց առ կայսր՝ որ ի Բիւզանդիա. և ի գնալն՝ հասեալ ի կարնոյ քաղաք՝ զտեղի առին վասն ուրումն իշխանի հրովարտակաց դպրի, որ ի լեզուս իւրեանց Էօղընէ ասի. ընդ իւր ունելով արանց աւելի քան ԼԻ աց ապստամբելոց ի յաւագէն իւրմէ և ի Թագաւորէն ևս։ Եւ այս երկու ամ է՝ որ զգլխահարկ ժողովրդեանն՝ որ վասն Թագաւորաց է, յինքն կորզեալ ժողովէ։ Այլ և վասն Սիմոնին զգուշութեամբ պատուէր տուեալ է զօրաց իւրոց՝ յափշտակել ի տարողացն և առ ինքն հասուցանել։ Յաղագս այս պատճառի Սիմոնն արգելեալ կայ ի յԱրզրում քաղաքի։ Օրհնեալ է Աստուած, զի վերջն նմա է գիտելի։ *

---

* Գրչագիր օրինակն՝ յորմէ տպագրութիւնս այս արարաւ, գաղափարեալ է ձեռամբ արգոյ բարեկամի իմոյ Պ. Ոսկանայ Գէորգեան Յովհաննիսեանց Երևա՛ ոէն գտելոյ ի վերջ կոյս

առ սուլտանն Հալպա զաւուրս բազումս, և յորժամ լուաւ զմահ եղբարցն, եկն յաշխարհն Կիլիկիոյ օգնականութեամբ սուլտանին Հալպայ, կամեցաւ տիրել աշխարհին և ոչ կարաց. այլ դարձաւ անդրէն ի Հալպ, և միւսանգամ դարձեալ խնդրեաց ի սուլտանէն զօրս բազումս, և շարժեցաւ գալ ի վերայ քրիստոնէից աւերել զաշխարհն՝ և օգնականութեամբ անօրինացն տիրել երկրին։ Այլ իշխանքն Հայոց՝ յորժամ լուան զգալն նորա, առաքեցին առ նա զի մի՛ եկեալ տիրեսցէ աշխարհին, և մի ինչ վնասեսցէ քրիստոնէից զօրքն անօրինաց, և նա լուեալ զայն՝ դարձոյց զզօրսն սուլտանին մեծաւ շնորհակալութեամբ։

Եւ Մլեհն եկեալ տիրեաց աշխարհին։ Իսկ պայլն Թումա՝ երկուցեալ ի նմանէ՝ փախուցեալ գնաց յԱնտիոք, և զԹորոսի որդին կալան ամպարիշտ ոմանք և սպանին։ Այս Մլեհ էր այր չարասիրտ յոյժ, և բազում աղտեղի գործոք լցեալ. վասն որոյ սպանաւ ի զօրաց իւրոց ի մէջ քաղաքին Սիսայ։ Այլ Ստեփանէի մնացեալ էին Բ. որդիք, Ռուբէն և Լևոն, որք սնեալ կային առ քեռին իւրեանց Բակուրան տէրն Պապեռօնին, և յորժամ սպանաւ Մլեհն, իշխանքն և զօրքն Հայոց, յղեցեալ բերին անտի զՌուբէն որդի Ստեփանէի և կացուցին Պարոն Հայոց։

Եւ տիրեաց աշխարհին Կիլիկիոյ՝ Ռուբէն որդի Ստեփանէի, այր բարեբարոյ և իմաստուն, և առատ յոյժ։ Սա էառ իւր կին յազգէն Ֆռանկաց զՋապել դուստր Հանֆրէ տէր Դուրունին, և ծնաւ նմա դստերս երկուս, Ալիծ և Ֆիլիպ։ Իսկ ի հասանել վախճանին Ռուբէնայ, կացոյց յաթոռն զեղբայր իւր զԼևոն, յանձնարարեալ նմա զերկոսին դստերսն իւր, և ինքն վախճանեալ թաղեցաւ ի Դրազարկն։ Յետ մահուան Ռուբէնի՝ տիրեաց աշխարհին Կիլիկիոյ, Լևոն եղբայր իւր, որ Ը. երորդ իշխող էր յազգէ Ռուբինանց և եղև առաջին թագաւոր Հայոց ի Կիլիկիայ՝ որ և

քաջութեամբ և իմաստութեամբ տիրեաց Հայրենի աշխարհին, և այլ բազում գաւառաց և աշխարհին Խաղրիայ չինեաց և բազում գիւղս և ամրոցս ի պէտս պաշտպանութեան աշխարհին իւրոյ։ Արար և պատերազմունս մեծամեծս որպէս գտանի ի կիպրոսեան գիրս պատմութեան նորա։ Իսկ զերկոսին դստերսն Թոմլէնի եղբօր իւրոյ կարգեաց այսպէս. զՄելիզէնն ետ յամուսնութիւն Բեմունդ բըռբընձին Անտիոքայ, յորմէ ծնաւ որդի մի Բովլէնն անուն զոր կոչէին բրինձ Բոմլէն։ Այս բրինձ Բոմլէնն՝ ա. իւր կին զՀէլուիզ դուստր Հեմրի թագաւորին Կիպրոսի, և ծնան նմա դստերս երկուս, Էսզիւ և Մարիա. Էսզիւն մեռաւ առանց կարգելոյ, և Մարիայն եղև կին Ֆելիպ տը Մոնֆորդին որ տիրէր Տրոյ։ Եւ միւս դուստրն Բովլէնի Ֆիլիպն՝ եղև կին թագաւորին Յունաց Լասքարէ, և ծնաւ որդի մի Կոստանդին անուն, այլ ոչ ժամանեաց ի մեծութիւն վախճանեցաւ փոքր. և յետ ամաց ինչ տիրելոյ Լևոնի աշխարհին Կիլիկիոյ, առաքեցաւ նմա յընտրութեն Ալամանաց՝ և ի կայսերն Յունաց թագ թագաւորութեան, և նա ընկալեալ օծաւ ի մայրաքաղաքն Տարսուս թագաւոր ազգիս Հայոց, որ եղև առաջին թագաւոր յաշխարհն Կիլիկիոյ. և էառ իւր կին՝ զՍպիլ դուստր Հեմրի թագաւորին Կիպրոսի. և ծնաւ դուստր մի Զապէլ անուն, և յետ ամաց ինչ վախճանեցաւ թագաւորն Լևոն բարիոք խոստովանութեամբ, և թաղեցաւ ի քաղաքն Սիս, և մասն ինչ ի նմանէ թաղեցաւ ի վանքն Ակներ զոր ինքն էր շինեալ։ Իսկ յետ մահուան թագաւորին Լևոնի, եկաց պայլ աշխարհին՝ Ադամ տէրն Մանիօնին, որ յետ աւուրց ինչ սպանաւ ի Հաշիշեցն ի քաղաքն Սիս։ Եւ եղև պայլ Կոստանդին Գունդստապլն որ էր քեռորդի թագաւորին Լևոնի, և տէր Բարձրբերդոյ և Պապեռոնին։ Իսկ յաւուրս սորա՝ [illegible] Բովլէնն եկեալ յԱնտիոքայ գնաց ի

Կուռիկոս և տարեալ ընդ իւր զմայրն իւր ետ ի կնութիւն Վահրամ Մարաջախտուն և նա ամուսնացաւ ընդ նա, և զօրինօք ամուսինն իւր վարեալ առաքեաց առ եղբայր նորա Լևոն տէր Բերդկանն, և Մօխրոտին։ Իսկ բըրինձ Ռովբէնն՝ և Վահրամ Մարաջախտն եկեալ ի Տարսուս առեալ ընդ իւրեանս զիշխանսն որ անդ կային, զՄօլևոնցիք, և Ջապլհասնանք և զայլսն, և եկեալ նոքօք տիրեցին Ատանոյ, և անտի ելեալ երթային ի Մսիս, վստահացեալ ի զօրս իւրեանց համարէին տիրել ամենայն աշխարհին և արտաքս ընկենուլ զԶապէլ դուստր թագաւորին Լևոնի. ի սեպհական աթոռոյ հօրն նորա այլ Աստուած ոչ ետ թոյլ կատարել զչարութիւն կամաց իւրեանց. հանդէպ ելեալ նոցա պայլն Հայոց Կոստանդին սակաւ զօրօք և պատերազմեցաւ ընդ նոսա մերձ ի Մսիս, և շնորհօքն Աստուծոյ յաղթեաց նոցա։ Իսկ բրինձ Ռովբէնն՝ և այլ իշխանքն փախուցեալ գնացին ի Տարսուս և անդ ամրացան և պայլն զհետ եկեալ զօրօք պաշարեաց զնոսա, և յետ բազում աւուրց էառ զքաղաքն Տարսուս, և կալաւ զբրինձ Ռովբէն՝ և զիշխանսն նոցա, և եդին ի բանտի որ և անդ վախճանեցան։ Եւ անտի գնացեալ ի Կուռիկոս առին զնա՝ և զայլ ապստամբեալ ամրոցսն շուրջանակի։

Իսկ յետ այս ինչ գործելոյ՝ խորհուրդ արարեալ իշխանքն Հայոց, ամուսնացուցին զԶապէլ դուստրն թագաւորին Լևոնի ընդ Ֆիլիպ որդի կոյր բրընձին։ Եւ Ֆիլիպն օծաւ թագաւոր երկրորդ՝ ի քաղաքն Տարսուս, և ամենեքեան մտերմութեամբ ծառայէին նմա, իսկ նա խորհուրդ չար եդեալ ի մտի իւրում. հրամանաւ հօրն իւրոյ և թելադրութեամբ ամենայն Անտիոքացւոց և Դամիկցեց, զի զեկեղեցիսն Հայոց՝ և զիշխանսն զամենեսին ջնջեսցեն. և Ֆռանկք կացուսցեն ի տեղի նոցա, զոր լուեալ ոչ կարացին տանել այնպիսի ամպարշտութեան, այլ յաւուր միում

մինչ կային ի Թիլն բերդ, Ճօֆրի տէրն Սարվանդիքարին՝ և պռօքսիմոսն Տրդատ, կալան զնա, և անտի տարեալ եդին ի բանտի յանառիկն Բարձրբերդ և անդ վախճանեցաւ։ Իսկ յետ այս ինչ գործելոց՝ ամուսնացուցին զԹագուհին Զապէլ ընդ Հեթում որդի Կոստանդեայ պայլուն Հայոց, և օծին զնա թագաւոր մեծաւ խնդութեամբ ի մայրաքաղաքն Տարսուս։

Եկաց երրորդ թագաւոր Հայոց, ամենագովելին Հեթումն որ առաւելեաց բարութեամբ քան զամենայն թագաւորս, և ետ նմա Աստուած կրկին շնորհս նորոգելոյ՝ և անեցուցանելոյ զթագաւորութիւնս Հայոց։ Եւ ծնան նմա որդիս երիս երիս. Լեւոն, Թորոս, Ռուպէն, և դստերս Ե. (8), Սպիլ, Ֆիմի, Ռիթա, Զապէլ, Մարիայ. սորա փոքր որդին Ռուպէն վախճանեցաւ մատաղ տիօք և Թորոսն սպանաւ ի զօրացն Մսրայ ի կապանն Մառոյ, յորում աւուր և զանդրանիկ եղբայր նորա Լեւոն կալանաւոր, արարեալ տարան ի Մսր, զոր յետ երկուց ամաց գնեաց զնա հայր նորա ի ծառայութենէն Մսրայ, և ետ գին սուլտանին, զքերդն Դարպսակ զՍօղուր աշխարհն որ էր խուշտաշ սուլտանին և կայր ընդ ծառայութեամբ Թաթրուն, զոր խան Ապաղայն շնորհեաց զնա թագաւորին Հեթմոյ վասն թափման որդոյ նորա։ Իսկ Սպիլ դուստր սորա եղև կին՝ Պեմունդ բրնձին Անտիոքայ և Գունթին Տրապօլսոյ։ Ֆիմին՝ եղև կին Ճուլիան Սայիտոյ տիրոջն, Ռիթայն եղև կին՝ Կոստանդին Սարվանտիքարին տիրոջն, Զապէլն մեռաւ անկարգ։ Եւ Մարիայն եղև կին, Կի տը Պլնին։ Եւ ի հասանել վախճանի թագաւորին Հեթմոյ, առ եզր Պարատիս գետոյ որ կոչի Ակներ, նախ կրօնաւորեցաւ և կոչեցաւ անուն նորա Մակար, և ապա հանգեաւ՝ և թաղեցաւ ի Դրազարկն։ Յետ որոյ եկաց յաթոռն նորա անդրանիկ որդին նորա՝ Լեւոն։

Լեւոն որդի Հեթմոյ՝ եկաց չորրորդ [illegible] այոց. և

ծնաւ ի քաղաքն Ցարսուս յաւուր յայտնութեան Ցեառն։ Սա՝ էառ կին զկեռան դուստր Հեթմոյ տեառն Լամբրունին, և ծնան նմա որդիք Է՝ Հեթում, Թորոս, Սմբատ, Կոստանդին, Ներսէս, Օշին, Ռուբէն։ Եւ դստերս Գ, Զապէլ, Ռիթա, Թեֆանոյ։ Սա վախճանեցաւ ի քաղաքն Սիս և թաղեցաւ ի Դրազարկն։ Յետ որոյ տիրեաց աշխարհին Կիլիկիոյ, անդրանիկ որդին նորա Հեթում։ Եւ Թորոս եղբայր սորա՝ էառ կին զՄարգրիտա դուստր Յիկոր Լուսինեանց թագաւորին Կիպրոսի, և ծնաւ նմա որդի մի Լեւոն անուն։ Իսկ աւագին քոյր սոցա Զապէլ եղև կին Ամօրի Սրոյ տիրոջն, և որդւոյ թագաւորին Կիպրոսի, մի[illegible] [illegible]։

Դ.

ՀԱՄԱՌՕՏ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՌՈՒԲԻՆԵԱՆ ԻՇԽԱՆԱՑ

«Ի Թուականութեանս Հայոց ՉԼԵ՝ յամի եղեալ կատարեցաւ աստուածախօս մատենիս, հրամանաւ աստուածասէր և ամենիմաստ՝ բարեպաշտ և հանճարեղ պարոնին Հեթմոյ՝ որդւոյ Քրիստոսապսակ սուրբ արքային Լեւոնի։ Որ լի է պատարուն իբրև զծաղկազարդ բուրաստան հաւաքեալ ի հին և ի նոր օրինաց, ի պէտս պայծառութեան տօնից տէրունականաց, հրաշափառ ծննդեան Քրիստոսի և կենսաբեր չարչարանացն, փառաւոր յարութեանն, և սքանչելի համբարձմանն, պայծառ գալստեանն սուրբ Հոգւոյն, և այլոց փրկչական տնտեսութեանցն։ Ընդ որս և սրբոցն Աստուծոյ, առաքելոց և մարգարէից, բազմաչարչար մարտիրոսաց՝ հայրապետաց և միանձանց, և ամենայն հաճոյացելոց Աստուծոյ, որով մեծախորհրդութիւնն, և շնոր՝

մերոյ փրկութեանն՝ միշտ հաշտիլ յեկեղեցիս սրբոց խոն-կամութեամբ հնչմամբ աւագի Աստուծոյ։ Ի բարեխօսութիւն մեզ մեղաւորացս, ի վարդապետութիւն խորոտ յաւիտենական կենացն ժամանելոց։

Զայս խորախնամութիւն հովուապետի, և ամենահրաշ փառ-թամութիւնս տացուք նախայիշատակելոյ բարերարէք Գարեգին մեր Հեթումի. որ է շառաւիղ բարեշնորհ ընկեր յարմատոյ Թագաւորութեանն Ռուբինեան տանն, և Աշխարհագետան առաջին, որ յայտնապատեալ լինի զայս ձև օրինակի։

Ցորժամ յաղախնանձին զօրացն սրոյ՝ և ի Պարսկականն խաւարին նեղութենէ՝ ապառնեցաւ թագաւորութիւնն Հայոց ի տանէն Արևելից, և բարձաւ բարձրակ տէրութեան նոցին ի կողմանցն հիւսիսոյ, յայնժամ սահմանք իշխանք Հայոց և որք ընդ իշխանութեամբ նոցին՝ զետեղեալ պանդխտեցան ի սորին կողմանս Գամիրաց և Կիլիկիոյ. որք և անդանօր նեղեալք և նահանջեալք ի նենգաւորէն յազգէն Յունաց, խոյս տուեալ եկին ի սահմանս կեսարիայ կապադովկիացւոց, Ռոյ տիրեալ քաջութեամբ արքայն մեծ Գագիկ, և զրաւումն ի Յունաց ատատակեալ. ընդ որս և զՄետրապօլիտ քաղաքին զՄարկոս, որ եղեռնական բարուք՝ զանուն Ազգին Հայոց՝ շանն իւրոյ մականուանեալ՝ Արմէն անուն վերաձայնէր։ Արքայն բարեշուք՝ զնա և զշունն իւր ի միում քրձի չար հարուածովք զանից ի միասին սատակեաց։

Վասն որոյ և յընդհանուր Յունաց բնակչաց աշխարհին սպանեալ եղև. որով և ապաւանս արդար արքայն յամբարիշտ տոհմին Մանդալէի, ի բերդն Կնդռաւակայ։ Եւ յայնմ պատճառէ զրաւեցան պայազատքն Հայոց, և այլ եւս խառնիճաղանճ բազմութիւնքն ընդ բազում տեղիս և գաւառս պանդխտեցանք։

Ընդ որ   ուն ամն իշխան իշխանաց ի սեռէ

[illegible] Ռուբէն [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

զուամս և ամենայն ազգաց քրիստոնէից տեղի և տուն պատրաստեալ յարգեցաւ, բարձրացաւ և հռչակեցաւ յամենայն լեզուս։ Որք զԿիլիկիայ անուն լքեալ՝ Թորոսի երկիր զաշխարհն նորին վերաձայնէին. և նա բարւոք վարուք կենցաղավարեալ հանգեաւ ի Քրիստոս, և թաղեցաւ ի սուրբ ուխտն Դրազարկն, թողեալ իւր որդի մի, որ նենգեալ սպանմամբ յամբարշտաց ումանց։ Վասնորոյ ընկալաւ զիշխանութիւն մեծին Թորոսի եղբայր նորին Լևոն. որ և ծնեալ երիս որդիս, զԹորոս, զՍտեփանէ, և ի հարճէ զոմն Ռուբէն անուն։ Այս Լևոն տիրեալ Մամեստիոյ և Տարսոնի, և ամենայն սոցին նահանգի, և աջակցեալ Ֆռանգաց ի գործ պատերազմի՝ քաջութեան անուն ստացաւ. և կացեալ յիշխանութեանն կարողագոյն կենօք և առաքինի վարուք, մինչև եկն թագաւորն Յունաց Փռափռոժէն ի Կիլիկիայ և պատրանօք կոչեալ զԼևոն ըմբռնեաց ի կապանս երկու որդովքն Թորոսիւ և Ռուբինաւ, ոչ դիպեալ անդ Մլեհին և Ստեփանէի, զի կային յՈւռհայ, առ կոմս նորին, որ էր քեռի նոցեանց։ Առեալ Փռափռոժէն զԼևոն որդւովքն, տարաւ ի Կոստանդինուպօլիս և արկ ի բանտ. յորում տեղւոջ Ռուբէն վասն անհնարին քաջութեանն կուրացուցին կուրացեալ նախանձով ազգն Յունաց։

Եւ մեծն Լևոն (և) որդի նորա Թորոս մնացին անդանօր ի բանտի. և իշխանութիւն Հայոց բարձաւ ի Կիլիկիոյ, տիրելով վերստին Յունաց։

Յետ ժամանակաց ինչ լինելոյ ի բանտի՝ ետես երազ որդի նորա Թորոս, և պատմեաց հօր իւրում, թէ տեսի յանուրջս, զի այր ոմն տայր յիս նկանակ մի հացի, և ձուկն ի վերայ. և ես առի և քեզ ոչ ետու ի նմանէ։ Եւ հայրն խնդացեալ ելոյծ զտեսիլն որդւոյն, թէ ունիս վերստին տիրել Կիլիկիոյ, զոր նախնիքն մեր կալան քաջութեամբ. այլ և ընդարձակեսցես զտէրութիւնն քո մինչև

ի ծովն, ղոր ձուկն նշանակեաց։ Սակայն եւ յայնմ ոչ ժա-մանեմ՝ ոչ եւ եղեւ խուկ. զի մեռաւ մեծն Լեւոն ի կոստանդ-նուպօլիս։

Եւ մեծն Թորոս զտեալ ագնուութիւն յԱստուծոյ, եւ գի-պօղ ժամու վերստին եկն ի Կիլիկիա, եւ ձեռնտուութեամբ լեռնակողմանցն Տորոսի ազգին Հայոց՝ որ մնացեալ էին անզանոր, տիրեաց նախ Վահկային, եւ ամենայն փոքրկոյ։ Եւ յետ սակաւուց Անարզաբայ եւ ամենայն գաւառակաց-մանն. զորոյ զլեռնական գաւառեանն ի կոստանդնուպօլսէ եւ զարքեւոյն Կիլիկեայ՝ այլ եւ այլ օրինակաւ պատմեն գիրք. բայց որպէս եւ է զթուլթեամբն Աստուծոյ եւ ազնութեամ-բքն ազատեալ ի բռնութէ վերստին տիրեաց իշխանութեանն նախնեաց իւրոց, զոր յափշտակեալ էր Յունաց։ Եւ եւս ընդարձակեալ զպարզուկ տէրութեան իւրոյ, գնաց ի Մա-մեստիայ. եւ առ զնա։ Եւ մինչ կայր անդ յանհոգս. Տուկն Յունական ազգին, որ էր ի կայսերէ կարգեալ, ժողովեալ զզօրս իւր, եւս եւ զՀայկազունսն, զՆաթանիլեանք զՏեառ-ոյն Ասկուռայ, եւ զՀեթում տէր Լամբրոնին. որք եւ նոքա յարեւելից ի սորայն խանձյելացեալ խորս տուեալ եկին եւ կալան զկողմանս. Նախատացեալ, եւ մտին ընդ հնա-զանդութեամբ կայսերն Յունաց։ Վասնորոյ եւ ընդ նոցին զօրաց եւ զօրապետաց եկին ի վերայ Թորոսի ի Մամեստիա՝ Եւ նա յարուցեալ սակաւուք արամբք՝ անզէն եւ անպատ-րաստ ի վերայ անկաւ բիւրական զօրացն՝ յաղթական ժա-մու. զՅոյնսն եսպան, եւ զՀայկազունսն ձերբակալ արա-րեալ կալաւ, եւ յետոյ ազատեաց։

Եւ այսպէս քաջացեալ էառ զՏարսոն եւ զյոլով մասն Սավռիոյ։ Զորոյ քաջութեան համբաւ լուեալ կայսերն Էմ-մանուէլ՝ որդւոյն փեռափեռօժէնին, մտմտեալ բերել զառ ի ծ՝ եկն զօրօք բազմօք ի Կիլիկիայ՝ ըմբռնել զԹորոս. եւ պա-շարեալ զնա ի դղեակն Բարձրբերդ կոչեցեալ։

Յարձակեալ ապա քաջն Թորոս ի վերայ ժողովոյն Յունաց՝ զբազումս եսպան, և զյոլով Սեւաստիոսս գերի վարեալ ի դղեակն, փախուցեալ ընդ ոսկւոյ կայսերն Մանուէլի, և զգանձսն բաշխեաց իւրոյ հետևակաց զօրացն:

Ընդ որոյ քաջութիւնն և առատամտութիւնն զարմացեալ՝ կոչեաց զնա իւր յորդեգրութիւն. և ետ զԿիլիկիա ձեռնագրով և ոսկի բուլով Թորոսի, և այլ գանձս բազումս. և ինքն գնաց ի Կոստանդնուպօլիս:

Եւ վերստին լուեալ զհամբաւ բարութեան և զքաջութեան մեծին Թորոսի կայսրն Մանուէլ, և ոչ կարացեալ տանել նախանձու, սկսաւ կաշառօք գրգռել զՂլիճ-Ասլան սուլթանն յիկոնիոյ ի վերայ Թորոսի. որ և եկեալ բազում զօրօք ի Կիլիկիա պաշարեաց զԹիլն աւանն. և ի Տեառնէ պատուհասեալ ախտիւ և ցաւօք, զորոց զերիվարսն շանանանն սպանեաց:

Այլ և մեծն Թորոս ասպատակեալ զաշխարհն յիկոնիոյ աւերեաց, և զառ և զաւար էած ի Կիլիկիա: Վասնորոյ յայտնանէ Կլիճ Ասլան և ի հարուածոցն Թորոսի նեղեալ՝ ամօթով դարձաւ յաշխարհն իւր, ուէր երդմամբ եդեալ ընդ մեծին Թորոսի, և այլ ոչ հրապուրեցաւ ի բանսն Մանուէլի:

Բայց իբրև եկն Թորոս ի Կոստանդնուպօլսէ ի Կիլիկիա, լուեալ եղբօր նորա Ստեփանէի՝ եկն առ նա: Բայց Մլեհն մնաց առ Նուրատտին սուլթանն Հալպայ. և Ստեփանէ ձեռնտուութեամբ եղբօր իւրոյ՝ գնաց ի Սեաւ լեառն և տիրեաց ամենայն կողմանցն այնոցիկ. այլ և կալաւ զԳերմանիկէ և զՊեհեսնի: Եւ գալեալ ի Յունացն սպանաւ յառանդան կատայի. և թաղեցաւ ի սուրբ ուխտն Արքակաղնին, թողեալ իւր երկու որդի՝ զՌուբէն և զԼևոն, որ և յետոյ թագաւորեաց:

Այլ մեծն Թո   աջութեամբ Կիլիկիոյ և Սամ-

ըիոյ, վարէր զիշխանութիւն ըստ հաճոյից Աստուծոյ՝ զի էր այր բարեպաշտ և ողորմած, մեծախորհուրդ և առատամիտ, վարժեալ հին և նոր օրինօքն Աստուծոյ։ Տեղեակ գոլով և ամենայն իմաստասիրական արհեստից. զորմէ ասեն հոգի մարգարէութեան ունէր. որ և բազում դժուարալոյծ բանս մեկնեալ, զոր գտանի այժմ առ մեզ։ Կեցեալ սա այսպիսի բարեպաշտ կենօք՝ փոխեցաւ յաշխարհըն կենդանեաց, և հանգուցեալ եդաւ ի դամբարանի ի հռչակաւոր անապատն սուրբ ի Դրազարկն։

Եւ զերկիր իշխանութեան իւրոյ և զմատաղ որդին իւր վստահացաւ յանձըն իւր Թումաս անուն իշխան մեծ, զոր և Պայլ իսկ ետ Հայոց յետ իւր։ Այլ Մլեհն լուեալ զմահ եղբօր իւրոյ զմեծին Թորոսի, էառ զօր բազում ի Նուրատտին սուլթանէն և եկն առնուլ զտէրութիւն ի վերայ Հայոց. և բազում չար հասուցեալ աշխարհիս Կիլիկեցւոց, յորմէ նեղեալ բնակիչք և իշխանք աշխարհիս, կամօք ձեռընտու եղեն նմա, տիրեալ ի վերայ ինքեանց։ Ուստի ընդ գալն նորա՝ Թումասն փախչէր յԱնտիոք, ուստի և եկեալն իսկ էր. և զորդի Թորոսին ամբարիշտք ոմանք կալեալ սպանին։

Եւ Մլեհն տիրեաց որոց ցանկայր անձն նորա։ Սակայն վասն խստասրտութեանն ոչ կարացեալ յերկարել, վաղվաղակի սպանաւ ի զօրաց իւրոց ի քաղաքն Սիս և թաղեցաւ ի վանքն Մեծ-Քար կոչեցեալ, զոր իւր իսկ շինեալ էր։

Եւ զօրք աշխարհին առաքեալ բերին զորդիսն Ստեփանէի, որ սնանէին առ քեռին իւրեանց Բակուրան ի Տարսոն, և կացուցին իշխան և Պարոն զՌուբէն զորդի Ստեփանէի. որ եղև այր աշխարհաշէն, առատամիտ և բարեգործ, որոյ եւ համբաւ անուան նորա ընդ ամենայն աշխարհ։ Վասնորոյ Հռովմայեցիքն զնա պատուեալ յազգէ

թագաւորութեանն կին ետուն նմա· յորմէ ծնաւ երկուս դստերս։

Սակայն ի տէրանց Լամբրունի եղև դաւ նմա· զի սղաբեալ էր Ռուբէն զԼամբրուն· և նոքա նենգեալ յղեցին առ բրինձն Անտիոքու զի ելս հնարեսցէ իրացն· իսկ բրինձն խաբանօք ի ճաշ կոչեալ զՌուբէնն՝ արգել զնա յԱնտիոք, վստահանալով թէ կարասցէ այնու զԿիլիկիա առնուլ։

Այլ Ռուբէն յղեաց առ եղբայր իւր Լևոն, նստել յաթոռ Պարոնութեան, և պահել զերկիրն, և պնդել զաղար բերդին Լամբրունի։ Եւ Լևոն և իշխանքն այսպէս արարին։ Իսկ բրինձն իբրև ետես եթէ ոչինչ շահի այնու, ապա անկաւ ի բանս վաճառելոյ· զոր հաւանեալ Պարոն Լևոն, և իշխանք ետուն գանձ և երկիր· և թափեցին զՌուբէն· որ և եկեալ յինքն առեալ զպարոնութիւնն կեցեալ աւուրս ինչ բարիոք կենօք, և՝ ի վախճան մահու հասեալ խրատեաց զեղբայրն իւր բազում իմաստութեամբ և բարութեան խրատով՝ թողեալ ի նա զիշխանութիւնն և զդստերս իւր, ինքն հանգեաւ ի Քրիստոս և կրօնաւորեալ թաղեցաւ ի Դրազարկն։

Լևոն ընկալեալ զտէրութիւնն յեղբօրէն առաւելաւ յամենայն բարութիւնս քան զնախնիսն իւր։ Եւ նա ընդարձակեաց զսահմանս տէրութեանն։ Եւ մինչդեռ կայր քաջութեամբ և բարութեամբ, եկ ի վերայ նորա Ռոստոմ յազգէ Խամայէլի անթիւ զօրօք, և նկուն եղեալ օգնականութեամբն Աստուծոյ խորտակեցաւ առաջի մեծին Լևոնի, և մնացեալքն փախստական եղեն· տիրեաց և կողմանցն Սավրիոյ մինչև յԻտալիայ։ Էառ զԱռակլիա և զԿեսարիա, և ընդ գանձուց փոխանակեաց։ Բազում ամրոցս և դղեակս շինեաց, յոլով վանորայս և աղքատանոցս կազմեաց, և գոտեացն տունս և ռոճիկս պարգևեաց, և բարութեամբ զաշխարհն իւր ելից։ Զոր զբա-

րիոյ, վարէր զիշխանութիւն ըստ հաճոյից Աստուծոյ՝ զի
էր այր բարեպաշտ և ողորմած, մեծախորհուրդ և առա-
տաձեռն, վարժեալ հին և Նոր օրինօքն Աստուծոյ։ Տեղեակ
գոլով և ամենայն իմաստասիրական արհեստից. զորմէ
ասեն հոգի մարգարէութեան ունէր. որ և բազում դըժ-
ուարալոյծ բանս մեկնեալ, զոր գտանի այժմ առ մեզ։ Կե-
ցեալ սա այսպիսի բարեպաշտ կենօք՝ փոխեցաւ յաշխար-
հըն կենդանեաց, և հանգուցեալ եդաւ ի դամբարանի ի
հռչակաւոր անապատն սուրբ ի Դրազարկն։

Եւ զերկիր իշխանութեան իւրոյ և զմատաղ որդին իւր
վստահացաւ յանձն իւր Թումա անուն իշխան մեծ, զոր
և Պայլ իսկ ետ Հայոց յետ իւր։ Այլ Մլեհն լուեալ զմահ
եղբօր իւրոյ զմեծին Թորոսի, էառ զօր բազում ի Նու-
րատտին սուլթանէն և եկն առնուլ զտէրութիւն ի վերայ
Հայոց. և բազում չար հասուցեալ աշխարհիս Կիլիկեցւոց,
յորմէ նեղեալ բնակիչք և իշխանք աշխարհիս, կամօք ձե-
ռընտու եղեն նմա, տիրեալ ի վերայ ինքեանց։ Ուստի ընդ
գալն նորա՝ Թումասն փախչէր յԱնտիոք, ուստի և եկեալն
իսկ էր. և զորդի Թորոսին ամբարիշտք ոմանք կալեալ
սպանին։

Եւ Մլեհն տիրեաց որոց ցանկայր անձն նորա։ Սակայն
վասն խստասրտութեանն ոչ կարացեալ յերկարել, վաղ-
վաղակի սպանաւ ի զօրաց իւրոց ի քաղաքն Սիս և թա-
ղեցաւ ի վանքն Մեծ-Քար կոչեցեալ, զոր իւր իսկ շի-
նեալ էր։

Եւ զօրք աշխարհին առաքեալ բերին զորդիսն Ստեփա-
նէի, որ սնանէին առ քեռին իւրեանց Բակուրան ի Տար-
սոն, և կացուցին իշխան և Պարոն զՌուբէն զորդի Ստէ-
փանէի. որ եղև այր աշխարհաշէն, առատաձեռն և բարե-
գործ, որոյ եւ համբաւ անուան նորա ընդ ամենայն աշ-
խարհ։ Վասնորոյ Հռոմայեցիքն զնա պատուեալ յազգէ

թագաւորութեանն կին ետուն նմա· յորմէ ծնաւ երկուս դստերս։

Սակայն ի տէրանց Լամբրունի եղև դաւ նմա· զի սղարեալ էր Ռուբէն զԼամբրուն· և նոքա նեղեալ յղեցին առ բրինձն Անտիոքու զի ելս հնարեսցէ իրացն· իսկ բրինձն խաբանօք ի ճաշ կոչեալ զՌուբէնն՝ արգել զնա յԱնտիոք, վստահանալով թէ կարասցէ այնու զԿիլիկիա առնուլ։

Այլ Ռուբէն յղեաց առ եղբայր իւր Լևոն, նստել յաթոռ Պարոնութեան, և պահել զերկիրն, և պնդել զսղար բերդին Լամբրունի։ Եւ Լևոն և իշխանքն այսպէս արարին։ Իսկ բրինձն իբրև ետես եթէ ոչինչ շահի այնու, ապա անկաւ ի բանս վաճառելոյ· զոր հաւանեալ Պարոն Լևոն, և իշխանք ետուն գանձ և երկիր· և թափեցին զՌուբէն· որ և եկեալ յինքն առեալ զպարոնութիւնն կեցեալ աւուրս ինչ բարիոք կենօք, և ի վախճան մահու հասեալ խրատեաց զեղբայրն իւր բազում իմաստութեամբ և բարութեան խրատով՝ թողեալ ի նա զիշխանութիւնն և զդստերս իւր, ինքն հանգեաւ ի Քրիստոս և կրօնաւորեալ թաղեցաւ ի Դրազարկն։

Լևոն ընկալեալ զտէրութիւնն յեղբօրէն առաւելաւ յամենայն բարութիւնս քան զնախնիսն իւր։ Եւ ևս ընդարձակեաց զսահմանս տէրութեանն։ Եւ մինչդեռ կայր քաջութեամբ և բարութեամբ, ել ի վերայ նորա Ռոստոմ յազգէ Իսմայէլի անթիւ զօրօք, և նկուն եղեալ օգնականութեամբն Աստուծոյ խորտակեցաւ առաջի մեծին Լևոնի, և մնացեալքն փախստական եղեն· տիրեաց և կողմանցն Սավրիոյ մինչև յԻտալիայ։ Էառ զԱռակլիա և զԿեսարիա, և ընդ գանձուց փոխանակեաց։ Բազում ամրոցս և դղեակս շինեաց, յոլով վանորայս և աղքատանոցս կազմեաց, և գոտեացն տունս և ռոճիկս պարգևեաց, և բարութեամբ զաշխարհն իւր ելից։ Զոր զքա-

րիոյ, վարէր զիշխանութիւն ըստ հաճոյից Աստուծոյ՝ զի էր այր բարեպաշտ և ողորմած, մեծախորհուրդ և առատամիտ, վարժեալ հին և Նոր օրինօքն Աստուծոյ։ Տեղեակ գոլով և ամենայն իմաստասիրական արհեստից. զորմէ ասեն հոգի մարգարէութեան ունէր. որ և բազում դըժուարալոյծ բանս մեկնեալ, զոր գտանի այժմ առ մեզ։ Կեցեալ սա այսպիսի բարեպաշտ կենօք՝ փոխեցաւ յաշխարհըն կենդանեաց, և հանգուցեալ եդաւ ի դամբարանի ի հռչակաւոր անապատն սուրբ ի Դրազարկն։

Եւ զերկիր իշխանութեան իւրոյ և զմատաղ որդին իւր վստահացաւ յանձըն իւր Թումաս անուն իշխան մեծ, զոր և Պայլ իսկ ետ Հայոց յետ իւր։ Այլ Մլեհն լուեալ զմահ եղբօր իւրոյ զմեծին Թորոսի, էառ զոր բազում ի Նուրատին սուլթանէն և եկն առնուլ զտէրութիւն ի վերայ Հայոց. և բազում չար հասուցեալ աշխարհիս Կիլիկեցւոց, յորմէ նեղեալ բնակիչք և իշխանք աշխարհիս, կամօք ձեռընտու եղեն նմա, տիրեալ ի վերայ ինքեանց։ Ուստի ընդ գալն նորա՝ Թումասն փախչէր յԱնտիոք, ուստի և եկեալն իսկ էր. և զորդի Թորոսին ամբարիշտք ոմանք կալեալ սպանին։

Եւ Մլեհն տիրեաց որոց ցանկայր անձն նորա։ Սակայն վասն խստասրտութեանն ոչ կարացեալ յերկարել, վաղվաղակի սպանաւ ի զօրաց իւրոց ի քաղաքն Սիս և թաղեցաւ ի վանքն Մեծ-Քար կոչեցեալ, զոր իւր իսկ շինեալ էր։

Եւ զօրք աշխարհին առաքեալ բերին զորդիսն Ստեփանէի, որ սնանէին առ քեռին իւրեանց Բակուրան ի Տարսոն, և կացուցին իշխան և Պարոն զՌուբէն զորդի Ստեփանէի. որ եղև այր աշխարհաշէն, առատամիտ և բարեգործ, որոյ եւ համբաւ անուան նորա ընդ ամենայն աշխարհ։ Վասնորոյ Հռովմայեցիքն զնա պատուեալ յազգէ

թագաւորութեանն կին ետուն նմա․ յորմէ ծնաւ երկուս դստերս։

Սակայն ի տէրանց Լամբրունի եղև դաւ նմա․ զի սղաբեալ էր Ռուբէն զԼամբրուն․ և նոքա նեղեալ յղեցին առ բրինձն Անտիոքու զի ելս հնարեսցէ իրացն․ իսկ բրինձն խաբանօք ի ճաշ կոչեալ զՌուբէնն՝ արգել զնա յԱնտիոք՝ վստահանալով թէ կարասցէ այնու զԿիլիկիա առնուլ։

Այլ Ռուբէն յղեաց առ եղբայր իւր Լևոն, նստել յաթոռ Պարոնութեան, և պահել զերկիրն, և պնդել զաղար բերդին Լամբրունի։ Եւ Լևոն և իշխանքն այսպէս արարին։ Իսկ բրինձն իբրև ետես եթէ ոչինչ շահի այնու, ապա անկաւ ի բանս վաճառելոյ․ զոր հաւանեալ Պարոն Լևոն, և իշխանք ետուն զանձ և երկիր․ և թափեցին զՌուբէն․ որ և եկեալ յինքն առեալ զպարոնութիւնն կեցեալ աւուրս ինչ բարիոք կենօք, և ի վախճան մահու հասեալ խրատեաց զեղբայրն իւր բազում իմաստութեամբ և բարութեան խրատով՝ թողեալ ի նա զիշխանութիւնն և զդստերս իւր, ինքն հանգեաւ ի Քրիստոս և կրօնաւորեալ թաղեցաւ ի Դրազարկն։

Լևոն ընկալեալ զտէրութիւնն յեղբօրէն առաւելաւ յամենայն բարութիւնս քան զնախնիսն իւր։ Եւ ևս ընդարձակեաց զսահմանս տէրութեանն։ Եւ մինչդեռ կայր քաջութեամբ և բարութեամբ, ել ի վերայ նորա Ռոստոմ յազգէ Իսմայէլի անթիւ զօրօք, և նկուն եղեալ օգնականութեամբն Աստուծոյ խորտակեցաւ առաջի մեծին Լևոնի, և մնացեալքն փախստական եղեն․ տիրեաց և կողմանցն Սավրիոյ մինչև յիտալիայ։ Էառ զԱռակլիա և զԿեսարիա, և ընդ գանձուց փոխանակեաց։ Բազում ամրոցս և դղեակս շինեաց, յոլով վանորայս և աղքատանոցս կազմեաց, և գոտեացն տունս և ռոճիկս պարգևեաց, և բարութեամբ զաշխարհն իւր ելից։ Զոր զբա-

ընդդիմութիւնն նորա լուեալ թագաւորք երկրի՝ ատէին զնա թագ առնուլ. յորոց և Ումբրուրն Ֆռանգաց (Ալամանաց՝ գրէ պատմագիրն Սմբատ), և կայսրն Յունաց առաքեցին նմա թագ և գանձ բազում: Եւ նա ընկալեալ զայն աշխարհաժողով բազմութեամբ և եկեղեցւոյ լրութեամբ, պսակեցաւ թագաւոր Հայոց, և նորոգեաց զաթոռ և ըզգաւազան թագաւորութեան Թորգոմայ. և եկաց խաղաղութեամբ զաշխարհ և բարութեամբ իբրև զդրախտ պտղաւէտանեալ. ամուսնացոյց զդուստր եղբօր իւրոյ յԱնտիոք. և այլս առեալ զԱնտիոք ետ նմա՝ և որդւոյ իւրոյ, այնմ որ ընծայ Ռուբէն կոչեցաւ: Եառ զՍրատաս և զՊաղրաս. տիրեաց և Լամբրոնին: Յետ ամաց եկն ի վերայ նորա սուլթանն Հռոմոց Քայքաւուզն և պաշարեաց զդղեակն զԿապանն. ընկճեաց և զիշխանսն Հայոց և զօրավարութիւն զպարոն Կոստանդին: Իսկ արքայն Լևոն առեալ զմնացեալ զօրս իւր, ապստամբեաց յաշխարհէն Գաւրիայ և բազում ոճիրս գործեաց. և առեալ զաւառ և զաւար դարձաւ ի Կիլիկիայ: Զօր լուեալ Քայքաւուզն, եթող զկապանն և զերկիր թագաւորին և անօթաք դարձաւ յաշխարհ իւր, ընդունել զնոց դարձոյց զիշխանսն և սէր երդմամբ ետ արքային Լևոնի: Բայց արքայն Լևոն կացեալ ի պարտութեան զերկոտասան ամ, և թագաւոր իբ. ամ, փոխեցաւ առ անմահ արքայն Քրիստոս: Եւ հանգուցաւ ի սուրբ ուխտին յԱկներն, վստահացեալ զերկիր իւր և զդուստր մի իւր Զապէլ անուն՝ յիշխանն ոմն Ատան անուն, որ խնկոյն սպանեալ եղև ի Հաշիշեանցն ի Սիս: Եւ ամբարձեալ աղգականն Լևոնի, պարոն Կոստանդին էառ յինքն զիշխանութիւնն Հայոց. և զդուստր թագաւորին Լևոնի զԶապէլ ամուսնացոյց յորդի իւր ի Հեթում. որ և օծաւ թագաւոր Հայոց: Եւ եղև բարեպաշտ և անուանի առ ամենեսեան:

Նաև այս արքայ Հեթում ի թագուհւոյ իւր Զապելէ զԼե-

ւոն․ որ այժմ է Թագաւոր. և զեղբայր իւր զԹորոս, որ խողխողեցաւ ի զօրացն Հագարացւոց, և զատերս բազումս. և աստուածահաճոյ կենօք կային ի Քրիստոս։ Իսկ ի վախճան կենաց հասեալ Թագուհւոյն բարեպաշտի փոխեցաւ ի Քրիստոս, և եդեալ կայ ի սուրբ ուխտն ի Դրազարկն։

Յայնժամ արքայն Հեթում խորհրդածեալ զխաղաղութիւն աշխարհիս Հայոց, յուղի անկեալ գնաց առ ազգն Մուղալ, զոր Թաթարն կոչեն. և յուխտ մտեալ ընդ նոսա, ըղմշտնջենաւոր խաղաղութիւն այսու ստացաւ աշխարհի իւրոյ ի նոցանէ, որ ապականէին զամենայն աշխարհ։ Յայսմանէ լցեալ նախանձու պաշտօնեայքն Մահմէտի, ամենայն ուստեք նիւթէին զնենգութիւն ի վերայ Հայոց։

Այլ նա օգնութեամբն Աստուծոյ, և ձեռնտուութեամբ Մուղալ զօրուն էառ զմեծն Գերմանիկէ և զԲեհեսնի. թափեաց և զնախնեաց իւրոց զաշխարհ զյափշտակեալս յայլոց։ Եւ մինչ կայր աշխարհ Հայոց ի հաշտութիւնն Աստուծոյ և ի բարութիւնն, յայնժամ բազմապատիկ մեղօք լցեալ ազգ մարդկան ձգեցին ի վերայ ինքեանց զարմանասաստ բարկութիւնն Աստուծոյ. յորմէ եղև զօրացեալ ազգն Հագարացւոց. և բռնակալեաց ոմն ծառայ յեգիպտոս. և տիրեաց ամենայն տանն Շամայ. և շարժեցաւ ընդդէմ քրիստոնէից. աւերեաց զծովեզերեայսն. քակեալ կործանեաց զմեծն Անտիոք. գերեաց անհամար անձինս քրիստոնէից, և զանթիւս մաշեաց ի սուր սուսերի։

Բայց յառաջ քան զայս եկն ի վերայ Թագաւորին Հեթմոյ և տանս Հայոց. վանեաց զզօրսն քրիստոնէից. ըսպան զԹորոս զորդին Հեթմոյ Թագաւորին, և զմեծն Լևոն որ այժմ է Թագաւոր, յետ բազում քաջութիւնս կատարելոյ նորա՝ ըմբռնեաց զնա ի գերութիւն։ Վասնորոյ և յայնմանէ համարձակեալ եմուտ յաշխարհ Հայոց և հըրկիզութեամբ ապականեաց, և զբնակիչսն ի սուր մաշեաց,

զառ և զաւար առեալ՝ ել ողջամբ և գնաց յաշխարհն իւր։

Բայց որդի թագաւորին Լևոնի՝ ոչ զանգիտեալ ի ծառայութենէ խամայելացւոցն՝ այլ պինդ հաւատով և արիագոյն սրտիւ կացեալ ի գերութեանն, նախ բանիւք քաջալերէր զբնակիչս որ յամրոցս աշխարհիս գայթագղեալք էին, պինդ կեալ և ոչ տալ ի ձեռս։ Եւ ապա ի յանդիման լինելն սուլթանին, զարմացոյց զամենեսին իմաստուն բանիւքն և ահարկու կայիւքն, պատրաստ գոլով ի հարցմունսն և ի պատասխանիսն։ Այլ և ի ձիընթացս ասպարիսի ելեալ ընդ սուլտանին, առաւելագոյն գտաւ քան զամենայն զինուորսն ի հրահանգս ձիավարժութեան, մինչ զի յամենայն գործս և ի բանս նորա հաճեալ և հաւանեալ սուլտանն, ազատեաց զնա ի բանտէ և ի կապանաց։ Եւ պատգամ յղեալ առ թագաւորն Հեթում, և սիրով և երդմամբ մեծագոյն պարգևօք դարձոյց զմեծն Լևոն յաշխարհ իւր։ Որ և ի գնալն վերստին նորոգեցան բնակիչք Կիլիկիոյ և ամենայն զարմք քրիստոնէից· և իսկոյն հայր նորա և ամենայն աշխարհն եդին զնա յաթոռ պարոնութեան· քանզի ոչ առ յանձն լինել թագաւոր յաւուրս կենաց հօր իւրոյ։

Յետ այսորիկ հիւանդացաւ թագաւորն Հեթում, որ և մեռաւ իսկ, լեալ կրօնաւոր թաղեցաւ ի սուրբ ուխտն ի Դրազարկն (յամի Տեառն 1269· և Հայ· ՉԺԸ)։

Եւ մեծն Լևոն սուգ պահեալ զերիս ամիս ցաւագին անձամբ, և ապա մեծարեալ ի Ղանէն և յամենայն թագաւորաց մերձակայից և հեռաւորաց, միաբանութեամբ աշխարհին օծաւ թագաւոր ի վերայ ամենայն Հայոց· եթող ի սրտէ զյանցանս ամենեցուն՝ որք սխալեալ էին նմա· շնորհեաց պարգևս ամենեցուն։

Է սուրբ արքայս Հայոց առատամիտ, ողորմած, ունկընդիր զզուելոց, ապաւէն վտանգելոց, ողջախոհ և մաքուր,

երկայնամիտ և ժուժկալ, և յամենայն նեղութիւնս համբերող նման Յովբայ, և մեծախորհուրդ իբրև զնա ի փորձութիւն անկեալ նման նմա. քանզի յիշեալ զնոսա որ աւուրս (յաւուրս) Լևոն Թագաւորիս եմուտ ի իւրեանս (յիւրեանս), դարձեալ աւուրս (յաւուրս) Լևոնի եկն զօրօք բազմօք աշխարհս Հայոց. և եկեալ Արապ և Թուրքման ամբոխիւք որ ընդ նմա միաբանեալ էին, և աւարեցին դարձեալ զաշխարհս Կիլիկիոյ: Եւ արքայն Լևոն ըստ բնական քաջութեան իւրոյ զամենեսին յորդորէր մարտնչիլ ընդ Հագարացիսն. այլ զօրքն ոչ առին յանձն, զի սակաւք էին: Բայց իբրև թշնամիքն գնացին, զամենեսեան քաջալերէր և մխիթարէր և առատապարգևօք յանձանձէր, մինչև հայեցեալ Աստուած ի պնդագոյն հաւատս նորա և սէր՝ դարձոյց զքաղցրութիւն ի վերայ մեր, և ընկիզքն պարար բնակելոցս ի մէջ ցաւոց. քանզի ետ մերոյ Թագաւորիս յաղթութիւն ընդդէմ թշնամեաց. նախ կոտորեաց զբազում զօրս սուլտանին Մսրայ ի Հարունին, և ապա բազումս ի Թուրք սեռէն՝ և յոլով և աւար շահեցաւ. այլ և եգիտ շնորհս առաջի գլխաւորի Մուղալ զօրուն, մինչ զի պարգևս և պատիւս յոլով շնորհեաց նմա. ամէն: *

---

* «Արարատ» 1870. էջ. 355 Թագաւորական ճաշոցից Մատենադարանի Ս. Էջմիածնի № 892.

Իսկ իմ ի գրելոյ զմատեանս ոչ թուլացեալ, քանզի առնուլ ի սմանէ զլուսաւորութիւն հոգւոյ, յառընթեր նըստելոյ միայնութեամբ սուրբ ուխտիս, այլ հրաժարեցի . . . և խնամօքն Քրիստոսի ի վերջին կէտս ժամանեցի. և սպառաւորեցի զկնի եկեղոցդ մատռուակութեամբ զխառնեալ բաժակս աստուածային իմաստից ի հոգևոր մեր հօրէս զմայլեցուցիչ հոգւոց և մխիթարութիւն բժշկութեան ախտացեալ մարմնոց։ Եւ յաւարտումն սորին փոքր ինչ թողի ձեզ զպատմութիւն կենաց սորին ընթացից. զի մի մնասցէ տարակոյս յառաջեալ ժամանակին սորին քննողի ո՞վն, և ուստն, և զխո՞րգն. որպէս և մեք այսօր ունիմք զքաղաքում հարց մերոց և վարդապետաց Հայոց այս ինքն զԴաւիթ Ներգինեցի, և զԳրիգոր Նարեկեցի, և զՄովսէս Խորենացի, և զայլս, որոց ի բանիցն պարարտութենէ զուարճանամք, և զփո՞րդն կենաց և վարուց փափագելով գտանել ոչ ունիմք և ոչ մի բան վասն երանելեացն պատմութեան։ Ցաղագս այսր զսորայս մինչ յայսօր է կենաց իւրոց ժամանակ ԼԸ ամ, ցուցաք համառօտ։ Եւ մաղթեմք Քրիստոսի տալ զսոյն մեզ և ս յերկարութեամբ աւուրց ի գլուխ բարի հովուութեամբն և հանճարեղ այցելութեամբն՝ խնամիչ սուրբ ուխտիս և առաջնորդ ժողովոյս։

Եւ զիմս աղքատութիւն դնել սորին օրհնութեամբ՝ ի դամբարան հանգստեան ընդ սրբոց իմոց հարցն, որ այժմ հուպ եմ սոցին ծերութեան ալեօքս հոծեալ։ Իսկ եթէ այլ ինչ ի շնորհացն Աստուծոյ պողաքերէ ծառս մեր տընկեալ ի դնացս ջուրց սուրբ գրոց, մանկագունաց աշակերտաց սորին, տացէ Աստուած զօրութիւն գրչաւ ի տառ գրոց ժողովել, և զընթացս յառաջատուութեան վարուց սորին և զկէտ զկնի եկեղոցդ պատմել։ Այլ ես աղաչեմ յիմս վատակ սխալանաց բայից և բառից թերութեան ընթերցողացդ ներումն շնորհել, զի այդչափ զօրեցի իմովս

տկարութեամբ յարմարել· և ի վայելեալն ի դոյն հոգւոյ մխիթարութեամբ՝ ցօղ աղօթից ձեր կաթեսցէ ի գոգ մերոյն հանգստեան, և բեղմնաւորեալ սնուսցէ զթաղեալքս յարգանդ երկրի գարնայնոյ յարութեանն պայծառանալ նորոգմամբ ընդ յառաջ Քրիստոսի, և Աստուած խաղաղութեան՝ որ ետ մեզ զմխիթարութիւն շնորհաց և յոյս բարեաց շնորհօքն իւրովք՝ ի սուրբ ձեռնէ աստի՝ մխիթարեսցէ զմիտս ձեր և հաստատեսցէ ի յոյսն և ի սէրն Քրիստոսի. որում փառք յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն։

Ի թուականի Հայոց ՈԼԹ գրեցաւ աստուածախօսութեամբ մատենիս օրինակն ձեռամբ Սամուելի Նուաստ և յետին գրչի՝ հրամանաւ սրբասնեալ վարդապետի և արհեպիսկոպոսիս մերոյ տեառն Ներսիսի։ Որոյ փառահացեալ յաղորմութիւնն Աստուծոյ և յանհաս գիտութիւնն և յիմաստութիւնն իւր, համարձակեցաւ ի հոգելից սաղմոսին մեկնութիւն, և մեկնեաց զսա և եթող ի յիշատակ իւր և ի վայելումն սրբոյ եկեղեցւոյ մանկանց այնոցիկ՝ որք ունիցին ականջս ուղիղ լսել զբանս իմաստից սորա, և խնդրել ըղթողութիւն մեղաց ի Քրիստոսէ՝ որ է օրհնեալ յաւիտեան, ամէն։

Յայսմ ժամանակի յափշտակեցաւ սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ ի Ցովսեփայ՝ որ տիրէր Եգիպտոսի և Արաբիոյ և Դամասկոսի. ի թուին ՈԽԷ. և շարժեցան հրամանաւ հայրապետին Հռոմայ թագաւորք և իշխանք բազումք, և անթիւ զօրօք յարևմտից, և գան կրելով զխաչն Քրիստոսի առ ի փրկել զսուրբ տեղիսն։ Եւ այս ամք երեք յապաղէ կամքն Աստուծոյ զփրկութիւն, և դեգերին տակաւին առընթեր Պտղոմիդայ։ Գրեցաւ ի նախայիշատակեալ սուրբ ուխտս Սկևռայ առընթեր հայրենատուր ամրոցի տէրանց մերոց Լամբրունի, յիշխանութեան մեծահանճար և աս,
Սևաստոսին Հեթմոյ, և ի վերակացութեան ս

Ներսիսի և եղբարց սոցին Ապիրատի և Շահնշահի, զորս տացէ Քրիստոս ի հոգևոր և ի մարմնաւոր իշխանութիւնս բազում ժամանակս: Եւ ի փոխելն յաշխարհէս ի պարս սրբոց հայրապետացն դասեսցէ ի ժողով արքայութեանն իւրոյ ընդ ամենայն սուրբս:

Յիշեցէք բարեաւ զբարի ծնողս սոցին զնախափոխեալն առ Քրիստոս զմեծանունն Աշխէն, հանդերձ երեց դստերաւն Մարեմաւ և կրտսեր որդեկաւն Գրիգորիւ՝ զի հանգիցեն ի գոգն Աբրահամու, և և մխիթարեսցին փառօքն Ղազարու և մայր սոցին Շահանդուխտ ամենաբարի և ճգնազգեաց այժմ կրօնաւորեալ ի ձեռաց որդոյ իւրոյ սուրբ հօրս երկու դստերօք Շուշանաւ և Տալիթայիւ, որք նորին ճգնող շաւղացն հետևին, զի մխիթարեսցին ի կեանս զաւակաց իւրեանց և եղբարց, և սոքօք ընդ նախահանգուցեալս փրկեսցին յիշխանութենէ խաւարի, և փոխեսցին յարքայութիւն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ի մասն վիճակի սրբոցն, ի լոյսն և յարազուարճ խնդութիւնն ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր:

Ամենապատճառ և սկզբնական էութիւն երանական Երրորդութեանն սրբոյ որ բոլոր գոյից է պատճառ, և հանուր էացելոց սկիզբն արմատ և աղբիւր գոլով բարեաց, իբր ամենահզաւրուստ և առաջին բարի, որպէս աստուածաբանէ ծայրագոյնն աստուածաբանից որդին Որոտման յաստուածաւանդ ասացեալսն, «ամենայն ինչ նովաւ եղև, և առանց նորա եղև և ոչինչ որ ինչ եղևն»: Եւ յառաջ քան զայս նախաձայնէր ոմն մարգարէ, «որ ինչ բարին է՝ նորա է»: Եւ ի նոյն մտաց զօրութիւն, համաձայն ի միւսոյ սեանն կարծեցոյ աստուածեղբօրն մեծի՝ արտաճառ վարդապետութիւն. «ամենայն աւէ տուրք բարիք և ամենայն պարգևք կատարեալք ի վերուստ են իջեալ ի Հօրէն լուսոյ». որով ուսեալ վարդապետեցաք. զի որպէս ըստ բնութեանն էա-

կութեան պատճառ է անպատճառապէս, և սկիզբն անժամանակապէս․ Որ էն Հայր անսկզբնակից Բանին իւր Որդւոյ, և անհատաբար Հոգւոյն բղխելոյ ի նոյն պատկեր համեմատութեան՝ և յայլ տարազ իմացման իմանամք, զի ըստ ստացման և արարչութեան դարձեալ՝ նոյն համագոյ և միասնական կատարելութիւն, երրեակն անձնաւորութիւն պատճառ է պատճառաւորապէս, յոչէից յանգոյից բոլոր էից ամենից, որով արժան և իրաւ պատշաճաւորութեամբ սկսմամբ յինքենէ յառաջ եկեալսն էութեամբ, սկսաւ դարձեալ՝ և կարգաւորեաց օրինադրութեամբ, ըղբնակսն լոկ՝ բնական կարգաւոր շարժմամբք, և զբանականսըն՝ բանական բարի օրինադրութեամբ, որով և որք առ ի նմանէ ուսեալք և սկզբնաւորեալք՝ առաջինն յաշխարհի սկզբունք և պատճառք եղեն բարեաց արժանապէս իբրու նորին ճշմարիտ բարեաց պատճառին և սկզբան պատկերք․ պատուեցան և մեծարեցան, և զանմահութեան նորին օրինակ, անմահ յիշատակաւն յերկրի յանձինս տպաւորեցին, որպէս գոչէ խօսելով անվախճան, իբրու միշտ կենդանի առաջին պատարագողին Աբելի արիւն, և երևի և մնայ անսպառ պտուղ ողջախոհութեանն Նոյի՝ յաշխարհ ամենայն, և ի բնութիւն մարդկային որ նորին յազգի արդարանալոյն փոխանակ դարձեալ ծաղկեցան։ Նաև հօրն և սկզբան հաւատոցն արդարութեան, Աբրահամու ուխտ և ողորմութիւն պահեցաւ մինչև ի հազար ազգ․ նմանապէս և որ առաջին առաջնորդ եղև ոշխարհի գըրաւոր օրինաց և սահմանադրութեան, Մովսէս մեծն աստուած թագաւորաց կոչեցաւ, և նախապատիւ և մեծ մարգարէից հանուրց պատուեցաւ, ըստ նմին և անուանի յառաջին աստուածապաշտ թագաւոր[illegible]ր նախ ի նոցանէ պատուեաց զԱստուած սև[illegible]։

Եւ մեծ ի ծնունդս կանանց Յովհ[illegible] չնաշ-

խարհիկ հրեշտակական սկսաւ զանապատի կեանս, և մանաւանդ վասն Նախկին զքարուոզն դաւանելոյ կրօնս, հիմրն և փակակալ Թագաւորութեանն երկնից, յերանելի և միայն հզօր բնութենէն երանեալն Պետրոս, առաքելոցն գլուխ արժանապէս պատուեցաւ և մեծարեցաւ. որով այսչափ նախապատուութիւն այնոցիկ որ զքարին սկզբնաւորեցին, բազմաց յորդորումն եղև և նախանձ. զանազան բարեաց պատճառ և սկիզբն լինելոյ, որպէս և ըստ որում՝ այլք այլոց, նմանօրինակ և մերս աշխարհի և ազգի հայր լուսաւորութեան և հաւատոց ծագեալ փայլեաց առաքելաչափ մեծ Լուսաւորիչն Գրիգորիոս: Եւ ի նորին զարմէ լուսոյ շառաւիղք ծագեալք զանազան նշոյլիւք ճառագայթից, զմերս լուսափայլեալ շնորհազարդեցին ըզտոհմ և զեկեղեցի, որպէս յետ գովեալ որդոցն նորին համանման Թոռն նորին մեծն Ներսէս, կարգօք կրօնաստանեայց և բարեգործութեամբ տնանգաց, երկնի հաւասար առաքինութեամբ զաշխարհս Հայաստանեայց նորոգեաց:

Եւ սուրբ հայրապետն Սահակ գրօք և Թարգմանութեամբք ի գնացս գետոց Աստուծոյ ուրախ արար զեկեղեցւոյս քաղաք, յորոց վերայ իբր ի բարւոք հիման շինելով, ոմանք փիլիսոփայական գետս յաւելին և այլք ըզմեկնութեան մտաց շաւիղ մաքրեցին. կէսք զեղանակաց երգս կարգեցին, և այլք զկանոնաց չափ սահմանեցին. յորոց յամենեցունց և յետ յոլովից ի վախճան ժամանակաց և ի վերջինս դարւոյ, յանբարի և ի նուազեալ ժամանակս իբր ի դրունս ձմերայնոյ ի լռնացեալ ճուռ կամ ողկոյզ ինչ զարմանալի փայլեաց և երևեցաւ ի զարմէ և ի ցեղէ ընտրութենէ մեծ լուսաւորչին համեմատ առաջնոյն երկրորդ գերամաքուրն Ներսէս, որ զհայրենին յաջորդեաց գահ և աթոռ հայրապետութեան ի Կլայն Հռոմ-

մականի, և զամենայն նորոգեաց ըստ նախնի Հարցն բարեզարդութեան զառ ի զանազան թշուառութեանցն աղաղաւաղեալ եկեղեցւոյ կարգս, որում ի նորին արեան մերձաւորութենէ, մանաւանդ յաշակերտութենէ, լուսափայլն բանի և մաքուրն վարուց յետ նորա ծագեաց և փայլեաց նորին ձեռնասուն եղբօր ծննդոյ որդի, սուրբ և երջանիկ հայրն մեր Ներսէս, որ ըստ եռանդուն բորբոքման ի սըրբագործ Հարազատի սէրն ըստ Ջեբեդեայ որդւոյ զսիրելին ունի յատկութիւն մականկոչութեան, զի որպէս գործասէր մեղու ի բազում ծաղկանց զբիւրապատիկ և զանազան ժողովեաց զբարեաց նախանձ յամենայն նախնեաց սըրբոցն գերազարդից զՀարցն և զՀայրապետաց՝ զճգնաւորացն և զմիանձանց, մանաւանդ թէ առաւել լրացեալ մարգարէական և առաքելական աստուածաբանութեամբն, և ի նոցին հոգւոյ շնչմանէ զբազմաճաշակս այս խորխս՝ որ քաղցր է քան զմեղր բերանոյ, և քան զոսկի և զականս ընտիրս պատուականս երկասիրութեամբ, գործեաց և եթող մեծամեծացն հոգւով և տնանկաց ի ճշմարիտ բժշկութիւն հոգւոց, միանգամայն և ի նախանձ առաքինի գործոց, և յորդորումն և ի սէր ուսումնասիրութեան, իբրու երկրորդք ի յետին ժամանակս ի յազգիս մերոյ սկիզբն և յորդորիչ լինելով մեկնողական իմաստից և հոգևոր այլաբանութեանց, որով բարգաւաճեալ և եկեղեցի, զի վաստակով քրտնաջան հարցս փարթամացեալ, ոչինչ աղքատ գտանիմք քան զայլ եկեղեցիս որ փայլեցին նախնի մեկնողացն և հարցն սրբոյ դասք: Մանաւանդ առաւել սիրելով որպէս զայլ ամենայն գիրս՝ և զսոյն հոգեշահ տառ՝ արքայս Հայոց Լևոն, և բերկրելով սովաւ պանծանօք, և զսոյն կամեցաւ ընծայ առաքել աշխարհին արևելից, զոր և յիշատակեալն ի նախնեաց իրաւացի է, զի նախնական զարմ թագաւորիս մերոյ ի վերջին ժամանակս

էջ. 113—119. այդ բաժանումն ոչ թէ իրաւաստական էր, այլ հաւատակցութեան։ Նոյն ժամանակ վտանգ էր սպառնում և Աղուանից եկեղեցուն, բայց քաղաքական հանգամանքների աննպաստաւորութիւնը չէր թոյլատրում, որ յաջողուէր Հայոց հայրապետների եռանդուն գործունէութիւնն։ Մի նշանաւոր կանոնագրութիւն ցոյց է տալիս այդ եկեղեցիների բարեկամական կապակցութեան էութիւնը։

Այլ ի նոյն գրոց տեառն Վերոյի Աղուանից կաթուղիկոսի. յառաջաբան պատմութեան աշխարհին Աղուանից. կանոնք և սահմանադրութիւն ժողովոյն Աղուանից, որ եղև ի ժամանակս Եղիայի Հայոց կաթուղիկոսի, որ էր ԼԸ. աթոռակալ ի սրբոյն Գրիգորէ։

Ի ժամանակին յորում կարգեցաւ ի քահանայապետութիւն Աղուանից Միքայէլ քահանայ՝ խոսեցաւ աթոռակցօքն իւրովք, որք էին. Յովհաննէս Կապաղակու եպիսկոպոս, Սահակ Ամարասու եպիսկոպոս, և Եղիազար Հոշոյ եպիսկոպոս, և Իսրայէլ Մեծկուանից եպիսկոպոս, և Զաքարիայ Մեծիրեանց եպիսկոպոս, և Յովակիմ Գարդմանայ եպիսկոպոս, յաղագս բարեկարգութեան աշխարհիս և ուղղափառութեան հաւատոյս։

Արդ ես Շիրոյ Ապիհի-պատրիկ Գարդմանայ տէր և Աղուանից իշխան, Վարազ-Գրիգոր պատրիկ Աղուանից սպարապետ, Բաբի Շահրփերոզեան, Զառմիհր ի Վարազ Գուրդաքեան, Թէոդորոս Վստամ Ցարևմանեան, Ռստոմ ի Վաչագան ի Վարազաքեան Յունսատահեան, Վահան ի Վարազվահանեան, Սմբատ ի Քարոյեան, Մահումատ ի Դանքարեան, Գրիգոր ի Ռահատեան, Պատրիկ ի Քամղիտան, Արեքո ի Վարոքեան, Շերոյ ի Մերդանշահեան, Վարդիչ ի Թամգիկան հիւպատոս, ՁԸ թուականութեանս Հայոց այսպէս կանոնեցաք, թէ յորժամ դուք ձեռնարկէք յաղագս քաղկեդոնական աղանդոյն, և կամ Մայրագոմեցոյն. եթէ վասն պայլի կենաց, և թէ վասն խառն ամուսնութեան, և թէ զի՞նչ և իցէ՝ ոչ ոք կարէ ելանել ըստ ձեր հրամանէ, և եթէ ոք ելանէ՝ յԱստուծոյ դատապարտեալ եղիցի, և դուք իշխան լիջիք ըստ կամաց ձերոց դատել և ոք յիշխանաց չունի իշխանութիւն օգնել, և ի պայմանիս, զոր կարգեցաք հաստատուն կացցուք։

Եւ կնքեցի զգիրս ես Շերոյ Ապահի պատրիկ Գարդմանից տէր և Աղուանից իշխան՝ հանդերձ ամենայն ազատօք։ (Գրչագիր Մատենադարանի Ս. Էջմիածնի № 58 և 100.)

29. Այս այն յուզմունքներն են, որոնք նկարագրուած են Սե-

բէոս էջ. 121—123, և պատահել են Կոմիտաս կաթուղիկոսի օրով։

30. Գրիգոր և Վրթանէս վարդապետների Կ. Պօլիս գնալու մասին հին տեղեկութիւն դեռ չունինք։

31. Տես. և Կիրակոս էջ. 29. . . . . «զԳորտոսակ, զԿիրակոսակ, զՊօղոսի տեսիլն, զԱդամայ ապաշխարութիւնն, զՏիադեկ մանկութիւն Տեառն, և զԵբիոս և զՃիռն օրհնութեան . . . ։

32. Մահմետ ելաւ առաջին անգամ 611 թուին ի Մեկկա՝ արաբական հեթանոսութիւնից քրիստոնէութիւնից և հրէութիւնից խառըն կրօնը քարոզելու։

33. Եզրաս կաթուղիկոսի մասին տես. իմ գրուածքն էջ. 122—129։

34. Տես. և Թովմայ Արծրունի II, Դ. Ասողիկ II, Ե։

35. Տես. Անանիայի Շիրակունւոյ մնացորդք բանից. Ք. Պ. Պետերբ. 1877. էջ 3. Ես ես արուպս ի Հայաստանեայց ուսայ ինմանէ զհզօր արուեստս զայս, որ թագաւորաց է ցանկալի, և բերի յաշխարհն մեր, առանց ուրուք լինելով ձեռնտու, միայն ջանիւ օգնականութեամբն Աստուծոյ և աղօթիւք Ս. Լուսաւորչին. թէպէտ և ոչ ոք եղև շնորհակալ իմոց աշխատութեանս. և ոչ սիրեն Հայքս իմաստ կամ գիտութիւն, այլ ծոյլք են և ձանձրացողք. զի իբրև եկի ի Հայս, բազումք եկին առիս յուսումն և սուղ ինչ խելամըտեալ՝ ոչ մնացին կատարման արուեստիս. թողին զիս և մեկուսացան, և սկսան ուսուցանել՝ զոր ոչն գիտէին, և ոչ էին հասու։ Կեղծաւորք և սնափառք, ցուցանել կերպարանս գիտութեան և կոչիլ ի մարդկանէ ռաբբի։ Եւ ասեն ի վերայ իմ պարսաւանս, որք յինքենէն յերիւրեալք . . . ։

36 Այս մեծ ժողովում գրուեցան հետևեալ տասը նզովքները. Նզովք յառաջին ժողովն Մանազկերտի։

ա. Եթէ ոք ոչ խոստովանի զսուրբ Երրորդութիւն, մի բնութիւն, և մի աստուածութիւն յերիս դէմս և յերիս յանձնաւորութիւնս կատարեալս հաւասարս՝ նզովեալ լիցի,

բ. Եթէ ոք ոչ խոստովանեսցի զբանն Աստուած մարմնացեալ ի սրբոյ կուսէն ճշմարտութեամբ այսինքն զբնութիւնս մեր առեալ զնմանէ զհոգի և զմարմին, և զմիտս առանց ապականութեան ասիցէ և կարծեօք և նմանութեամբ երևեալ զՔրիստոս՝ նզովեալ եղիցի։

գ. Եթէ ոք ոչ ասիցէ ի մեղանչական և ի մահկանացու մերմէ բընութենէս. առնուլ մարմին Բանին Աստուծոյ. յանմահ.

